

เทวีมาหาตมยะ: การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต

นางสาวศุภมาศ เขยศักดิ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DEVI MAHATMYA: THE WORSHIPPING AND GLORIFICATION OF “GODDESS” IN
SANSKRIT LITERATURE

Miss Supamas Chauysak

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Pali and Sanskrit

Department of Eastern Languages

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

เทวimaanาคมยะ: การบูรณาการเรขาคณิตในวรรณคดีสันสกฤต

โดย

นางสาวศุภมาส เชนศักดิ์

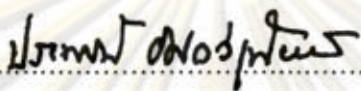
สาขาวิชา

ภาษาบาลีและสันสกฤต

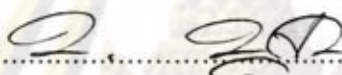
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

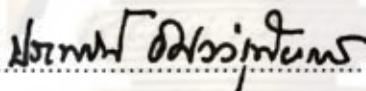
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุณหการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุณหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รท.บรรจบ บรรณรุจิ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุณหการ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์)

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศุภมาศ เขยศักดิ์ : เทวี มหาตมยะ; การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต (Devi Mahatmaya: The Worshipping and Glorification of "Goddess" in Sanskrit Literature) อ. ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ, 122 หน้า.

เทวีมหาตมยะ คือหนึ่งในวรรณคดีภาษาสันสกฤตชิ้นสำคัญ มาจากส่วนหนึ่งใน มารกัณฑ์เตยยะปุราณะ ความยาว 700 โศลก สันนิษฐานว่าประพันธ์ประมาณ 1600ปีมาแล้ว (ค.ศ.400-500) โดยฤๅษีมารกัณฑ์เตยยะ

วรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อหาดุติเทวีผ่านตำนานการต่อสู้ของพระมหาเทวีกับอสูรสามเรื่อง ถักทอความคิดความเชื่อ ตำนานและการประกอบพิธีกรรมที่สืบทอดต่อกันมาเข้าด้วยกันรวม เป็นวรรณคดีที่แสดงความนับถือ และสรรเสริญ "พระเทวี" หรือ "พระมหาเทวี" ในฐานะเทพ เจ้าสูงสุด ผู้มีพลังเหนือเหล่าทเวทั้งปวง ผจญบทบรรยาย และบทสวดสรรเสริญเข้าเป็นเรื่อง เดียวกันได้อย่างลงตัว พรรณนาเหตุการณ์ชัดเจนทำให้เกิดรส หรืออารมณ์ตอบสนอง

จุดประสงค์สำคัญในการประพันธ์เรื่องนี้คือสวดติพระเทวี ให้ความรู้เกี่ยวกับพิธี กรรมการบูชาสรรเสริญที่จะทำให้พระมหาเทวีพึงพอใจและผู้กระทำพิธีได้รับกุศลผลบุญ เทวี มหาตมยะจึงเป็นวรรณคดีทางศาสนาและพิธีกรรมที่สำคัญเรื่องหนึ่งของชาวฮินดูโดยเฉพาะ ในหมู่ผู้นับถือลัทธิศักติและได้รับการสืบทอดและเป็นที่ยึดมั่นแพร่หลายในสังคมอินเดียจนถึงว่า เป็นวรรณกรรมสันสกฤตที่ยังมีชีวิต ทั้งยังเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับการ ประกอบพิธีทางศาสนาของชาวฮินดู เช่น พิธีนวราตรี

เรื่องราวของเทวีมหาตมยะที่ได้ศึกษาวิเคราะห์มีรายละเอียดในวิทยานิพนธ์บทที่ 2-4 ส่วนบทที่ 1 และ 5 เป็นบทนำและบทสรุปตามลำดับ

ภาควิชา ภาษาตะวันออก
สาขาวิชา ภาษาบาลี-สันสกฤต
ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก
.....

##4980205422: MAJOR PALI and SANSKRIT

KEYWORDS : DEVI MAHATMYA / DEVI / SANSKRIT LITURATURE / WORSHIPPING /
HINDUISM

SUPAMAS CHAUYSAK: DEVI MAHATMYA: THE WORSHIPPING AND
GLORIFICATION OF "GODDESS" IN SANSKRIT LITERATURE. THESIS
ADVISOR: ASSISTANT PROFESSOR PRAPOD ASSVAVIRULHAKARN, Ph.D.,
122 pp.

Devi Mahatmya is regarded as one of the most important Sanskrit literatures.
As part of the Markandeya Purana, it was composed in 700 slokas around 1600
years ago (400-500 CE) with authorship attributed to the sage Markandeya.

It glorifies Devi or Mahadevi as The Supreme Deity through her battles
against demons in the basic structure of three mythological narratives woven
beautifully with the idea of ritualism and stotras, or hymns, into one great piece.
Describing what happened in the story clearly can lead to Rasa (emotions).

The motive of composing this text is to glorify Devi, to teach the listeners and
readers about Devi's proper worship and how the worshippers can gain their merit.
From this idea, Devi Mahatmya can be seen as an influential Religious and Ritual
Literature, especially for the Saktas. It has been inherited and has been living among
the best known documents in contemporary India. Moreover, it is a crucial source in
studying about relation between the text and Hindu festival, Navaratri.

The Study of Devi Mahatmya in details is to be found in chapter 2-4 of the
present thesis. Chapter 1 and 5 are introductory and conclusion respectively.

Department : ..... Eastern Languages.....

Student's Signature ..... Sopamas Chauysak

Field of Study : ..... Pali and Sanskrit.....

Advisor's Signature ..... P. Oalle

Academic Year : ..... 2009.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความกรุณาช่วยเหลือจากคณะอาจารย์ ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้มอบความรู้ต่างๆอันเป็นผลทำให้ผู้วิจัยมองเห็นแนวทางการศึกษาภาษาและวรรณคดีสันสกฤตโดยตรง ผู้วิจัยต้องกราบขอบพระคุณเป็นที่สุดและขอออกนามไว้ ณ ที่นี้ด้วยความเคารพยิ่ง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬห์การได้กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์ให้ความรู้เกี่ยวกับภาษาบาลี-สันสกฤต ปรัชญาอินเดีย และสอนวิธีการคิดเชิงวิเคราะห์ บอกแหล่งข้อมูลที่น่าสนใจตลอดจนให้ยืมหนังสือหลายเล่มที่หายากในประเทศไทย เป็นผู้สนับสนุนหัวข้อวิทยานิพนธ์ แนะนำแก้ไขโครงการเสนอวิทยานิพนธ์ ให้คำแนะนำในการเขียนสละเวลาอันมีค่าตรวจแก้ไขโครงร่างวิทยานิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สิ้นสกุล เป็นอาจารย์ท่านแรกที่วางพื้นฐานภาษาสันสกฤต อาจารย์ให้กำลังใจ ถามถึงความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์ด้วยความห่วงใย ให้คำแนะนำแนวทางในการปฏิบัติ ตรวจแก้คำแปลภาษาสันสกฤตและข้อบกพร่องต่างๆ ให้ความช่วยเหลือและความเมตตาตลอดเวลาที่ศึกษาและทำวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บรรจบ บรรณรุจิ อาจารย์ผู้บรรยายวิชาภาษาบาลี เป็นผู้หนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจภาษาบาลี-สันสกฤตมากยิ่งขึ้นและกรุณาสละเวลามาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

อาจารย์ที่ผู้วิจัยต้องกราบขอบพระคุณเป็นที่สุดอีกท่าน คือ รองศาสตราจารย์ ดร. ประเทือง ทินรัตน์ ที่ได้กรุณาสละเวลามาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ยิ่ง

ขอขอบคุณมารดา บิดาและญาติมิตรทุกท่านที่มอบโอกาสให้ผู้วิจัยได้ศึกษาในสิ่งที่รัก มีความเข้าใจ ห่วงใย และให้กำลังใจตลอดเวลา

ขอขอบคุณนาวิน วรรณเวช, ชนิตา ดวงยิหาว, ละอองดาว นนทะสาและกัลยาณมิตรทุกท่านในสาขาวิชาภาษาบาลีสันสกฤต รวมถึงกัลยาณมิตรหลายท่านอื่นๆ ที่ไม่ได้ออกนาม ณ ที่นี้ที่ให้ความช่วยเหลือในการศึกษา เป็นแรงบันดาลใจและให้กำลังใจอยู่เสมอ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ณ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย	2
1.3 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	2
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	3
บทที่ 2 วัฒนธรรมการบูชาสรรพเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต.....	4
2.1 ความเป็นมาของความคิดเรื่องเทวี	4
2.2 ลักษณะและบทบาทของเทวีในวรรณคดีสันสกฤตสมัยต่างๆ.....	22
2.3 การแพร่หลายของการบูชาสรรพเสริญพระมหาเทวี.....	43
บทที่ 3 เทวีมาหาत्मะ: วรรณคดีสดุดีพระมหาเทวี	46
3.1 ที่มา ความหมาย และความสำคัญของวรรณคดี “สโตตระ”	46
3.2 ประวัติความเป็นมาและโครงเรื่องของเทวีมาหาत्मะ.....	50
3.3 บทบาทและลักษณะของพระมหาเทวีจากเรื่องเทวีมาหาत्मะ	51
3.4 ลักษณะทางวรรณคดีของเทวีมาหาत्मะ.....	68
3.5 เทวีมาหาत्मะในฐานะวรรณคดีทางศาสนาและพิธีกรรม.....	74
3.5.1 จุดประสงค์ของการประพันธ์เทวีมาหาत्मะ	76
3.5.2 ลักษณะของการสรรเสริญเทวีที่ปรากฏในเทวีมาหาत्मะ	77
3.5.3 สิ่งที่สรรเสริญในเทวีมาหาत्मะ.....	87

	หน้า
3.6 คุณค่าทางวรรณคดีของเทวีมาหาคมยะ.....	93
บทที่ 4 เทวีมาหาคมยะในบริบททางสังคม ประเพณี และวัฒนธรรมของชาวฮินดู.....	99
4.1 ปัจจัยที่ทำให้เทวีมาหาคมยะเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่มีชีวิต.....	100
4.2 อิทธิพลของเทวีมาหาคมยะต่อประเพณีและวัฒนธรรมในศาสนาฮินดู.....	103
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	107
บรรณานุกรม.....	111
ภาคผนวก.....	118
ประวัติผู้เขียน.....	122

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

AV.	Atharva Veda
BhP.	Bhāgavata Purāṇa
BG.	Bhagavad Gītā
ChUP.	Chāndogya Upanisad
DevibhP.	Devībhāgavata Purāṇa
MārKP.	Mārkaṇḍeya Purāṇa
MBh.	Mahābhārata
R.	Rāmāyaṇa
RV.	Rgveda
ŚBr.	Satapatha Brāhmaṇa

การใช้หมายเลข

1. คัมภีร์ฤคเวท ใช้ระบบมณฑล สุกตะ มंत्रะ เช่น RV.6.9.1 หมายถึงคัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 6 สุกตะที่ 9 มंत्रะที่ 1
2. คัมภีร์อิถรรพเวท ใช้ระบบกาณท์ สุกตะ บท เช่น AV.2.29.5 หมายถึงคัมภีร์อิถรรพเวท กาณท์ที่ 2 สุกตะที่ 29 บทที่ 5
3. คัมภีร์พราหมณะ ใช้ระบบกาณท์ อธิยายะ พราหมณะ บท เช่น ŚBr. 2.3.3.1 หมายถึง คัมภีร์ศตปถพราหมณะ กาณท์ที่ 2 อธิยายะที่ 3 พราหมณะที่ 3 เป็นต้น
4. คัมภีร์มหาภารตะ ใช้ระบบบรรพ บท โศลก เช่น MBh.17.1.4 หมายถึงคัมภีร์มหาภารตะ บรรพที่ 17 (มหาปรัสถานะกบรพ) บทที่ 1 โศลกที่ 4
5. คัมภีร์ภควัทคีตา ใช้ระบบบทและโศลก เช่น BG.7.23 หมายถึงคัมภีร์ภควัทคีตา บทที่ 7 โศลกที่ 23
6. คัมภีร์รามายณะ ใช้ระบบกาณท์ บท โศลก เช่น R.1.15.3 หมายถึงคัมภีร์รามายณะ กาณท์ที่ 1 (พาลกาณท์) บทที่ 15 โศลกที่ 3
7. คัมภีร์ปุราณะ ใช้ระบบอธิยายะและโศลก เช่น MārKP.99. 3 หมายถึงคัมภีร์มารกัณฑะเยะ ปุราณะ อธิยายะที่ 99 โศลกที่ 3 เป็นต้น

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การบูชาสรรเสริญเทวีพบได้ในวรรณคดีหลากหลายภาษาทั่วโลก ในอินเดียเองก็เช่นกัน คัมภีร์พระเวทเป็นหลักฐานทางวรรณคดียุคแรกๆ ที่แสดงให้เห็นว่าชาวอินเดียโบราณนับถือ สรรเสริญ และทำพิธีบูชาเทวีหลายองค์ แม้เทวีเหล่านี้จะไม่ได้มีบทบาทโดดเด่นเท่าเทวะ เช่น พระอินทร์ พระวรุณ หรือ พระอัคนี แต่เทวีเหล่านี้ก็มีความสำคัญในฐานะชಾಯา มารดา หรือ ธิดาที่เกี่ยวข้องกับเทวะ พราหมณ์ประพันธ์บทสวดสรรเสริญเพื่อวิงวอนให้เทวีมาร่วมรับส่วนแบ่งในยัญญูเพื่อขอพร บทบาทของเทวีในคัมภีร์พระเวทเหล่านี้ยังสะท้อนให้ผู้อ่านเห็นภาพสังคมที่มีเพศชายเป็นผู้ปกครอง ขณะที่เพศหญิงจะเกี่ยวข้องกับความมั่งคั่งและความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะความสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ธัญญาหาร การให้กำเนิดบุตร และเป็นผู้ช่วยเหลือ

จนกระทั่งในสมัยวรรณคดีปุราณะ ข้อมูลในปุราณะแต่ละเล่มแสดงให้เห็นถึงความเจริญของลัทธิการนับถือเทพเจ้าองค์เดียวเป็นศูนย์กลาง เทวีมีบทบาทในการเป็นชಾಯาของพระเป็นเจ้าสูงสุดสามพระองค์ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ เทวีที่เราได้ยืมพระนามในวรรณคดีสันสกฤตบ่อยครั้ง เช่น พระสรัสวตี พระลักษมี พระนางปารวตี ทูรคาเทวี และกาลีเทวี ต่างมีตำนานเป็นของพระองค์ แต่ปรากฏการณ์การนับถือเทวีที่สำคัญก็เกิดขึ้นในยุคนี้ คือการกำเนิดของพระมหาเทวีผู้เป็นเทพเจ้าสูงสุด มีอำนาจเหนือกว่ามหาเทพทั้งสาม วรรณคดีเรื่องแรกที่นำเสนอเทวีในขอบเขตนี้คือ เทวีมาहात्मยะ

เทวีมาहात्मยะ หรือทูรคาสัปตศตีเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาสดุดีเทวีรวบรวมเอาตำนานเรื่องราวเกี่ยวกับวีรกรรมของพระมหาเทวีสามเรื่องเข้าไว้ด้วยกัน หนึ่งในนั้นเป็นที่รู้จักกันดี คือตำนานพระทูรคาเทวีสังหารอสูรมหิষะ นอกจากนี้ยังมีสาระเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่นำเสนอเรื่องราวของเทวีในฐานะตัวละครหลักเป็นศูนย์กลางของเรื่อง จึงเป็นหนึ่งในวรรณกรรมภาษาสันสกฤตชิ้นสำคัญที่สืบทอดและเป็นที่ยอมรับแพร่หลายโดยเฉพาะในหมู่ผู้นับถือ

ลัทธิคักติ หรือ ลัทธิที่บูชาสรรเสริญพระมหาเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุดซึ่งเป็นหนึ่งใน 5 เทพเจ้าองค์สำคัญที่พราหมณ์นิยมบูชาสรรเสริญตามคัมภีร์ปุราณะ ร่วมกับพระวิษณุ พระศิวะ พระเคณศวร พระสุรยะ เรียกว่า บัญญัติตนะปูชา ฉะนั้นการศึกษาวรรณคดีเรื่องเทวีมาหாதมยะจึงน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในแง่ภาษาและเนื้อหา

เทวีมาหாதมยะยังเป็นวรรณคดีเรื่องแรก ที่นำเสนอบทบาทของเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุด โดยนำเอาวัตุถุติบที่ใช้ในการประพันธ์มาจากเรื่องราวที่เคยปรากฏในวรรณคดีสมัยก่อนหน้านี้มาเพิ่มรายละเอียดและรวมเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน แต่งออกมาให้เป็นประโยชน์แก่เทวีอย่างที่ไม่เคยมีใครทำมาก่อน ทั้งยังให้ข้อมูลพิธีกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับการบูชาสรรเสริญเทวีของชาวฮินดู เทวีมาหாதมยะจึงเป็นอีกหนึ่งวรรณกรรมสำคัญที่ผู้วิจัยเห็นสมควรจะทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์ทั้งในด้านการเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทางวรรณคดี และการเป็นวรรณกรรมที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับศาสนา และพิธีกรรมที่มีอิทธิพลต่อกระแสความคิดความเชื่อทางศาสนาของชาวฮินดูและได้รับการสืบทอดจนเป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่อยู่คู่กับการดำเนินชีวิตของชาวฮินดูมาจนปัจจุบัน

1.2 วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาแนวคิดเรื่องการบูชาสรรเสริญเทวีในสังคมอินเดีย
2. ศึกษาและวิเคราะห์เทวีมาหாதมยะในแง่แนวคิด เนื้อเรื่อง ที่มาของเรื่อง และการใช้ภาษา
3. วิเคราะห์บทบาทและอิทธิพลของวรรณคดีเรื่องเทวีมาหாதมยะในสังคมฮินดูปัจจุบัน

1.3 วิธีดำเนินการวิจัย

เนื่องจากวิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายศึกษาวิเคราะห์เรื่องภาษาและวรรณคดีในเทวีมาหาทมยะเพื่อวิเคราะห์ถึงโครงสร้างของวรรณคดีเรื่องนี้และดูลักษณะทางภาษาและรูปแบบทางวรรณคดี ฉะนั้นหลักฐานสำคัญที่ผู้ศึกษาเรื่องการนับถือเทวีจะขาดไม่ได้เลย คือเทวีมาหาทมยะ นอกจากนั้นยังอาจใช้วรรณคดีประเภทมาหาทมยะเรื่องอื่นและคัมภีร์ปุราณะ โดยเฉพาะ มารกัณเฑยะปุราณะมา

เป็นกรณีศึกษาเพื่อให้เข้าใจโครงสร้างทางภาษา เนื้อหาหลัก และรูปแบบทางวรรณคดีของเทวีมา
หาत्मะมากขึ้น นอกจากนั้นในการศึกษาเนื้อหาและที่มาของเนื้อหาก็จะดูในวรรณคดีสมัยก่อนหน้า
ทั้งคัมภีร์พระเวท รามายณะ มหาภารตะ ภาควทคีตา และคัมภีร์ปุราณะ

ผู้วิจัยยังได้ใช้ตำรา บทความ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษเป็น
ข้อมูลประกอบการวิจัยอีกส่วนหนึ่งตามความเหมาะสม

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. รู้แนวคิดเรื่องการบูชาสรรเสริญเทวีในสังคมอินเดีย
2. สามารถวิเคราะห์และเข้าใจแนวคิด เนื้อเรื่อง ที่มาของเรื่อง และการใช้ภาษาของวรรณคดี
เรื่องเทวีมาหาत्मะ
3. เข้าใจบทบาทและอิทธิพลของวรรณคดีเรื่องเทวีมาหาत्मะในสังคมอินเดียปัจจุบัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

วัฒนธรรมการบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต

มหากาพย์อีเลียดและโอเดสซีที่เล่าถึงเทวดำนาจของชาวกรีก-โรมัน มีเรื่องราวแสดง การนับถือเทวีผ่านทางพิธีกรรมและการสวดสรรเสริญ Martin P. Nilsson กล่าวว่าบทสวดสรรเสริญ เทวีดีมิเทอร์ (Demeter) หรือ ภาษาละตินว่า เซเรส (Ceres) เทวีแห่งธัญพืช (cereal) และความอุดม สมบูรณ์ เป็นบทสวดสรรเสริญที่ไฮเมอร์ประพันธ์ไว้เป็นบทแรกๆตั้งแต่ศตวรรษที่ 7 ก่อนคริสตกาล (Nilsson, 1940: 45) งานฉลองสำคัญของดีมิเทอร์จะมีในฤดูเก็บเกี่ยว ตรงกับเดือนกันยายนและจะจัด เพียงหนึ่งครั้งในทุกห้าปี มีขบวนแห่ การเต้นสังเวท การร้องรำทำเพลง และการประกอบพิธีในวิหาร ณ อิลูซีส เมืองเล็กๆใกล้เอเธนส์ แต่ไม่มีจารึกรายละเอียดในการประกอบพิธี อย่างไรก็ตาม มาร์คัส ซิเซโร นักปรัชญา นักพูด และรัฐบุรุษชาวโรมัน ได้เขียนไว้ว่า “ไม่มีสิ่งใดประเสริฐกว่าความลึกซึ้งอีกแล้ว พิธีนี้ทำให้คนเราและขนบธรรมเนียมดีขึ้น ทำให้เราก้าวข้ามจากสภาพความป่าเถื่อนไปสู่ความ มีมนุษยธรรมอย่างแท้จริง พิธีนี้ไม่เพียงแต่ทำให้เราเห็นว่าจะใช้ชีวิตอย่างยินดีปรีดาได้อย่างไรเท่านั้น แต่ยังสอนให้เรา รู้ว่าจะตายด้วยความหวังในสิ่งที่ดีขึ้นอย่างไรด้วย” (Hamilton, 1999: 48) วรรณคดี ตะวันออกโดยเฉพาะวรรณคดีสันสกฤตก็มีเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมการบูชาสรรเสริญสตรี เทพ หรือ เทวี สืบเนื่องมาตั้งแต่คัมภีร์ฤคเวท คัมภีร์เล่มแรกในวรรณคดีพระเวท ซึ่งเป็นเป็นวรรณกรรม ที่เก่าแก่ที่สุดในโลกเรื่องหนึ่ง แต่งในราว 3000 ปีก่อนคริสตกาล

2.1 ความเป็นมาของความคิดเรื่องเทวี

คำว่า “เทวี” เป็นภาษาสันสกฤต ประกอบรูปมาจากธาตุ ทิว (div) หมายถึง ส่องแสง (to shine) ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน “เทวี” หมายถึง เทวดาผู้หญิง, นางพญา, นางกษัตริย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 540)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในวรรณคดีสันสกฤต “เทวี” (devī) ให้ความหมายแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) “เทวี” ที่ไม่ใช่มนุษย์ ได้แก่ เทพเจ้าเพศหญิง หรือ สตรีเทพ (goddess) ที่มีเรื่องราวเทวดำเนานของตน พบได้ทั่วไปในวรรณคดีสันสกฤตสมัยต่างๆ เช่น อุษาเทวี ราตรีเทวี ในคัมภีร์พระเวท และ เทวีที่เป็นชายาของพระเป็นเจ้า 3 องค์ของศาสนาฮินดู ได้แก่ เทวีสรัสวตี ชายาของพระพรหม ทูรคาเทวี ชายาพระศิวะ และ ลักษมีเทวี ชายาพระวิษณุ เทวีทั้งสามเป็นที่นิยมบูชาแพร่หลายในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังหมายถึงเทวีของพุทธศาสนา 4 องค์ในธรรมสังคหะ ได้แก่ โรจนีมามกี ปาณทุรา ตารา

catasro devyah | tadyathā - rocanī, māmakī, pāṇḍurā, tārā ceti || (Dharmas. iv)

2) “เทวี” ที่เป็นมนุษย์ หมายถึง มารดาของอิเหนาองค์ที่ 18 ในสมัยอวสรวปนีของศาสนาเซน (T. K. Tukul, 1980: 31) ราชนี (queen) หรือ เจ้าหญิง (princess) พระธิดาของกษัตริย์ และ สตรีสูงศักดิ์ (lady or women in high rank)

ในเทวีมาหัทมยะ คำว่า “เทวี” ใช้ในความหมายของ เทวีที่เป็นเทพเจ้า พบ 2 ความหมาย คือ

1) เทวีสูงสุดองค์เดียว (Goddess) หรือ พระมหาเทวี (The Great Goddess) ผู้สร้างสรรพสิ่ง มีพลังของเทพยิ่งใหญ่ทั้งสามองค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ เป็นทั้งผู้สร้าง ผู้ปกป้อง และผู้ทำลาย ซึ่งพลังอำนาจทั้งสามเชื่อว่าเป็นของเทพผู้ยิ่งใหญ่สามองค์ หรือ ตรีมูรติ ดังโคลงว่า

ข้าแต่เทวี สรรพสิ่งดำรงอยู่ได้โดยพระองค์ พระองค์ทรงสร้างโลกนี้
ทรงปกป้องคุ้มครองโลก และทรงกลืนกินโลกเป็นนิจ(MārKP. 81.56)

ในการสร้างสรรคพระองค์ทรงมีรูปของการสร้างสรรค ในการพิทักษ์รักษาพระองค์ทรงมีรูปของการดำรงอยู่ และในจุดจบของโลกนี้ พระองค์ทรงมีรูปของความพินาศ ใ้
พระเทวีผู้สร้างโลก (MārKP. 81.57)

ในวรรณคดีสรรเสริญเทวีเช่นเทวีมาหาตมยะนี้ เทวีที่ครองอำนาจทั้งสามไว้ในองค์เดียวใน
ฐานะเทพเจ้าสูงสุด ทรงเป็นมหาเทวีผู้ยิ่งใหญ่

2) “เทวี” ที่หมายถึง เทพเจ้าเพศหญิง หรือ เทพนารีทั่วไป (goddess-es)

เทพนารีเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งขององค์มหาเทวี บางครั้งเรียกว่าศักดิ์ คือพลังงาน หรือพลัง
ขับเคลื่อนของเทพองค์ต่างๆที่อยู่ในรูปเพศหญิง ซายาของเหล่าเทพองค์นั้นๆ พลังศักดิ์นี้ออกมาจาก
ร่างของเทพและรวมกันกลายเป็นมหาเทวี ดังโคลงว่า

ศักดิ์ทั้งหลาย ที่ออกมาจากสรีระของพระพรหม พระศิวะ พระคุหะ
พระวิษณุและพระอินทร์ บังเกิดเป็นรูปเทวีแต่ละองค์และเข้ามาสู่เทวีจันทิกา

(MärkP 88.12)

ในกาลนั้น เหล่าเทวีทั้งหลายนำโดยพราหมณี เสด็จเข้าสู่ที่ประทับในร่างของพระเทวี
จันทิกาจึงอยู่ลำพังเพียงพระองค์เดียว (MärkP 90.6)

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจะเรียกเทวีผู้ยิ่งใหญ่ในความหมายแรก (The Great Goddess) ว่า
มหาเทวี หรือ พระเทวี ส่วนเทพเจ้าเพศหญิงทั่วไป (goddess-es) จะเรียกว่า เทวี เทพสตรี หรือ เทพนารี
เหล่าเทพเจ้าเพศชาย (male gods) จะเรียกว่า เทพ หรือ เทวะ และใช้คำเรียกเหล่าเทวีและเทวะใน
ความหมายรวม (goddesses and gods) ว่า เทพเจ้า

การบูชาสรรเสริญเทวีของชาวอินเดียมีความสืบเนื่องและมีพัฒนาการชัดเจน คัมภีร์ฤคเวทได้
จารึกเกี่ยวกับการทำพิธีกรรมสรรเสริญเทวี และบทสวดสรรเสริญเทวีหลายองค์ (goddesses) ในฐานะ

เทพเจ้ารองจากเหล่าเทพะ หลักฐานการบูชาสรรเสริญเทวียังปรากฏในวรรณคดีสมัยต่อมาจนกระทั่งสมัยบูรณะที่คัมภีร์ปุราณะบางเรื่องเริ่มนำเสนอเรื่องราวการบูชาสรรเสริญเทวีนามุมมองใหม่

ตั้งแต่สมัยโบราณ แรงบันดาลใจพื้นฐานเบื้องหลังการบูชาสรรเสริญคือ มนุษย์ต้องการให้เทพเจ้า หรือพลังอำนาจในธรรมชาติที่ตนไม่สามารถควบคุมได้พึงพอใจ เมตตา ไม่บันดาลภัยพิบัติ หรือช่วยให้สิ่งที่ผู้บูชาสรรเสริญต้องการสำเร็จ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้จารึกถึงพิธีกรรมการบูชาสรรเสริญเทพเจ้าอย่างละเอียดไว้ในคัมภีร์พระเวททั้ง 4 ทั้งลักษณะของเทพเจ้า และข้อปฏิบัติต่างๆต่อเทพเจ้าแต่ละองค์ พิธีกรรมเหล่านี้ได้ถูกถ่ายทอดสืบต่อมา และมีการพัฒนาออกเป็นหลายรูปแบบ

ชาวอารยันที่อพยพเข้ามาสู่ทวีปเอเชียใต้ทางตอนเหนือของประเทศอินเดียในปัจจุบัน เชื่อว่าเทพเจ้าจะพอใจหากนำเครื่องสังเวชเช่น เนื้อสัตว์ นม เนยใส น้ำโสม เทลในกองไฟ ศูนย์กลางที่คนในเผ่าจะมาชุมนุมล้อมรอบ นอกจากไฟจะช่วยให้แสงสว่าง ให้ความอบอุ่นและป้องกันสัตว์ร้ายยามค่ำคืนแล้ว ไฟยังเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า ควันไฟที่ลอยสู่ฟากฟ้าจะช่วยสื่อสารให้เทพเจ้าที่อยู่ห่างไกลออกไปรับรู้ถึงการกระทำที่มนุษย์ทำเพื่อถวายแด่เทพเจ้า เชื่อกันว่าไฟคือพระอัคนิ เทพเจ้าผู้เป็นทูตนำพาเครื่องสังเวชของมนุษย์ไปสู่เทพเจ้าองค์อื่นๆ เรียกว่า ยัชญ (yajña) หรือ ในภาษาไทยเรียกว่า การบูชายัญ

ยัชญ (yajña) นี้ คือ การประกอบพิธีบูชาวงสรวงเทพเจ้า เป็นคำนาม पुलฺลิงคฺในภาษาสันสกฤต ประกอบรูปมาจากธาตุ ยชฺ (yaj) แปลว่า ยกย่องชื่นชม หรือ มอบบางสิ่งแด่เทพเจ้า ยัชญพิธีในคัมภีร์พระเวทมีมากมายหลายชนิดแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของการประกอบยัชญพิธีนั้นๆ เช่น ยัชญพิธีเพื่อให้ได้ชัยชนะในการสงคราม ยัชญพิธีเพื่อให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ ยัชญพิธีเพื่อให้ได้รับความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม เป็นต้น ในยัชญพิธีอย่างหนึ่งบูชาวงสรวงเทพเจ้าองค์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับยัชญพิธีนั้น เมื่อบูชาวงสรวงเทพเจ้าองค์ใดก็ยกย่องเทพเจ้าองค์นั้นว่าเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดกว่าเทพทั้งปวง ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง¹

1 การยกย่องเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งว่าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่กว่าองค์อื่นๆนี้ ทำเฉพาะยามประกอบยัชญพิธีเท่านั้น ไม่ได้ยกย่องตลอดไป ความคิดดังกล่าว แมกซ์ มึลเลอร์เรียกว่า ฮีเทอวนิยม (Henotheism) เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างพหุเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าหลายๆองค์พร้อมๆกันไปกับเอกเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียว ซึ่งพัฒนาขึ้นในตอนหลัง (สุนทร ณ รงค์: 2545)

หลักการพื้นฐานของยัชญพิธี คือ พราหมณ์ผู้ทำหน้าที่ประกอบยัชญพิธี นำเครื่องสังเวทยเทพเจ้า ซึ่งโดยปกติจะเป็นอาหารที่มนุษย์รับประทานจำพวก นม เนยใส ธัญพืช และ เครื่องดื่มพิเศษ คือน้ำโสม บางครั้งอาจฆ่าปศุสัตว์ที่เลี้ยงไว้ เช่น แพะ แกะ ม้า เพื่อเป็นเครื่องบูชาัญญ ใส่เครื่องสังเวทยเหล่านี้ลงในกองไฟศักดิ์สิทธิ์ ถวายแด่เทพเจ้าในสรวงสวรรค์ พร้อมสวดสรรเสริญประกาศคุณลักษณะที่น่ายกย่องและคุณความดีของเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าพอใจ มีใจเมตตา ไม่ดลบันดาลให้เกิดเหตุเภทภัยที่เป็นโทษ ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข หรืออาจอำนวยการสรรเสริญ (stuti) จึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในทำยัชญพิธีถวายเทพเจ้าสมัยพระเวท

วิธีที่ทำให้เทพเจ้าพอใจอีกวิธีหนึ่งที่ชาวฮินดูนิยมมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน คือ การบูชาพิธีบูชา เป็นหนึ่งในพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ปรากฏสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน สันนิษฐานว่าปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตสมัยพราหมณ์เป็นยุคแรกๆ และมีพื้นฐานมาจากพิธีการรับแขกตามขั้นตอน เริ่มจากการน้อมไหว้ จัดที่นั่ง หาน้ำ และอาหาร (ŚBr. 7.3.2.1)

ภาษาสันสกฤตว่า บูชา (pūjā) เป็นคำนามสตรีลิงค์ที่ประกอบมาจาก บูช (pūj) ธาตุ หมายถึง การเคารพนับถือ (honour) การบูชาบวงสรวง (worship) การแสดงความเคารพ (homage) ต่อผู้ที่เหนือกว่า (superior) และแสดงความเลื่อมใส (adoration) ต่อเทพเจ้า อย่างไรก็ตาม มีข้อสันนิษฐานว่า คำศัพท์ "บูชา" มีที่มาหลากหลาย

นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า บูชา เป็นพิธีกรรมเก่าแก่ของพวกดราวิเดียน ชาวอินเดียพื้นถิ่น และแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างยัชญพิธีและพิธีบูชาจากการที่พราหมณ์ที่เคร่งครัดในสมัยพระเวท ปฏิเสธการทำพิธีบูชา, ความแพร่หลายของบูชาในพิธีกรรมของท้องถิ่น และการสืบทอดความเป็นพราหมณ์ผู้ทำพิธีบูชาตามสายตระกูลของชนวรรณะต่ำตามหมู่บ้านท้องถิ่น Jarl Charpentier เสนอว่า คำศัพท์ บูชา มาจากภาษาทมิฬ ปูจุ (pūcu) หรือ ภาษาแคนนาดาว่า ปูสุ (pūsu) หมายถึง ทา หรือ ละเลง เนื่องด้วยการใช้ผงจันทน์ กำมะถัน หรือ ชาด ละเลงบนแท่นพิธี แต่ก็ไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดว่าพิธีบูชาในศาสนาฮินดูมีที่มาจากพิธีของชาวดราวิเดียน (Eliade and Adams, 1987: 83)

Paul Thieme กลับเสนอว่า ปูชา เป็นคำภาษาสันสกฤต มาจากธาตุ ปฤจ (pr̥c) แปลว่า ผสม ที่มาคือการผสมน้ำผึ้งและน้ำ หรือ มธุปรกระ ให้แขกที่มาเยี่ยมดื่มตามธรรมเนียมของชาวอินเดียโบราณ พิธีปูชาเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการเคารพผู้มาเยือน (Michaels and Harshav, 2004: 41) โดยเฉพาะนักบวช หรือ ครู ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้อาจเป็นไปได้ เพราะในคัมภีร์หรือถรรพเวทมีกล่าวถึงพิธีการต้อนรับแขกด้วยการน้อมไหว้ ให้น้ำ, อาหาร และ ที่พัก เปรียบเสมือนได้ทำยัญญพิธีเพื่อถวายแด่เทพเจ้า “เมื่อเจ้าบ้านมองดูผู้มาเยือน เหมือนเขากำลังมองดูสถานที่แห่งการประกอบยัญญพิธีเพื่อเหล่าเทพเจ้า” (AV.9.6.3) “เมื่อเขาน้อมไหว้ผู้มาเยือนด้วยความนอบน้อม เสมือนเขาได้จัดการตระเตรียมพิธีกรรม เมื่อเขาเรียกหาน้ำ ดั่งเขาได้นำมาซึ่งน้ำในยัญญพิธี” (AV.9.6.4) “เมื่อจัดเตรียมที่ให้แขกก็เท่ากับกำลังเตรียมแท่นพิธีอันศักดิ์สิทธิ์และที่กำบังสำหรับราชรถของพระโสม” (AV.9.6.7) “อาหารที่เจ้าของบ้านนำมาก่อนจะแจกจ่ายให้แขกเป็นตัวแทนของอาหารสำหรับถวายเทพเจ้าในยัญญพิธี” (AV.9.6.12) “ผู้ใดที่กล่าวว่า เอาอาหารออกมาอีก ผู้นั้นกำลังยืดอายุตนเองให้ยืนยาวขึ้น” (AV.9.6.19)

การปูชา ผู้บูชาเพียงแค่นี้ต้องเตรียมเครื่องสังเวทซึ่งอาจเป็นข้าวตอก ดอกไม้ ระเบียบ อาจจะมีอาหารที่บริสุทธิ์มักไม่มีเนื้อสัตว์ปะปน (prasāda) หรือ กายาน อย่างละเล็กน้อยถวายแด่เทพเจ้าองค์ที่ตระกูลของตนเลือนนับถือ ซึ่งจะได้รับอัญเชิญให้มาอยู่ในรูปเคารพ หรือสัญลักษณ์แทนเทพเจ้า (idol) เช่น ศิวะลึงค์ สำหรับผู้บูชาพระศิวะ พวกที่บูชาพระวิษณุก็จะมี ศาลครามะ หินสีดำศักดิ์สิทธิ์ที่มีซากเปลือกหอยอยู่ข้างใน (Ammonite) หรือ กลุ่มที่บูชาศักติ พลังของเทวี ก็จะมีโยนี (yonī) รูปสัญลักษณ์แทนอวัยวะสืบพันธุ์เพศหญิง ถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดสรรพสิ่งและพลังอำนาจทั้งหมด การปูชาทำได้ทั้งในบริเวณที่อยู่อาศัย เจ้าบ้านอาจจะมีศาลเจ้าหรือห้องที่เตรียมไว้สำหรับประกอบพิธี โดยเฉพาะ (pūjāsālā) หรือทำในเทวสถาน โบสถ์วิหารที่ประดิษฐานเทวรูป โดยส่วนใหญ่พราหมณ์ประจำโบสถ์ (pūjāri) จะเป็นผู้ประกอบพิธีพร้อมท่องมนต์สรรเสริญ² ในเรื่องเทวีมาหาตมยะ

2 Nancy E. Auer Falk ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพิธีปูชามี 16 ขั้นตอนในการเข้าใกล้เทพเจ้า (upacāra) ได้แก่

1. āvāhana การอัญเชิญเทพเจ้า หรือ สวดสรรเสริญนำเทพเจ้ามาอยู่ในรูปเคารพ หรือ สัญลักษณ์แทนเทพเจ้า
2. āsana ให้ที่นั่งแก่เทพเจ้า
3. svāgata พราหมณ์กล่าวต้อนรับเทพเจ้า
4. pādya พราหมณ์แสดงอาการล้างเท้าของเทพเจ้า

พระราชาสฤงะ และไวศยะสมาธิก็บำเพ็ญตบะและทำพิธีบูชารูปเคารพของพระมหาเทพที่สร้างขึ้นเอง ด้วยดินริมฝั่งแม่น้ำ ด้วยดอกไม้ กายาน เครื่องหอมต่างๆ

พิธีเหล่านี้กระทำตามบ้านก็ได้ หรือ บางโบสถ์อาจมีพิธีมากน้อยแล้วแต่ เทพเจ้าหลักของโบสถ์นั้นๆหรือแล้วแต่โอกาสพิเศษ เช่น โบสถ์ที่บูชาพระศิวะแถบทางใต้ของอินเดียซึ่งได้รับอิทธิพลของลัทธิฮินดูตันตระจะมีเทวทาสี หญิงเต็มราประจำโบสถ์มาเต็มราประกอบพิธีบูชาด้วย ภายหลังแม้แต่สิ่งทีเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น พืช สัตว์ หรือ อาวุธ ก็ได้รับการบูชาเช่นกัน

สิ่งที่ขาดไม่ได้ทั้งในยัชญพิธี และพิธีบูชา คือ การสรรเสริญ (stuti) ประกอบมาจากธาตุ สุต (stu) หมายถึง สรรเสริญ, ยกย่อง อาจทำด้วยการขับร้องเพลงสวด หรือ สวดบทสรรเสริญก็ได้ ผู้คนหลายชาติ หลายศาสนา ถ้ายทอดความอารมณ์ความรู้สึกต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือเทพเจ้า และถ้ายทอดความปรารถนาของตนผ่านบทสวด หรือ เพลงสวดทั้งหลาย John C. Plott จึงกล่าวว่าการสรรเสริญเกิดขึ้นจากลักษณะและกระบวนการทางจิตของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับศาสนา (Plott, 1974: 42) หากยัชญพิธีเป็นการปฏิบัติบูชาถวายแด่เทพเจ้าผ่านทางกาย การสรรเสริญก็ถือเป็นยัชญอย่างหนึ่งเช่นกัน คือ ยัชญที่กระทำด้วยวาจา กล่าวบูชาเทพเจ้าด้วยวาจา (vāgyajña) หรือ การรับใช้เทพเจ้าด้วยวาจา (vācika kaimkarya) จากเหตุผลดังกล่าวบทสวดสรรเสริญจึงเกิดขึ้นหลายรูปแบบจน

5. arghya	การถวายน้ำแด่เทพเจ้าเพื่อให้เทพเจ้าทำความสะอาดพระพักตร์และพระวรกาย
6. ācamaniya	ถวายน้ำสำหรับจิบ
7. madhuparka	พราหมณ์ถวายน้ำผสมน้ำผึ้ง หรือน้ำผึ้งผสมน้ำนมแด่เทพเจ้า
8. snāna หรือ abhiṣekha	ทำท่าทางสงวนน้ำเทพเจ้า หรือนำรูปเคารพไปสงวนน้ำจริงๆ
9. vastra	หลังจากสงวนน้ำก็ตกแต่งรูปเคารพด้วยเสื้อผ้าและเครื่องประดับ หรือนำผ้ามาพันรอบๆสัญลักษณ์แทนเทพเจ้า
10. anulepana	หรือ gandha อาจมีการลูบไล้รูปเคารพเทพเจ้าด้วยน้ำหอมหรือน้ำมันหอม
11. puṣpa	ถวายดอกไม้วางไว้หน้ารูป หรือคล้องพวงมาลัยที่ตัวรูป และใช้ดอกไม้ตกแต่ง
12. dhūpa	จุดกายนถวายแด่เทพเจ้า
13. dīpa หรือ āratī	พราหมณ์จะนำตะเกียงบรรจุน้ำมันเป็นวงกลมหน้าพระพักตร์ของเทพเจ้า
14. naivedya prasāda	การถวายอาหาร เช่น ข้าวสุก ผลไม้ เนยใส น้ำตาล ใบพลู แด่เทพเจ้า พร้อมเสวยกระดิ่ง และให้ผู้เข้าร่วมพิธีทั้งหลายได้เห็นภาพของเทพเจ้า (darśana)
15. namaskāra หรือ pranāma	ผู้เข้าร่วมพิธีและพราหมณ์ผู้ทำพิธีกราบไหว้เทพเจ้า พราหมณ์จะนำตะเกียงอารตีมาให้ผู้ศักดิ์สิทธิ์ถือมือกอบเปลวไฟมาและที่ตาและหน้าของตนเพื่อรับแสงสว่างและความอบอุ่นจากเทพเจ้า
16. visarjana udvāsana	อัญเชิญเทพเจ้ากลับสู่ที่พำนักของพระองค์ (Eliade, 1995: 83)

กลายเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวรรณคดีอินเดียมาตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวท ที่เห็นได้ชัดเจน คือ มีการพัฒนาบทสวดสรรเสริญจากคัมภีร์ฤคเวท เป็น สามเวท และยชุรเวท เพิ่มทำนองเข้าไปให้เป็น สำเนียงเสนาะ เป็นส่วนประกอบเสริมในพิธีการสำคัญ ขับกล่อมให้เทพเจ้าฟังพอใจ

วรรณคดีสันสกฤตเกือบทุกเรื่องปรากฏวัฒนธรรมการบูชาพระศิวะ และ พระวิษณุ ซึ่งเป็น นิกายหลักในศาสนาฮินดู อย่างไรก็ดี เทพนารีที่มีหลักฐานว่าได้รับการบูชาสรรเสริญจากชนพื้นเมือง ในทวีปเอเชียได้ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ก็ยังได้รับการสรรเสริญอยู่ ปรากฏเป็นจำนวนมากในหลาย รูปลักษณะ มีบทบาทหน้าที่และคุณสมบัติแตกต่างกันสืบทอดต่อเนื่องให้เห็นในวรรณคดีสันสกฤต ในสมัยต่างๆมาโดยตลอด เพราะมีแนวคิดหลายประการที่ทำให้แพร่หลาย วิเคราะห์ได้ดังนี้

ความเป็นมารดาและความอุดมสมบูรณ์ของเพศหญิง

แนวคิดเรื่องเทวีผู้เป็นมารดา หรือ เทวมาตฤ (devamātr) ผู้เกี่ยวข้องกับการให้กำเนิดสรรพสิ่ง และความอุดมสมบูรณ์พบตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีได้แสดงว่าชนเผ่าพื้นเมืองเดิมที่อาศัยอยู่ในดินแดนภารตะหรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่าอินเดียก่อนหน้าการรุกรานของ ชาวอารยัน เชื่อว่ามีเทพนารีอยู่แล้ว John Brockington และนักโบราณคดีหลายท่านสันนิษฐานว่า รูปปั้นสตรีดินเผาขนาดเล็กถูกขุดพบบริเวณเมืองฮาร์ปปา (Harappa) และโมเฮนโจดาโร (Mohenjo-Daro) อาจเป็นรูปเทวีแห่งความอุดมสมบูรณ์ เช่นเดียวกับภาพวาดสัตว์เพศเมีย เช่น นก ปลา งู หมู หรือ วัว บนฝาผนังถ้ำ อาจเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงเทวี (Brockington, 1998: 12)

ผู้วิจัยเห็นว่าข้อสันนิษฐานนี้มีความเป็นไปได้ เพราะมนุษย์สมัยโบราณเริ่มจากการนับถือและ บูชาธรรมชาติ แบบวิญญาณนิยม (Animism) คือ เชื่อว่ามีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์อยู่ในธรรมชาติและ สิ่งต่างๆรอบตัว วิญญาณเหล่านี้มีอำนาจบันดาลสิ่งดีและไม่ดีให้เกิดขึ้นกับมนุษย์ได้ เมื่อผสมกับความ จริงที่ว่าเพศหญิงเป็นเพศผู้ให้กำเนิด เทพเจ้าเพศหญิงผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งในธรรมชาติจึงเกิดขึ้น และ ดำรงอยู่ในต้นไม้ สัตว์ หรือแม้กระทั่งก้อนหิน ภาพวาดฝาผนังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเทวีกับสัตว์ หลายจำพวกที่มีที่อยู่อาศัยต่างก็น่าจะบ่งบอกถึงการดำรงอยู่ทั่วไปของเทวีในทุกสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะ เป็น บนท้องฟ้า บนพื้นดิน หรือ ในน้ำ แต่ยังไม่พบหลักฐานเพียงพอที่จะสรุปได้ว่าเป็นการนับถือเทวี

ในฐานะเทพเจ้าสูงสุด อย่างไรก็ตามรูปแบบการนับถือเทวีเช่นนี้ ยังพบได้ทั่วไปตามหมู่บ้านท้องถิ่นส่วนใหญ่ในประเทศอินเดีย (Flood, 1996: 193-194)

ชาวอินเดียท้องถิ่นตามหมู่บ้านบางแห่งมีเทวีประจำท้องถิ่นของตนเอง (grāmadevatā) โดยเฉพาะทางใต้ของประเทศ สันนิษฐานว่าสืบทอดมาจากชนพื้นเมืองเดิมสมัยก่อนยุคพระเวท เทวีเหล่านี้มักมีคำลงท้ายว่า อัมมะ (amma) หรือ มาตา (mātā) เป็นภาษาพื้นเมือง แปลว่า แม่ (Zvelebil, 1981: 72)

เทวีเหล่านี้เป็นเทวีนอกเทวาลัย ไม่มีเทวสถานใหญ่โต ที่พำนักของเทวีท้องถิ่นจะเป็นศาลเจ้าขนาดเล็ก บางที่ใช้วิธีการล้อมรั้วกันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้เท่านั้น รูปเคารพอาจเป็นแค่ก้อนหิน หรือหม้อดินเผา วางไว้ใต้ต้นไม้ที่เชื่อว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ต้นอโศก หรือ ต้นไทร พราหมณ์ประจำศาลได้รับถ่ายทอดหน้าที่ตามสายตระกูล มักเป็นคณวรรณะต่ำ เช่น ช่างปั้นหม้อ เทวีเหล่านี้เป็นเทวีผู้ปกป้องดินแดนและดูแลหมู่บ้าน ควบคุมพลังธรรมชาติ และโรคภัย มักได้รับการสรรเสริญเป็นพิเศษในช่วงก่อนฤดูฝนจะมาเยือนเพื่อป้องกันโรคภัย และเพื่อยืนยันว่าฤดูฝนนี้แผ่นดินจะอุดมสมบูรณ์ เครื่องบูชาที่ใช้ถวายมีทั้งพืชอย่าง มะพร้าว กล้วย ใบพลู รวมไปถึงขนนกยูงและเครื่องดีมมีนเมา ทั้งยังมีการบูชาด้วยสัตว์ เรียกว่า พลี (bali) ใช้ แกะ แพะ สัตว์ปีก หรือ กระบือ ตามความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น

ในสมัยชาวอารยันก็มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเทวีกับความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ คือรูปปั้นหินทรายที่รู้จักในนาม ลัชชา เคารี (lajjā gaurī) นักโบราณคดีและนักวิชาการหลายคนเชื่อว่ารูปปั้นนี้เป็นรูปเทวี แสดงสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความนอบน้อม (lajjā) จากพระเศียรที่เป็นดอกบัวและดอกไม้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ทำนึ่งแยกขาเหมือนหญิงที่กำลังคลอดบุตรบ่งบอกถึงการสืบพันธุ์ ทำให้รูปปั้นนี้มีอีกนามว่า อุตตานปัท (uttānapad) หรือ ผู้ที่มีขาแยกออกจากกัน สะท้อนภาพเทวีในฐานะมารดาผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่ง เทวีแห่งผืนดิน แหล่งกำเนิดความอุดมสมบูรณ์ ภาพดอกบัวยังทำให้สันนิษฐานได้ถึงความอุดมสมบูรณ์ของผืนน้ำ เพราะนอกจากดอกบัวจะเป็นสัญลักษณ์ของความนอบน้อมแล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญงอกงามแห่งพืชพันธุ์ธรรมชาติที่กำเนิดมาจากน้ำและให้พลังในการดำรงชีวิตแก่มนุษย์ด้วย (Maury, 1969: 114) รูปเทวี

ลัชชา เคารวีนี้ จึงอาจเป็นตัวแทนของเทวีทั้งในดินและน้ำ เพราะธรรมชาติทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดพืชผลหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ ต่อมาในคัมภีร์พระเวทก็ปรากฏบทสวดสรรเสริญเทวีผู้เป็นตัวแทนแห่งความอุดมสมบูรณ์ที่สำคัญสององค์ คือ ปฤติวี เทวีแห่งพื้นดิน และสร้สวตี เทวีแห่งสายน้ำ

ความสำคัญของคุณครองในสังคมที่ชายเป็นผู้นำ

สภาพสังคมในสมัยนั้นที่แม้ชาวอารยันจะยกเพศชายให้เป็นผู้นำสังคมในฐานะผู้ปกครองและนักรบ แต่เพศหญิงที่อยู่ในฐานะมารดา ภรรยา หรือ ลูกสาว ก็ยังได้รับความยกย่องและการปฏิบัติที่ดี เพราะมีหน้าที่ในการช่วยดูแลรักษาบ้านเรือน และทำงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงเลี้ยงชีวิตของคนในครอบครัวและชุมชน สังเกตได้จากคำสรรเสริญเทวีในสมัยพระเวทที่มักได้รับการสรรเสริญว่ามีความสำคัญกับเทวะ ในฐานะที่เป็นมารดา ธิดา หรือ ซายา ปฤติวีหรือแม่พระธรณี เป็นซายาของฟ้า (เทยาส) อติติมีเป็นแม่ของพระอาทิตย์ทั้งหลาย ดูจากคำว่า อาทิตย (āditeh putrah) แปลว่า ลูกหลานของนางอติติ เพราะพระอาทิตย์เกิดในชั้นบรรยากาศที่ไม่มีที่สิ้นสุด อูษาเทวิกี้ได้ชื่อว่าเป็นธิดาของท้องฟ้า (divo duhitā) นอกจากนี้ยังมีเหล่าเทวีที่เป็นซายาของเทวะต่างๆ เช่น อินทราถีวิ วรุณาถีวิ อัคนายี ความสัมพันธ์กับเทวะเช่นนี้เป็นการให้ความสำคัญกับเทวีและยกย่องเทวีในระดับหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า แม้เทวีในสมัยพระเวทจะมีบทบาทรองจากเทวะแต่ก็ยังมีความสำคัญในการช่วยเสริมบารมีของเทวะโดยเฉพาะในฐานะซายา

สตรีในวรรณคดีมหากาพย์ อย่างนางสีดาก็เป็นแบบอย่างของภรรยาที่ดีในอุดมคติ สงบเสงี่ยม อ่อนน้อม มีรูปลักษณะงดงามและอุทิศตนเพื่อสามี ต่อมาในนิยายศักดิ์เราได้เห็นเทวีในอีกลักษณะที่เป็นเทพเจ้าสูงสุดและไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องทางเชื้อสายกับเทวะ แต่เกี่ยวข้องในฐานะพลังที่เทวะจะต้องพึ่งพาอาศัย อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดที่บทบาทของสตรีในวรรณคดีสันสกฤต โดยเฉพาะวรรณคดีทางศาสนาได้รับการสร้างสรรค์สูงสุด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความคิดทางปรัชญาเรื่อง ประภคติ มายา และคักติ

ปัจจัยหลักของปรากฏการณ์การนับถือเทวียังเกี่ยวข้องกับอิทธิพลทางปรัชญา อาจกล่าวได้ว่า หลักคำสอนในคัมภีร์ทางปรัชญาที่มีผลต่อแนวคิดและการดำรงชีวิตของชาวฮินดูมาตั้งแต่สมัยโบราณ อย่างคัมภีร์อุปนิษัตมีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องการนับถือเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุดในสมัยหลังอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องของสิ่งสองสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกันตามหลักปรัชญาสาขายะ และ เวทานตะ คือ ประภคติ-ปุรุชะ และ มายา-พรหมัน

สาขายะ เสนอแนวความคิดหลักสองเรื่อง คือ ปุรุชะ จิตอันเป็นหลัก ปุรุชะ ถือเป็นเพศชายที่ไม่สามารถเคลื่อนไหว หรือสร้างสิ่งต่างๆ ได้ และประภคติ อันเป็นมูลฐานแห่งสรรพสิ่งในโลก ประกอบด้วยคุณะ 3 ประการ คือ สัตตวะ ราชัส และ ตมัส³ เป็นสิ่งที่เกิดเองและมีอยู่เอง แม้จะเป็นต้นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นๆ แต่ตัวประภคติเองไม่ได้เกิดมาจากอะไร นักปรัชญาชาวฮินดูจึงมองว่าประภคติเป็นตัวแทนของเพศหญิง ประภคติเป็นพลังที่มีกัมมันตภาพอยู่ตลอดเวลาจึงเรียกว่า คักติ หรือพลังชាយาของเทพเจ้าก็ใช้คำว่า คักติในการขนานนาม ปุรุชะจำเป็นต้องอาศัยประภคติเพื่อความบันเทิงแบบโลกีย์วิสัยในระดับของประสาทสัมผัส และอาศัยประภคติเพื่อความสุขนิรันดรแห่งโมกษะหรือความหลุดพ้น (สุนทร ฦ รังสี: 2537) ทั้งสองจึงเป็นสิ่งที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

แนวคิดอีกสองประการที่มีอิทธิพลต่อการบูชาสรรเสริญเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุด คือ มายา ในปรัชญาเวทานตะ สิ่งทั้งปวงในโลกล้วนเกิดจากมายาซึ่งเป็นพลังสร้างสรรค์ของพรหมัน ศเวตาศวตฺร อุปนิษัต กล่าวไว้ว่า พระเป็นเจ้าคือ มายิน หมายถึง ผู้ทรงมีอำนาจในการนิรมิตสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นได้ตามความปรารถนา มายาเป็น อำนาจของพระเป็นเจ้า มายาบันดาลให้เกิดโลกนี้ขึ้น แล้วนำฝุ่นของโลกมาสร้างมนุษย์ทำให้มีร่าง เกิดขึ้นได้จากสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง

3 คุณะ 3 อย่างได้แก่

- 1) สัตตวะ-ความจริงแท้ ความมีอยู่ เป็นมูลฐานของ ความดี ความสุข แทนด้วยสีขาว
- 2) ราชัส-ความเคลื่อนไหวของจลนภาพ (motion) การเคลื่อนไหว กระวนกระวาย ความโหดร้ายของอารมณ์ กระตุ่น ราชัสแทนด้วยสีแดง
- 3) ตมัส-ความมืด เป็นมูลฐานของความรู้สึกเฉย ๆ การปราศจากความสนใจความโง่เขลา ความรู้สึกสับสน เชื่องซุ่มเหงาหงอย หดู่ หนัก หยุดนิ่ง ที่ตรงข้ามกับราชัส สีของตมัสจึงเป็นสีดำหรือสีคล้ำ (สุนทร ฦ รังสี: 2537)

ทฤษฎีเกี่ยวกับมายานี้ หลักปรัชญาเวทानตะแบ่งเป็น 2 ฝ่ายแรกมองมายาในแง่ลบ (Negative Aspect) คือ มายาที่มีความหมายเดียวกับอภิปยา เป็นสิ่งที่ปกปิดซ่อนความจริง หรือพรหมันไว้ (āvaraṇa) ส่วนฝ่ายที่สองเห็นว่ามายาและอภิปยาต่างกัน มายามีความหมายออกไปในแง่บวก (Positive Aspect) เป็นสิ่งที่ต้องขึ้นอยู่กับพรหมัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ มายาจึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางสะท้อนภาพของพรหมันและฉายภาพนั้นออกมาให้มองเห็นเป็นโลก ดังนั้นมายาจึงเป็นอำนาจ (ศักติ) ของพรหมัน ในขณะที่อภิปยาเป็นภาวะของการขาดความรู้ในสัจภาพหรือสิ่งจริงแท้ พระเทวีในวรรณคดีสันสกฤตสมัยต่อมา โดยเฉพาะในเทวีมาหาคยมะจึงได้รับแนวความคิดความเชื่อที่เกิดจากคำสอนในอุปนิษัต ดังที่ Swami Jagadiswarananda ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับพระเทวีตามความคิดทางปรัชญานี้ไว้ว่า “พระเทวีทรงเป็นสตรีเทพผู้สรรค์สร้างสิ่งต่างๆ พระองค์คือ ธรรมชาติ เป็นผู้มีรูปและไม่มีรูป สว่างขยะ เรียกว่า ประกฤติ เวทานตะ เรียก อภิปยา นักไวทยากรณ์เชื่อว่าเป็นพลังแห่งถ้อยคำ เป็นศักติ (พลัง) ของพระศิวะในไตรวินิกาย ไวศพนิกายเรียกว่าวิษณุมายา เป็นมหายาของสาวกนิกายศักติ และ เปารานิกะ (ผู้ยอมรับนับถือคัมภีร์ปุราณะ) เรียกว่า พระเทวี” (Swami Jagadiswarananda, 1953: 55) ตัวอย่างโคลกเกี่ยวกับพระเทวีในเทวีมาหาคยมะที่สืบทอดแนวคิดจากคำสอนในอุปนิษัต เช่น

hetuḥ samastajagatāṃ triguṇāpi doṣair
na jīṅyase hariharādibhirapyapārā /
sarvāśrayākhilamidam jagadamśabhūtam
avyākṛtā hi paramā prakṛtistvamādyā //

พระองค์ทรงเป็นเหตุแห่งโลกทั้งหมด แม้ทรงมีคุณะ๓ พระองค์ก็ไม่ใช่ที่เข้าใจด้วย
โทษะทั้งหลาย ทรงเป็นผู้ยากที่จะหยั่งถึงแม้โดยพระวิษณุ พระศิวะ และทวะองค์
อื่นๆ พระเทวีทรงเป็นที่พักพิงของสรรพสิ่ง โลกทั้งมวลสร้างขึ้นจากส่วนเล็กๆของ
พระองค์ ด้วยพระองค์ คือ ประกฤติ ผู้ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญที่สุด
(MārKP. 84.7)

แนวคิดทางปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อการบูรณาการบูรณาการเทวีอีกประการหนึ่ง คือ ศักติ มาจากธาตุ
ศกฺุ แปลว่า แข็งแรง มีพลัง มีความสามารถ ช่วยเหลือ คำว่า ศักติ จึงหมายถึง พลัง ความสามารถ
ความแข็งแกร่ง ทางศาสนาหมายถึงพลังงานของเทพเจ้าที่ออกมาในรูปชยายาของทวะ เป็นพลัง

ที่สนับสนุนชีวิตทั้งปวงให้คงอยู่ ถือว่าเป็นพลังในรูปสตรีเพศ ส่วนพลัง กำลัง ความสามารถ ของฝ่ายบุรุษเพศ เรียกว่า ศักตะ

พลังศักดิ์เป็นพื้นฐานความคิดสำคัญของนิกายศักดิ์ที่บูชาสรรเสริญพระมหาเทวี เป็นเทพเจ้าสูงสุด และถือว่าพลังแห่งเพศหญิงเป็นพลังอำนาจสูงสุดเทียบเท่าพรหมัน ส่วนในนิกายอื่น เช่น ไศวะ ซึ่งนับถือพระศิวะ ก็อ้างว่าพระอุมา เคารี ปารวตี ทูรคา หรือ กาลีชยาของพระศิวะเป็นศักดิ์หรือพลังที่ช่วยเสริมอำนาจของพระศิวะ ในนิกายไวษณพ ซึ่งนับถือพระนารายณ์ ก็อ้างว่าพระลักษมีเป็นศักดิ์ ส่วนพระพรหมก็มีพระสร้อยดีเป็นศักดิ์เช่นกัน ภายใต้ความเชื่อว่า ศักตะ หรือพลังของบุรุษ หรือเทวะ เป็นพลังสถิต (Static) เป็นพลังที่สงบนิ่งอยู่ภายใน (Passive) ในขณะที่ศักดิ์ หรือพลังของเทวีเป็นพลังพลวัต (Dynamic) เป็นพลังที่เคลื่อนไหว (Active) หากขาดพลังศักดิ์เทวะก็ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่หรือกระทำสิ่งใดได้

V. Subramanian ให้ความเห็นว่าศักดิ์เป็นจักรวาล เป็นแหล่งพลังงานและพลังพลวัตขับเคลื่อนอยู่เบื้องหลังการกระทำ ส่วนเทวะ เช่น พระวิษณุ หรือ พระศิวะที่เป็นตัวแทนพลังแห่งบุรุษเป็นพลังพื้นฐานที่สถิตอยู่ในทุกสรรพสิ่ง ศักดีจะขาดศิวะไม่ได้ และศิวะก็ขาดศักดิ์ไม่ได้ ทั้งสองเป็นพลังที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน (Subramanian, 1998: ix)

C. MacKenzie Brown อธิบายว่า พลังเพศหญิง หรือศักดิ์เป็นพลังที่มีอำนาจเหนือกว่าพลังของเทวะทั้งหลายตามความเชื่อของผู้นับถือนิกายศักดิ์ อย่างไรก็ตามทั้งพลังศักดิ์และศักดิ์ต้องรวมกัน เพราะทั้งสองเป็นส่วนประกอบของสภาวะจริงแท้สูงสุด (Ultimate Reality) แม้พระมหาเทวีจะมีอำนาจเหนือเทวะทั้งหลายแต่พระองค์ก็ยังเป็นประภคิตหรือแหล่งกำเนิดมูลฐานของสิ่งทั้งหมดรวมถึงพลังศักดิ์ (Brown, 1991: 217)

แนวคิดศักดิ์-ศักตะนี้ทำให้เห็นว่าธรรมชาติดั้งเดิมของโลกและปรากฏการณ์ทั้งหลายมีส่วนประกอบพื้นฐานมาจากพลังงานสองประการที่มีลักษณะตรงข้ามกันแต่ทำงานประสานสอดคล้องกันเพื่อรักษาสมดุลของโลกและสรรพสิ่ง แสดงผ่านบุคลาธิษฐานเป็นพระเทวี และเทวะ เช่น ศักดีและศิวะ และพลังเพศหญิงมีความสำคัญอย่างขาดไม่ได้ในกระบวนการทำงานของพลังเพศชาย เพราะ

เป็นพลังที่ทำให้กำเนิดและทำหน้าที่กระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวของพลังงานอยู่ตลอดเวลา สะท้อนออกมาให้เห็นในวรรณคดีดังตัวอย่างจากตำนานเรื่องแรกในเทวีมาหாதมยะ

evam stutā tadā devī tāmasī tatra vedhasā /
viṣṇoḥ prabodhanārthāya nihantuṃ madhukaiṭabhau //

เมื่อพระเทวีแห่งความมืดทรงได้รับการสรรเสริญจากพระพรหมผู้สร้างโลก
เพื่อปลุกพระวิษณุให้ตื่นขึ้น เพื่อทำลายอสูรมฤ และไภวภูกะแล้ว (MārK.81.68)

netrāsyānāsikā-bāhu-hṛdayebhyastathorasah /
nirgamyā darśane tasthau brahmaṇo 'vyaktajanmanah //

พระนางทรงออกมาจากดวงเนตร โอบอุ้ม นาสิก พาหา ดวงหทัย และ อูระของพระ
วิษณุ ปรากฏกายเบื้องหน้าพระพรหมผู้มีกำเนิดลับ (MārK.81.69)

พระวิษณุบรรทมในขณะที่อสูรมฤและไภวภูกะจะสังหารพระพรหม พระพรหมจึงสวดสรรเสริญพระเทวีเพื่อให้พระนางทรงปลุกพระวิษณุ พระนางผู้ออกมาจากร่างของพระวิษณุจึงปลุกพระองค์ ข้อความตอนนี้แสดงให้เห็นสถานะของพลังสถิตแห่งศักตะ และพลังพลวัตแห่งศักตಿಯ่างเด่นชัด ทั้งยังเห็นว่าแท้จริงแล้วทั้งสองเป็นหนึ่งเดียวกัน แม้พระเทวีจะมีบทบาทหลัก แต่ท้ายที่สุดโลกจะสู่สภาวะสมดุลได้ต้องอาศัยพลังทั้งสองร่วมกัน

ลัทธิภักดีกับการนับถือเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว

แนวความคิดความเชื่ออีกประการที่มีอิทธิพลต่อการบูชาสรรเสริญเทวี และทำให้การบูชาสรรเสริญเทวีแพร่หลาย คือ แนวคิดเรื่องภักดีที่เริ่มปรากฏชัดเจนในวรรณคดีสันสกฤตสมัยยติหาสะ

ภักดี เป็น คำนามสตรีลิงค์ ตามความเดิมในฤคเวทหมายถึง การแบ่ง ประกอบจาก ภชฺ (bhaj) ธาตุ แปลว่า แบ่ง หรือ แจกให้ แต่ความหมายของ ภักดี ที่เป็นที่รู้จักทั่วไป คือ ความภักดีที่เกิดจากการอุทิศตน มอบความเชื่อถือ ความศรัทธา ความรัก และ ความไว้วางใจ

ทางศาสนาการมอบความภักดีแด่พระผู้เป็นเจ้าของ เป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้น แนวความคิดนี้เห็นได้ชัดเจนในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องภควัทคีตา มาจากส่วนหนึ่งของบทสนทนา ระหว่างอรชุนและพระกฤษณะในภิชมบรพ (บรพที่ 6) แห่งมหาภารตะ เป็นบทร้อยกรองบรรจ ข้อมความเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา ชื่อเดิมในมหาภารตะเรียกข้อความตอนนี่ว่า ภควัทคีโตปนิษัท (ภควัท- คีตา- อูปนิษัท) เพราะมีข้อความหลายตอนจากคัมภีร์อุปนิษัทฉบับต่างๆ โดยเฉพาะแก่นเรื่อง สำคัญเกี่ยวกับอาตมัน ปรมาตมัน และพรหมัน พระกฤษณะหรือพระนารายณ์อวตารปางที่ 8 ทรง สั่งสอนข้อปรัชญาเหล่านี้และแนะวิถีทางไปสู่พระผู้เป็นเจ้าของอันสูงสุด (ภควาน) คือ พระองค์เอง แก่อรชุน ชาวอินเดียมจึงถือเอาข้อความตอนนี้เป็นคัมภีร์ โดยเฉพาะในหมู่ผู้นับถือไวษณพนิกาย

แนวคิดภักตินี้รวมเอาทั้งความรู้และการกระทำเข้าด้วยกัน กล่าวคือ ผู้บูชาสรรเสริญต้องรู้และ ยอมรับเทพเจ้าที่ตนนับถือในฐานะพรหมัน พระเป็นเจ้าของสูงสุดก่อน ตามมาด้วยการกระทำ คือ การบูชา สรรเสริญโดยไม่หวังผลตอบแทน ผู้ที่ทำได้คือผู้ที่มีความภักดีต่อพระเป็นเจ้าของอย่างแท้จริงเท่านั้น คัมภีร์ ภควัทคีตาสอนว่า ไม่มีทางใดที่เป็นทางสายตรง แน่นอน และ ทำได้ง่ายที่สุดเท่าภักติภค หรือ ทาง แห่งความภักดี

ในแง่หนึ่ง การบูชาสรรเสริญ ถือเป็นโอกาสให้สาธุชนเข้าใกล้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ มากยิ่งขึ้น เครื่องถวายสักการะเทพเจ้าอาจเป็นปัจจัยหลักประการหนึ่งในการบูชาสรรเสริญ แต่หัวใจ สำคัญ คือ ศรัทธา และความภักดี พร้อมจะยอมรับอำนาจของเทพเจ้า สรรเสริญและปฏิบัติต่อเทพเจ้า ด้วยความเคารพ และอุทิศการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ แต่พระเป็นเจ้าของผู้เดียว บุคคลไม่ว่าจะฉลาด หรือโง่ อ่อนแอหรือเข้มแข็ง ยากจนหรือร่ำรวย ต่างมีโอกาสเข้าถึงความหลุดพ้นร่วมกับพระเป็นเจ้าของ ได้ทั้งสิ้นหากบุคคลนั้นมีความภักดี ตามที่พระกฤษณะตรัสว่า

devān devayajo yānti madbhaktā yānti mām api //

ผู้บูชาเทวดา ย่อมถึงเทวดา ผู้ภักดีต่อเรา ย่อมเข้าถึงเรา(BG. 7.23)

maccittā madgataprāṇa bodhayantaḥ parasparam /

kathayantaśca māṃ nityaṃ tuṣyanti ca ramanti ca //

3. นิกายศักติ   บุญของศักเทวี ซายาของเทวะ ว่ามีศักติ (śakti) หรือ พลังอำนาจ
 ขับเคลื่อนสรรพสิ่งในจักรวาล ซึ่งโดยมากหมายถึงเอาพระทศาคาผู้เป็น
 ศักติ หรือเป็นซายาของพระศิวะเป็นเทพสูงสุด

นิกายทั้งสามต่างมีพิธีบูชาเทพเจ้าแตกต่างกันออกไปแต่พื้นฐาน คือ เน้นความภักดี การแสดง
 ความรัก ความนับถือต่อพระเจ้าตามหลักภักดี หรือ ภักติโยคะนั้น จะนำผู้ปฏิบัติไปพบกับพระเป็นเจ้า
 หลักของการแสดงความรักดี หรือ ภักติโยคะ นั้นสามารถจำแนกออกได้ 9 ประการ ได้แก่

1. ศรवณะ (śravaṇa) คือ การฟัง หากประสงค์จะทราบเรื่องราวใด ๆ อันเป็นความรู้ ก็ควรสดับ
 ตรับฟังเกี่ยวกับสิ่งนั้นให้มาก ๆ การศึกษาเล่าเรียนก็จัดอยู่ในข้อนี้ด้วย
2. กীরตนะ (kīrtana) ลำดับต่อมาจากการฟังคือ การบอกกล่าว ประกาศให้ทราบโดยทั่วไป
 แลลงสิ่งที่ได้ฟังมาให้เข้าใจกันอย่างแจ่มแจ้ง
3. สมรณะ (smaraṇa) คือ การจดจำให้ขึ้นใจ หมั่นคิด หมั่นพิจารณาในสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา
 และจดจำโดยใช้จินตนาการ เพื่อให้ความรู้ความคตินั้นแตกฉานยิ่งขึ้น
4. จรณะเสวา (caraṇa-sevā) บางครั้งเรียกสั้น ๆ ว่า เสวา แปลว่า การรับใช้ จรณะ แปลว่า
 เทำ ในที่นี้จึงหมายถึง การรับใช้แทบพระบาทของเทพเจ้า
5. ปูชา (pūjā) คือกระทำสักการะบูชาสรรเสริญต่อพระเป็นเจ้าด้วย ความนับถือและความ
 เคารพ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน
6. วันทนา (vandanā) คือ การบูชากราบไหว้
7. ทาสยะ (dāsa-ya) คือ ภาวะแห่งความเป็นทาส ผู้ภักดียอมถือว่าตนเป็นทาสของพระเจ้า

เสมอ

8. สขยะ (sakha-ya) คือ ภาวะแห่งความเป็นเพื่อน พระเป็นเจ้าของคือมิตรที่ดีที่สุด มนุษย์ควรปฏิบัติต่อพระเป็นเจ้าของหนึ่งมิตรที่ดี และเป็นมิตรที่อยู่ใกล้ชิดอยู่ตลอดเวลา ต้องปฏิบัติแต่ความดี หากประพฤดิชั่วมิตรก็จะจากไปได้

9. อาตมสมรปนณะ (ātma-sam-arpana) คือ ภาวะอันมีแล้วหรือเจริญแล้วเป็นของตน ได้แก่ กาย ทรัพย์ ลูกหลาน (ที่เชื่อว่าเป็นของตน) สิ่งทั้งปวงนี้ถือว่าเป็นของพระเป็นเจ้าของ หากทรงต้องการเอาคืนก็ยอมได้หรือทรงต้องการยกให้คนอื่นก็ทำได้ ผู้ภักดี (ที่อ้างว่าเป็นเจ้าของ) ย่อมไม่เศร้าหมอง เพราะเข้าใจว่าสิ่งทั้งหมดเป็นของพระเป็นเจ้าของไม่ใช่ของตน

(คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2515: 58-59)

การปฏิบัติเพื่อแสดงความรักต่อพระเจ้าของทั้ง 9 ประการ การบูชา (Pūjā) เป็นปฏิบัติได้ง่ายและแพร่หลายที่สุดในหมู่ศาสนิกชนฮินดู ตั้งแต่สมัยโบราณจนทุกวันนี้เราก็มักพบการบูชาของศาสนิกชนฮินดูได้ทั่วไป

กล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่องภักดีทำให้ชาวฮินดูเพียงทุกชั้นวรรณะมีโอกาสที่จะแสดงความศรัทธาต่อเทพเจ้า และมีโอกาสที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เทพเจ้าทั้ง พระศิวะ พระวิษณุ และพระเทวี ได้รับความนิยมนบูชาสรรเสริญในหมู่ศาสนิกชนชาวฮินดูจนเกิดเป็นนิกาย นอกจากเทวีจะได้รับการสรรเสริญในนิกายศักดิ์แล้ว ไม่ว่าจะเป็ ไศวยนิกาย หรือ ไวษณพนิกายก็บูชาสรรเสริญเทวี แต่อาจจะอยู่ในฐานะชานา เป็นรองเทพเจ้าองค์หลัก ต่างจากนิกายศักดิ์ที่มหาเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียว (Bhattacharyya, 1996: 1) ด้วยแนวคิดภักดีพราหมณ์และกวีจึงนิยมแต่งวรรณคดีเพื่อสรรเสริญเทพเจ้าขึ้นมากมายเพื่อแสดงความศรัทธาและเพื่อให้ได้บุญกุศล เทวีมาหาत्मะก็น่าจะเป็นหนึ่งในวรรณคดีที่เกิดมาจากแนวคิดเรื่องภักดีเช่นกัน

2.2 ลักษณะและบทบาทของเทวีในวรรณคดีสันสกฤตสมัยต่าง ๆ

ก่อนเทวีที่มีอำนาจสูงสุดเหนือทิวหาทั้งหลาย หรือ พระมหาเทวี ดังในเรื่องเทวีมาหัตมยะ จะปรากฏ ตั้งแต่สมัยพระเวทก็มีการสรรเสริญเทวีในหลากหลายบทบาทและรูปลักษณ์ ฤๅษีผู้แต่ง บทสรรเสริญเหล่านี้ริเริ่มถ่ายทอดรูปเทวีในหลายลักษณะ และบทบาท ซึ่งได้รับการปรับเปลี่ยนตาม กระแสความคิด และบริบทในสังคม สะท้อนออกมาให้เห็นในวรรณคดีสันสกฤตสมัยต่างๆ ดังนี้

เทวีในฐานะเทพเจ้าชั้นรองแห่งคัมภีร์พระเวท

วรรณคดีพระเวทชุดแรก เรียกว่า สัมหิตา (samhitā) กำเนิดในอินเดียเมื่อประมาณ 3000-4000 ปีมาแล้ว เพราะ เหล่าฤๅษีได้ฟังมาจากวจนะของเทพเจ้าโดยตรง (śruti) แล้วนำมาถ่ายทอดด้วย วิธีมุขปาฐะตามที่ได้ยินมาทุกถ้อยคำ ภายหลังจึงจารึกเป็นคัมภีร์พระเวททั้ง 4 ได้แก่

1) ฤคเวท เป็นคัมภีร์ชุมนุมบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า มีอายุเก่าแก่ที่สุดสันนิษฐานว่า แต่ง ในราว 1500 ปีก่อนคริสต์ศักราช เปรียบเสมือนบันทึกประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน และความคิดความเชื่อของชาวอารยันในยุคแรกๆ คัมภีร์ฤคเวทนี้ยังถือว่าเป็นต้นแบบของคัมภีร์พระเวท อีกรวมเล่มด้วย

2) ยชุรเวท พระเวทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำพิธี รวบรวมบทประพันธ์สำหรับสวด ในพิธีกรรมต่างๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

3) สามเวท หมายถึงพระเวทที่เป็นที่รวมของบทสวดขับร้องที่ใช้สวดในพิธีบูชาน้ำโสม บทประพันธ์เหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากคัมภีร์ฤคเวท

4) อถรรพเวท พระเวทเล่มสุดท้าย เรียบเรียงขึ้นภายหลังพระเวททั้งสาม คำประพันธ์บางบท นำมาจากฤคเวท แต่ส่วนใหญ่เพิ่มเติมเนื้อหาเกี่ยวกับมนตร์คาถาเพื่อใช้ในพิธีไสยศาสตร์สำหรับขจัดโรคและภัยพิบัติ ความเชื่อบางอย่างที่ปรากฏในคัมภีร์เล่มนี้มีของชนพื้นเมืองปะปนอยู่ด้วย

แม้ว่าพระเวททั้ง 4 จะมีลักษณะเป็นคัมภีร์ทางศาสนาเพราะประพันธ์ขึ้นเพื่อประกอบพิธีบูชา สรรเสริญเทพเจ้าเป็นหลัก แต่ก็มีคุณค่าทางวรรณคดี เป็นทั้งรากฐานของวรรณคดีสันสกฤตและ รากฐานของศาสนาฮินดู หากพิจารณาจากเนื้อหาแล้ว คัมภีร์พระเวทให้ความสำคัญกับการบูชา เทพเจ้า แสดงออกในสองลักษณะคือ การบูชาเทพเจ้าด้วยยัญพิธี และการสวดสรรเสริญเทพเจ้า

Georges Dumezil เชื่อว่า ชาวอินโดยูโรเปียนแบ่งกลุ่มทางสังคมออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่ม ที่เป็นผู้กระทำพิธีกรรม เป็นผู้มีความรู้และทำหน้าที่สั่งสอนผู้อื่น กลุ่มต่อมาอยู่ในฐานะผู้นำเผ่า เป็นชน ชั้นนักรบ ต่อสู้เพื่อดินแดนและปกป้องคนในเผ่าของตน กลุ่มสุดท้ายเป็นกลุ่มผู้ผลิต หรือ ผู้รักษาสภาพ ปกติของสังคมด้วยการทำงานประจำวัน (Dumezil, 1970) การแบ่งกลุ่มทางสังคมเช่นนี้ เห็นในกลุ่ม เทพชั้นสูงสมัยพระเวทเช่นกัน กลุ่มแรกที่ทำหน้าที่สั่งสอน เป็นพราหมณ์ เช่น พระวรุณ (Varuṇa หรือ Ouranos ในภาษากรีก) เทพนักรบ เช่น พระอินทร์ (Indra หรือ Thor) และกลุ่มสุดท้าย คือ เทพชั้นรอง ลงคืออื่นๆ ที่มีหน้าที่ประจำตามกฎของจักรวาล

เทพเจ้าหรือ เทวะที่ได้รับการบูชาสรรเสริญมากในสมัยนี้ ได้แก่ พระอัคนิ พระอินทร์ และ พระโสม ส่วนเทวีหลายองค์ได้รับการบูชาสรรเสริญเช่นกัน แต่น้อยกว่าเทวะ สันนิษฐานว่ามาจาก การที่สังคมของชาวอารยันเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับเพศชายในฐานะผู้ปกครอง เป็นชนเผ่านักรบ ยกย่องผู้มีฝีมือในการรบและการล่าสัตว์ บทบาทของสตรีจึงด้อยกว่า แนวคิดนี้สะท้อนออกมาให้เห็น ได้จากบทสรรเสริญเทพเจ้าในฤคเวทซึ่งมีจำนวนบทสวดสรรเสริญประมาณ 1028 สุกตะ เป็นบทสรรเสริญพระอินทร์เพียงองค์เดียวถึง 250 สุกตะ, พระอัคนิ 200 สุกตะ และพระโสม 100 สุกตะ (Macdonell, 2006: 60) ในขณะที่อุษาเทวีเป็นเทวีที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดมีเพียง 20 สุกตะ David R. Kinsley จึงมีความเห็นว่าเทวีในสมัยพระเวทไม่มีความสำคัญมากนัก เพราะไม่ได้ เป็นศูนย์กลางของการบูชาสรรเสริญและไม่ได้เกี่ยวข้องกับยัญพิธีอย่างชัดเจนเหมือนพระอัคนิ พระโสม หรือ พระอินทร์ มีเพียงอุษาเทวีเท่านั้นที่อยู่ในระดับเดียวกับเทวะชั้นรอง (Kinsley, 1986: 6-7)

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยเห็นว่าเทวีในวรรณคดีพระเวทก็ได้รับความสำคัญไม่น้อย เพราะหากดู จำนวนเทพนารีที่ได้รับการสรรเสริญทั้งแบบองค์เดียวและร่วมกับเทพเจ้าองค์อื่นแล้วจะเห็นว่า มีจำนวนมากกว่าเทวะ Vidyadhar Sharma Guleri ให้รายชื่อเทวีในคัมภีร์ฤคเวทไว้มากกว่า 32 ชื่อ

(Guleri, 1990: 6-7) เทวีหลายองค์ยังมีส่วนร่วมในพิธีกรรม ได้รับการอัญเชิญและบูชาสรรเสริญ เช่นเดียวกับทเวะ ซึ่งวิเคราะห์บทบาทตามลักษณะของที่มาได้ 5 กลุ่ม (Clayton, 1913: 57) ดังนี้

1) เทวีที่มาจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ

บทสวดสรรเสริญที่ถึ่แต่งขึ้นส่วนมากมาจากการสังเกตลักษณะของปรากฏการณ์ธรรมชาติแล้วจินตนาการเป็นเทพเจ้า จะเป็นเพศชายหรือเพศหญิงก็ขึ้นอยู่กับความคิดความเชื่อและประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ เทวีที่ได้รับการบูชาสรรเสริญมากในกลุ่มนี้ได้แก่ อูษาเทวี และ ราตรีเทวี

หากดูจากจำนวนสูกตะ และจำนวนครั้งที่กล่าวถึง อูษาเทวีเป็นเทวีที่บทบาทมากกว่า เทวีองค์อื่นๆในคัมภีร์พระเวท คัมภีร์ฤคเวทมีบทสรรเสริญอูษาเทวีโดยเฉพาะ 20 สูกตะ และได้รับการอ้างถึงในบทสรรเสริญมากกว่า 300 บท อูษา คือ เวลาหลังราตรีกาล (นิรุกตะ 2.8) ประกอบรูปมาจาก วสฺ (vas) ธาตุ แปลว่ารุ่งอรุณ คัมภีร์เวสตะของเปอร์เซียใช้คำว่า usah ในความหมายเดียวกัน ส่วนภาษาละติน คือ aurora มาจากธาตุ awes แปลว่า ส่องแสง อูษาเทวีจึงเป็นเทวีสัญลักษณ์แห่งรุ่งอรุณ เป็นเทพนารีหนึ่งเดียวในกลุ่มเทพแห่งแสงสว่าง ยัญญพิธีจะเกิดไม่ได้ถ้าไม่มีอูษาเทวี เพราะพระองค์เป็นผู้ช่วยปลุกสรรพสัตว์และมนุษย์ทั้งหลายจากนิทรา ให้ลุกขึ้นมาประกอบยัญญพิธี อูษาเทวียังได้รับการบูชาสรรเสริญเพื่อช่วยขับไล่ความมืด (RV.7.78, 6.64, 10.172) และอสูรร้าย (RV.8.47.13) พรหมณีนิยมบูชาสรรเสริญอูษาเทวีเพื่อความร่ำรวย อาจจะไม่ไซ้ในรูปของเงินทอง แต่เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพในสมัยนั้น เช่น อาหาร ฝูงปศุสัตว์ และ ลูกชาย

ราตรี เทวีแห่งยามค่ำคืน โดยมาราตรีจะได้รับการสรรเสริญคู่กับอูษาเทวี ผู้เป็นขนิษฐา แต่ในคัมภีร์ฤคเวทสูกตะที่ 10.127 เป็นบทสวดสรรเสริญแต่ราตรีโดยเฉพาะ พรหมณีนิยมบูชาสรรเสริญเพื่อให้พระองค์ทรงปกป้องในยามรัตติกาล

orvaprā amartyā nivato devyudvataḥ/
jyotiṣā bādhatetamaḥ//RV.10.127.2//

เทพธิดาผู้เป็นอมตะทรงแผ่คลุมพื้นทั้งหมด ทั้งเบื้องต่ำและเบื้องสูง
พระองค์ย่อมต่อสู้ซึ่งความมืดด้วยแสงสว่าง

yāvayā vṛkyaṃ vṛkaṃ yavaya stenamūrmye/
athā naḥsutarā bhava//RV.10.127.6//

ข้าแต่ราตรี โปรดปกป้องเราจากสุนัขป่าทั้งตัวผู้และตัวเมีย และจากหวัชไมย
โปรดดีกับเราโดยให้เราผ่าน(คำคืนนี้ไป)

upa te ghā ivākaraṃ vṛṇiṣva duhitardivah/
rātri stomamna jighyuse //RV.10.127.8//

ข้าได้พลีทสวดของข้าเสมือนพลีโค(แต่นาง) ธิดาแห่งสวรรค์
ราตรีเทวี ขอพระองค์ทรงรับตั้งผู้มีชัยชนะรับคำสดุดี

สำหรับชาวอารยัน ราตรีเทวีมีใช้สัญลักษณ์แห่งกลางคืนอันมืดมิดแต่เป็นสัญลักษณ์
ของท้องฟ้ายามค่ำคืนที่สว่างเต็มไปด้วยแสงดาว สามารถขับไล่ความมืดมิดได้และยังช่วยปกป้อง
มนุษย์จากภัยอันตรายต่างๆที่มักเกิดในยามค่ำคืน เช่น สุนัขป่า หรือ โจรขโมย

2) เทวีที่มาจากสรรพสิ่งในธรรมชาติ

สิ่งที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติโดยเฉพาะพื้นดินและแม่น้ำ มักเชื่อว่าเป็นเทวี เพราะเป็น
แหล่งกำเนิดอาหาร นำความอุดมสมบูรณ์มาสู่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เหมือนมารดาเลี้ยงดูบุตร
แนวคิดที่ว่าเพศหญิงเป็นเพศแห่งความอุดมสมบูรณ์มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ชาวอินเดียบโบราณมองขั้นตอนการทำเกษตรกรรมเป็นภาพสัญลักษณ์ของ
การสืบพันธุ์ ร่องดิน หมายถึง สตรีและอุปกรณ์ที่ใช้ขุดดิน หมายถึง บุรุษ ปกติวี คือเทวีแห่งพื้นดิน
ปรากฏในคัมภีร์พระเวทว่าเป็นเทพเจ้าองค์ที่อยู่นบนพื้นโลกอาณาเขตเดียวกับสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ในคัมภีร์ฤคเวท ปฤติวีเทวีมักได้รับการสรรเสริญคู่กับเทยาสฺ องค์เทวะตัวแทนแห่งท้องฟ้า หรือสวารค์ ฤษีผู้ประพันธ์คัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่าทั้งสองเป็นบิดาและมารดาผู้ให้กำเนิดโลก(1.159) และทวยเทพทั้งหลาย(1.185) จนมักจะได้รับการกล่าวถึงเป็นคู่ด้วยทวันทวสมาส ทยาวาปฤติวี (dyāvāpṛthivī) ทั้งนี้อาจสังเกตจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ กล่าวคือ เมื่อฝนหลังลงมาจากฟ้าสู่ดิน สรรพสิ่งก็งอกเงย เหมือนลักษณะการสืบพันธุ์ระหว่างเพศชายและเพศหญิง

พราหมณ์สรรเสริญปฤติวีเทวีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ในธรรมชาติ พระองค์เป็นผู้ค้ำจุน สรรพสิ่ง(1.185) ปฤติวีและเทยาสฺมักได้รับคำสรรเสริญวิงวอนจากมนุษย์เพื่อความมั่งคั่ง ร่ำรวย และอำนาจ(6.70) สายน้ำที่ทั้งสองให้กำเนิดเป็นสายน้ำที่อุดมสมบูรณ์ (1.22) บทสวดสรรเสริญ เฉพาะปฤติวีเทวีองค์เดียวพบในคัมภีร์อถรรพเวทมนทลที่ 12 สุกตะที่ 1 เป็นบทสวดที่แสดงให้เห็น ความเป็นเอกเทศของปฤติวีในฐานะเทวีองค์หนึ่ง และเน้นย้ำถึงความสัมพันธ์ระหว่างปฤติวี และความอุดมสมบูรณ์

นอกจากนั้นแม่น้ำยังได้รับการยกย่องให้เป็นเทวี องค์ที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุด ในคัมภีร์พระเวท คือ สรัสวตีเทวี คนนิยมนบูชาสรรเสริญเพราะมีถึงสองความหมาย คือ เป็นแม่น้ำ และเป็นเทวี บทสวดในคัมภีร์ฤคเวทมนตรที่ 16 สุกตะที่ 41 มณฑลที่ 2 พรรณนาว่าสรัสวตีทรงเป็น มารดาที่เป็นที่รักที่สุด ทรงเป็นแม่น้ำที่ประเสริฐที่สุด และทรงเป็นเทวีที่ล้ำเลิศที่สุด สรัสวตีเทวีจึงเป็น เทวีองค์หนึ่งที่ได้รับขัญเชิญมาร่วมขัญญพิธีและปรากฏว่าได้รับการถวายเครื่องสังเวย

sarasvatīm yāṃ pitaro havante dakṣiṇā yajñamabhinakṣamāṅh/

sahasrārghamiḷo atra bhāgham rāyaspoṣam yajamāneṣu dhehi//RV 10.17.9//

เทพปิตฤทั้งหลายผู้เสด็จมาสู่ขัญญพิธีทางขวามือตรัสขัญเชิญเสรัสวตีเทวี ขอพระองค์

โปรดประทานความมั่งคั่งแห่งทรัพย์สิน และส่วนที่มีค่าหนึ่งพันแก่ผู้ถวายเครื่องสังเวย

ในขณะที่ทำขัญญพิธีนี้เกิด

ศูนย์วิจัยพุทธพจนานุกรม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เทวีก่อนนี้ยังมีความสัมพันธ์โดยตรงกับยัชญพิธี กล่าวคือ ในพิธีค้ำน้ำโสม ผู้ประกอบพิธีจะสวดสรรเสริญสร้สวตี เพราะเชื่อว่า พระองค์จะช่วยให้น้ำโสมหลังไหลออกมาได้มาก เหมือนแม่น้ำสร้สวตี(AV.13.4.45) ผู้สอนคัมภีร์พระเวทแก่นมนุษย์ ผู้ค้ำน้ำโสม เทนยไฮ และนมลงในกองไฟ คือ สร้สวตีเทวี

พราหมณ์อัญเชิญและสรรเสริญสร้สวตีในยัชญพิธีเพื่อขอความคุ้มครอง และขอให้พระองค์ประทานความมั่งคั่งความอุดมสมบูรณ์ของโลกและทรัพย์สมบัติ

āpaprūṣī pārthivānyuru rajo antarikṣam/
sarasvatī nidas pātu//RV.6.61.11//

สร้สวตีเทวีทรงปกป้องพวกเราให้พ้นภัยจากศัตรู

พระองค์ทรงทำให้อาณาจักรทั้งมวลท้องทุ่งอันกว้างใหญ่ไพศาล และฟากฟ้าเต็มเปี่ยมบริบูรณ์

3) เทวีที่มาจากนามธรรม

เทวีในสมัยพระเวทนอกจากจะมาจากการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติและสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติแล้วยังมีที่มาจากสิ่งนามธรรม เทวีก่อนสำคัญในกลุ่มนี้ คือ อทิตีเทวีและวาคเทวี

แม้ว่าอทิตีจะถูกกล่าวถึงประมาณ 80 ครั้งในคัมภีร์ฤคเวท แต่บทสรรเสริญก็ไม่ได้ทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเห็นภาพของอทิตีชัดเจน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า อาจเป็นเพราะอทิตีเป็นเทวีที่ไม่ได้มาจากการสังเกตปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเช่นเดียวกับอุษาเทวี หรือ สร้สวตีเทวี สังเกตจากชื่อ อทิตี แปลว่า การไม่ผูกมัด มาจากคำนาม ทิตี ที่ประกอบรูปมาจากธาตุ ทา หมายถึง ผูก มัด เต็ม อุปสรรค อะ กลายเป็นอทิตี แสดงถึงความเป็นอิสระ ไม่มีเขตจำกัด อทิตีเทวีในคัมภีร์พระเวทก็ได้รับการสรรเสริญว่าเป็นเทวมাতฤ (devamātr) มารดาแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย(RV 1.113.19) แต่ไม่ปรากฏว่าอทิตีเป็นชายาของเทวะองค์ใด เป็นเทวีที่มีความเป็นเอกเทศ แผ่ขยายอำนาจออกไปในสามอาณาจักร ทั้งพื้นโลก ชั้นบรรยากาศ และสวรรค์ เป็นผู้ให้กำเนิดและโอบอุ้มสรรพสิ่งในจักรวาล

(RV.1.89.10) ชาวอินเดียโบราณบูชาสรรเสริญอติเพื่อให้ปลดปล่อยมนุษย์จากบาป(RV.1.162.22) ช่วยปกป้องฝูงปศุสัตว์ และเด็ก (RV.8.18.6) จะเห็นได้ว่าอำนาจของอติคือการปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระ และช่วยปกป้องในฐานะมารดา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความไม่สิ้นสุด รูปลักษณะประการหนึ่งที่กล่าวถึงในคัมภีร์ฤคเวท คือ อติเทวีมีแสงสว่างในตนเอง ซึ่งแสงนั้นจะอยู่ชั่วนิรันดร์ ผู้ประกอบพิธียังบูชาสรรเสริญอติเพื่อความมั่งคั่ง ความบริสุทธิ์และของขวัญที่ไม่มีวันหมด (RV.1.85.3) และบางครั้งอติยังได้รับการสรรเสริญว่าเป็นแม่โคผู้ให้น้ำนมเพื่อมาถวายเทพเจ้าในพิธี (RV.1.153.3)

เทวีที่ได้อุปมาจากรามธรรมที่สำคัญอีกองค์ คือ วาคเทวี เป็นเทวีแห่งถ้อยคำ (vac) ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทมนทลที่ 10. 71.1-9 ; 125.1-8 และ มนทลที่ 8.89.10-11 บทสวดสรรเสริญเหล่านี้แสดงให้เห็นภาพของวาคเทวีทางนามธรรมว่าเป็นเสียง ถ้อยคำ และ บ่อเกิดแห่งพลัง ส่วนบทสวดที่กล่าวถึงวาคเทวีในฐานะที่เป็นเทวีองค์สำคัญผู้ควรค่าแก่การบูชาสรรเสริญชัดเจนที่สุดคือ บทสวดในคัมภีร์ฤคเวทมนทลที่ 10 สุกตะที่ 125 มंत्रที่ 1-8 ซึ่งเป็นบทสวดสรรเสริญประเภทอาตมสตติ คือบทที่เทพเจ้าสรรเสริญตนเอง สรรพนามที่ใช้เป็นสรรพนามบุรุษที่ 1 ดังนี้

ahaṃ somamāhanasaṃ bibharmyahaṃ tvaṣṭāramutapūṣaṇaṃ bhagham/
ahaṃ dadhāmi draviṇaṃ haviṣmatesuprāvye yajamānāya sunvate//RV.10.125.2//

ข้าคำจุนพระโสม ผู้ได้รับการบิบบและคั้น ข้าคำจุนพระตวัษตฤ พระปุชัน และ
พระภคชะ ข้าให้ทรัพย์สมบัติแก่ผู้ถวายเครื่องสังเวย ผู้กระตือรือร้น ผู้บูชาบวงสรวงและ
ผู้คั้นน้ำโสม

ahaṃ rāṣṭrī saṃghamanī vasūnāṃ cikituṣī prathamāyajīyānām/
tām mā devā vyadadhuḥ purutrābhūristhātrāṃ bhūryāveśayantīm//RV.10.125.3//

ข้าเป็นราชินี เป็นผู้รวบรวมทรัพย์สิน เป็นผู้หยั่งรู้ และเป็นเทวีองค์แรกของทวยเทพ
ด้วยเหตุนี้ทวยเทพจึงจัดแจงสิ่งนานาประการให้ข้า และถวายตำแหน่งมากมายแก่ข้า
ด้วย

aḥameva svayamidam vadāmi juṣṭam devebhirutamānuṣebhiḥ/
yam kāmaya tam-tamugham kṛṇomi tambrahmāṇam tam ṛṣim tam sumedhām
//RV10.125.5//

ข้าเองเป็นผู้กล่าวคำนี้ว่า เหล่าเทวดาและมนุษย์เป็นสิ่งที่โปรดปรานของข้า ข้าโปรด
ปรานผู้ใด ข้าก็จะทำให้ผู้นั้นเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นฤๅษี เป็นนักปราชญ์

ผู้วิจัยเห็นว่า บทอาถมสตุตินี้วาทะแสดงให้ผู้สรรเสริญทราบถึงความยิ่งใหญ่
ของพระองค์ในฐานะเทวีที่มีความสำคัญสูงสุดแม้ในหมู่เทพเจ้าด้วยกันเองก็ต้องบูชาสรรเสริญ
พระองค์ มนุษย์ผู้ใดสรรเสริญพระองค์ก็จะได้รับทรัพย์สมบัติ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับ
ความรู้ หากพระองค์พอใจผู้ใดผู้นั้นก็จะได้เป็นนักปราชญ์ เป็นฤๅษี อาจตีความได้ว่า ผู้ใดได้ฟังถ้อยคำ
มากก็จะเป็นผู้มีความรู้มาก เพราะการเรียนการถ่ายทอดคัมภีร์พระเวท หรือความรู้ต่างๆในสมัยนั้น
เป็นแบบมุขปาฐะถ้อยคำจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากที่สุดสิ่งหนึ่ง ถ้อยคำจึงเกิดเป็นรูปเทวีขึ้นมา

ข้อสันนิษฐานนี้อาจรวมไปถึงเทวีอีกองค์ที่มีที่มาจากนามธรรมเหมือนกัน คือ ศรัทธา
เป็นเทวีที่ถูกกล่าวถึงในคัมภีร์ฤคเวทมนทลที่ 10 สูกะที่ 151 ตามวาจัสปัตยะ (vācaspatya) ศรัทธา
ประกอบรูปมาจากธาตุ ธา (dhā) แปลว่า วาง มี ศรัท (śrad) แปลว่า ความจริง ความซื่อสัตย์
เป็นบทหน้า และ อัน (an) เป็นปัจจัย Fateh Singh สันนิษฐานว่า ศรัทธาน่าจะมาจาก ศรัท (śrad)
ซึ่งมีความหมายเท่ากับ crede ในภาษากรีก (Singh, 1952: 223) เป็นที่มาของคำว่า credence
ในภาษาอังกฤษ ซึ่งแปลว่าความเชื่อถือ บ่งชี้ถึงความเคารพ ความเชื่อถือ ในความจริงและความ
บริสุทธิ์ของคำพูดที่ครูถ่ายทอดแต่ศิษย์และถ้อยคำในคัมภีร์พระเวท และอาจมาจากความศรัทธา
เชื่อมั่นในเทพเจ้า แม้ว่าศรัทธาเทวีจะได้รับการกล่าวสรรเสริญในคัมภีร์ฤคเวทเพียง 5 มंत्रระ
แต่ก็แสดงให้เห็นว่าในสมัยพระเวทมีการให้ความสำคัญกับแนวคิดนามธรรมอย่างความศรัทธา
และศรัทธาเป็นส่วนประกอบหนึ่งในการทำยัญพิธี

4) เทวี่ที่มาจากวัตถุที่ใช้ในยัชญพิธี

ยัชญพิธีเป็นหัวใจของศาสนาสมัยพระเวท สิ่งที่ใช้ประกอบพิธีจึงมีความสำคัญ และความศักดิ์สิทธิ์ เทวี่บางองค์จึงมาจากรูปบุคคลาธิษฐานของวัตถุที่ใช้ในยัชญพิธี เช่น อิทาเทวี่ อิทาเทวี่นี้ในวรรณคดีพราหมณะได้รับสรรเสริญว่าเป็นผู้สอนศาสนา มีมือและรอยเท้าที่เต็มไปด้วยเนยใสเหมือนลักษณะของพระอัคนิ เทพแห่งไฟ พุติที่ส่งเครื่องสังเวทในยัชญพิธีไปสู่เทพเจ้า J. Gonda สันนิษฐานว่าอิทาเป็นเทวี่ที่เกิดจากรูปบุคคลาธิษฐานของเครื่องสังเวทในยัชญพิธีหรือด้วยยัชญพิธี (Gonda, 1976: 69)

5) เทวี่ได้ชื่อมาจากเทวะ

เทวี่ในกลุ่มนี้ มีมากมาย เพราะเป็นชื่อยาของเหล่าเทวะ และได้รับการสรรเสริญร่วมกับเทวะด้วย แสดงให้เห็นว่า ในสมัยพระเวทความคิดเรื่องคู่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง ในสังคมที่มีลักษณะเป็นชนเผ่า ต้องบุกเบิกตั้งถิ่นฐานและสู้รบ การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสามีภรรยา เพศชายและเพศหญิงต้องเกื้อกูลกัน แนวคิดนี้น่าจะเป็นที่มาของ คักติ หรือพลังเพศหญิงจากชื่อยาของเทวะองค์สำคัญ เป็นพลังที่ช่วยขับเคลื่อนสิ่งต่างๆให้เกิดขึ้น

เทวี่ในกลุ่มนี้ส่วนมากจะได้ชื่อตามเทวะแต่มีการเติมปัจจัยเพศหญิงท้ายเพื่อให้มองเป็นคู่กัน เช่น อินทรานิ (ชื่อยาของพระอินทร์) วรฺุณานิ(ชื่อยาของพระวรฺุณ) อัคนายี (ชื่อยาของพระอัคนิ) และ รุทราณี(ชื่อยาของพระศิวะ) เป็นต้น เทวี่ในกลุ่มนี้ไม่ค่อยได้รับการกล่าวถึงมากนักและไม่มี การให้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะหน้าที่ที่ชัดเจน ปรากฏแค่เสริมบารมีของเทวะผู้เป็นพระสวามีเท่านั้น มีเพียงอินทรานิ ชื่อยาของพระอินทร์ที่ได้รับการกล่าวถึงบ่อยกว่าชื่อยาองค์อื่นๆ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้บารมีของพระอินทร์ อินทรานิมีอีกนามว่า ศจี้ แปลว่า การให้อำนาจความช่วยเหลือ ในคัมภีร์ฤคเวทมนทลที่ 10 สุกตะ 159 เป็นบทอาตมสตุติ ศจี้กล่าวสรรเสริญพระองค์เองว่าเป็นผู้พิชิตพระอินทร์และทรงเป็นผู้ช่วยในการขจัดศัตรู นอกจากนี้จะแสดงถึงความสำคัญของเทวี่ในฐานะชื่อยาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องคักติที่จะพบมากในวรรณคดีสมัยหลัง

จากบทสรรเสริญเทวีเหล่านี้จะเห็นได้ว่าเทวีในความหมายว่า มหาเทวียังไม่ปรากฏในวรรณคดีสมัยพระเวท แต่แม้สตรีเทพจะมีฐานะเป็นรองเทวะ ผู้ประพันธ์ก็ยังเล็งเห็นความสำคัญของเทวีที่มีต่อมนุษย์ และให้บทบาทเทวีหลายองค์มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการทำชฎาพิธี ทั้งในฐานะที่เป็นผู้สอน ผู้ปลุกกระตุ้นมนุษย์ให้ลุกขึ้นมาประกอบชฎาพิธี เทวีบางองค์เช่น อิทา และศรัทธา ได้คุณลักษณะมาจากพิธีกรรม พราหมณ์ยังอัญเชิญเทวีมาร่วมดื่มน้ำโสม บูชาสรรเสริญเพื่อขอพรให้ร่ำรวย มีปศุสัตว์ มีลูกชาย มีอาหารอุดมสมบูรณ์ และขอให้ช่วยปกป้องจากบาปและภัยอันตรายทั้งปวง บทบาทของเทวีในคัมภีร์พระเวทเหล่านี้ยังสะท้อนให้ผู้อ่านเห็นภาพสังคมชนเผ่าที่มีการเลี้ยงสัตว์เป็นเศรษฐกิจหลัก เพศชายเป็นที่ต้องการและเป็นผู้ปกครองสังคม ในขณะที่เพศหญิงจะเกี่ยวข้องกับความมั่งคั่งและความอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะความสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร การให้กำเนิดบุตร และเป็นผู้ช่วยเหลือ ลักษณะและบทบาทของเทวีดำเนินไปเช่นนี้แม้ในวรรณคดีสมัยต่อมา

เทวีในวรรณคดีพราหมณะ

ช่วงเวลาหลังคัมภีร์พระเวทประมาณศตวรรษที่ 7-5 ก่อนคริสตกาล ศูนย์กลางของอารยธรรมอินเดียเปลี่ยนตำแหน่งมาอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา และสาขาของแม่น้ำคงคา รูปแบบการปกครองไม่ได้เป็นแบบชนเผ่า อีกต่อไปแต่มีการแบ่งอาณาเขตเป็นเมืองเล็กๆภายใต้การปกครองของผู้นำประชาชนทำการเกษตรและหัตถกรรมมากขึ้น แต่ก็ยังไม่มีสภาพความเป็นสังคมเมืองที่มีศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการเมืองมั่นคง คนยังคงรพฟุ้งและโยกย้ายที่อยู่อาศัย ทำให้ต้องปรับวิถีชีวิตให้เข้ากับภูมิประเทศและภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลง การต่อสู้กับภัยธรรมชาติและโรคภัยไข้เจ็บในพื้นที่ใหม่ ทำให้เมืองที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยนี้ยังไม่สมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม การประกอบชฎาพิธีตามคัมภีร์พระเวทก็ยังเป็นวัฒนธรรมสำคัญที่สืบทอดกันต่อมา จนอาจกล่าวได้ว่ากลายเป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิตของชาวอินเดียโบราณ ลักษณะเช่นนี้ทำให้พราหมณ์มีอำนาจมากขึ้น ในขณะที่ภาษาในคัมภีร์สัมหิตาซึ่งใช้สืบทอดต่อกันผ่านมาหลายยุคหลายสมัยเริ่มเข้าใจยาก พราหมณ์จึงประพันธ์คัมภีร์เพื่ออธิบายความหมายของพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระเวท เกิดเป็นคัมภีร์พราหมณะราว 800-600ปีก่อนคริสตกาล

คัมภีร์พราหมณะเป็นวรรณคดีร้อยแก้วที่เก่าแก่ที่สุด พรรณนาความเกี่ยวกับการประกอบ
 ยัญพิธีต่างๆ มีการใช้เวทตำนานและนิทานช่วยในการอธิบายถึงความเป็นมาของพิธีกรรม อาจกล่าว
 ได้ว่า เทวนิยายเป็นผลของยัญพิธี นอกจากนี้จะเกิดขึ้นเพื่อรับรองยัญพิธีต่างๆ ช่วยให้เห็น
 ความสำคัญและเห็นภาพของพิธีกรรมชัดเจนยิ่งขึ้นแล้ว การอ้างถึงเรื่องราวของการกำเนิดโลก เทพเจ้า
 และ สรรพสิ่งบนโลกยังเป็นการวางโครงสร้างและจัดระเบียบหน้าที่ของคนในสังคมที่เริ่มพัฒนา
 ให้เป็นไปอย่างสงบเรียบร้อย เรื่องราวในคัมภีร์พราหมณะนี้เองเริ่มแสดงความเปลี่ยนแปลงของ
 การนับถือเทพเจ้าที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยพระเวท

ลักษณะของเทพเจ้าในคัมภีร์พราหมณะ เปลี่ยนไปจากคัมภีร์พระเวทยุคสัมหิตา กล่าวคือ
 เทพทั้งหลายจะประทานอำนาจทั้งหมดแก่การบูชาบวงสรวงเท่านั้น เพราะคัมภีร์พราหมณะเป็นคัมภีร์
 ที่เน้นเรื่องการประกอบพิธีกรรม เทพบางองค์ที่เคยมีบทบาทเป็นเพียงเทพชั้นรองในสมัยพระเวทเริ่ม
 มีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะ พระวิษณุ พระรุทระ และพระประชาบดี ส่วนเทวีสมัยพระเวท เช่น อูษา
 เทวี ราตรีเทวี และเทวีชั้นรององค์อื่นๆมีบทบาทน้อยลง

Max Muller เสนอว่า อูษาเทวีกลายเป็นศรี หรือ ลักษมีเทวี เพราะเทวีทั้งสองมีลักษณะ
 เหมือนกัน สืบเนื่องจากการพรรณาลักษณะของ ศรี ใน ศรีสูกตะ ซึ่งอยู่ใน ขิละสูกตะภาคผนวก
 ของคัมภีร์ฤคเวทที่เชื่อว่าบทสรรเสริญส่วนใหญ่ประพันธ์ขึ้นในสมัยพราหมณะ อูษาเทวีเป็นผู้มีรังสีส่อง
 สว่าง (candra) ในคัมภีร์ฤคเวท

uṣa ā bhāhi bhānunā **candreṇa** duhitardivaḥ/(RV 1.48.9)

ในศรีสูกตะมนตระแรกก็กล่าวว่า ศรีเป็นเทวีผู้ส่องแสงสว่างเช่นกัน

candraṃ hiranmayiṃ lakshmiṃ jatavedo mamāvaha //(śrī sūkta 1)

ทั้งสองมีผิวสีทองและประทานของขวัญแก่ผู้ที่บูชาสรรเสริญพระองค์ แต่แม้ลักษณะของอูษา
 และ ศรี จะเหมือนกันหลายประการ ก็อาจยังไม่เพียงพอที่จะสรุปว่าทั้งสองได้ถูกรวมเป็นองค์เดียว
 เพราะลักษณะประการสำคัญของอูษาเทวี คือ พระองค์จะปรากฏยามรุ่งอรุณทุกวันตามกฎฤคตะ แต่

ศรี หรือเทวีแห่งโชคลาภจะปรากฏเป็นครั้งคราวเท่านั้น ปราศจากศรี คนหรือเทพเจ้าก็ยังสามารถดำเนินชีวิตตามปกติได้

การรวมกันของเทวีสององค์เป็นองค์เดียวที่เห็นชัดที่สุดในสมัยพราหมณะ คือ สรัสวดีเทวีและวาคเทวี เทวีทั้งสองยังได้รับการบูชาสรรเสริญอย่างต่อเนื่อง ปรากฏว่าวาคเทวี รวมเป็นสรัสวดีเทวีพระองค์เดียว ดังคำอัญเชิญว่า “ขออัญเชิญพระสรัสวดี ขออัญเชิญพระสรัสวดีผู้บริสุทธิ ขออัญเชิญพระสรัสวดีผู้ยิ่งใหญ่ แนนอนที่ว่าสรัสวดีคือวาค พระประชาบดีทรงสนับสนุนพิธีอศ्वเมธด้วยวาค” (ŚBr. 8.1.8.5)

ตามข้อสันนิษฐานของ David Kinsley ยังไม่มีเหตุผลที่ชัดเจนว่า ทำไมวาคเทวีถึงมีความสัมพันธ์กับสรัสวดีเทวี อาจเนื่องมาจากศูนย์กลางของการประกอบพิธีบูชาสรรเสริญเทพเจ้าตามคัมภีร์พระเวทจะอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำสรัสวดีจึงมีการรวมเทวีทั้งสองเข้าด้วยกัน (Kinsley, 1986: 57) บ้างก็ว่าทั้งน้ำและถ้อยคำเกิดมาจากแหล่งกำเนิดเดียวกันคือพระประชาบดี ตามคัมภีร์ศตปถพราหมณะ กาดทที่6 อธิบายที่1 พราหมณะที่1 บทที่9 ได้กล่าวไว้ว่า “พระประชาบดีทรงสร้างน้ำจากวาค ซึ่งก็คือโลก ดังนั้นวาคจึงเป็นของพระองค์” เสี่ยงกับน้ำจึงมีความสัมพันธ์กัน คำในภาษาไทยก็มีว่า น้ำเสียง น้ำคำ ในวรรณคดีสมัยหลังวาคเทวีไม่ค่อยปรากฏ มีเพียงแต่สรัสวดีเทวี ซายาของพระพรหม ผู้เป็นเทวีแห่งปัญญา อักษรศาสตร์ และศิลปวิทยา เรื่องราวของเทวี และเทวดำนานที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยวรรณคดีพราหมณะเพื่อให้เข้าใจพิธีกรรมต่างๆที่สืบทอดมาจากสมัยพระเวท เหล่านี้เป็นแรงบันดาลใจส่วนหนึ่งในการประพันธ์วรรณคดีของกวียุคต่อมา

ปลายสมัยพราหมณะเหล่าพราหมณ์ผู้ต้องการคุมอำนาจสูงสุดในสังคม พยายามทำให้การประกอบพิธีกรรมทวีความซับซ้อนและถูกผูกขาดโดยวรรณะพราหมณ์วรรณะเดียวทิวชาติ ผู้มีทรัพย์มากเท่านั้นจึงจะประกอบพิธีกรรมได้ พราหมณ์ทั้งหลายก็เรียกร้องค่าตอบแทน หรือทักษิณา เมื่อรวมกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศจากถิ่นฐานเดิมของชาวอารยันในสมัยพระเวทตอนต้นที่อยู่บริเวณปัญจาบมาสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคามีอากาศร้อนฝนตกชุก เสี่ยงต่ออุทกภัยและโรคภัยไข้เจ็บ และความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง สังคมเมืองสมัยนี้มีเริ่มมีลักษณะของความเป็นรัฐ มีการเก็บภาษีจากชาวไร่ชาวนาและหากำไรจาก

ประชาชนอย่างหนัก คัมภีร์ศตปถพราหมณะบันทึกว่า “ผู้มีอำนาจแห่งรัฐได้รับอาหารจากประชาชน รัฐ คือ ผู้บริโภค ประชาชน คือ อาหาร” สภาพสังคมเช่นนี้ผลักดันให้คนมองโลกในแง่มืดที่ต่างออกไป จากสมัยพระเวท สงสัยในความหมายของชีวิต คิดว่าการมีชีวิตเป็นความทุกข์ ซึ่งคำอธิบายในคัมภีร์พระเวทสัมหิตาหรือพราหมณะไม่เพียงพอที่จะตอบคำถามเหล่านี้ได้ ผู้คนจำนวนหนึ่งตัดสินใจเข้าป่าเพื่อบวช ถี้อสันโดษในป่า เพื่อแสวงหาความจริงแท้ของชีวิต เห็นได้จากการกำเนิดวรรณคดีอุปนิษัทในสมัยศตวรรษที่ 7 ก่อนคริสตกาล

เทวีในคัมภีร์อุปนิษัท

หากสัมหิตาและพราหมณะซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะ เรียกว่า karma-kāṇḍa อุปนิษัทก็เป็นตัวแทนของส่วน jñāna-kāṇḍa คือส่วนของความรู้ ตามประเพณีนิยมของอินเดียถือว่ามีจำนวนอุปนิษัททั้งหมด 108 คัมภีร์ นักปรัชญาผู้มีชื่อเสียงในคริสต์ศตวรรษที่ 9 เชื่อว่ามี 11 อุปนิษัทสำคัญ ได้แก่ พุทฺหัท-อาร์ถนยกะ ฉานโทกยะ ไอตเรยะ อีศะ เกนะ กฐะ ปรัศนะ มุณฑกะ มาณฑุกะ ไตตติรียะ และ เสวตาศวตระ

คำว่าอุปนิษัทประกอบรูปมาจากธาตุ สทฺ (sad) แปลว่า นั่ง มีอุปสรรคาค คือ อุป (ใกล้) และ นิ (ลง) รวมแปลว่า นั่งลงใกล้ๆ แสดงลักษณะการเรียนเนื้อหาในคัมภีร์อุปนิษัทที่กลุ่มศิษย์ต้องนั่งลงใกล้ๆครูผู้สอนในอาศรมเพื่อฟังบทเรียนอันเป็นส่วนลึกลับ (Esoteric Doctrine) คัมภีร์กล่าวไว้ คำว่า อุปนิษัท เป็นคำแทนนาม มาจากธาตุ สทฺ (sad) แปลว่า คลาย ไปถึง ทำลาย มีอุปและนิ เป็นอุปสรรค กวิป เป็นปัจจัย ในแง่นี้อุปนิษัทจะหมายความว่า ความรู้เรื่องพรหมันซึ่งคลายหรือทำลาย ความไม่รู้ แสดงจุดประสงค์สำคัญของคัมภีร์อุปนิษัทที่มุ่งขจัดมายา หรือ อภิปยา (อวิชชา) แปลว่า ความไม่รู้ เป็นเหมือน ม่าน ที่ปิดบัง ทำให้ชีวาตมัน ไม่รู้ความจริงที่ว่าชีวาตมันกับสิ่งสัมบูรณ์คือ พรหมันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเมื่อใด ชีวาตมันรู้แจ้ง ในความเป็นจริง และขจัดอภิปยาได้ ก็จะมีบรรลุถึงความหลุดพ้น กลับสู่สภาพที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน เรียกว่า บรรลุโมกษะ (สุนทร ธี รังษี , 2545: 47) เนื้อหาในคัมภีร์อุปนิษัทนี้นับเป็นรากฐานของระบบปรัชญาและศาสนาของชาวฮินดู และ

ถือเป็นคัมภีร์สุดท้ายแห่งการศึกษาเล่าเรียนพระเวทเพื่อถึงที่สุด จึงเรียกว่า เวทานตะ หมายถึง ที่สุดแห่งพระเวท (vedasya antah)

แม้เนื้อหาของคัมภีร์อุปนิษัทเหล่านี้จะเน้นเรื่องการตอบปัญหาทางปรัชญา แต่ในยุคอุปนิษัทก็มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญของแนวคิดการนับถือเทพเจ้าจากพหุเทวนิยมหรืออติเทวนิยมในสมัยคัมภีร์พระเวทมาเป็นแบบเอกนิยมเต็มที่ กล่าวคือ ยกย่องเทพเจ้าองค์เดียวว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่เรียกว่า พระประชาบดี ซึ่งต่อมาเรียกว่าพระพรหม เทพเจ้าองค์อื่นๆที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมากในสมัยคัมภีร์พระเวทสัมหิตาและพราหมณะ เช่น พระอินทร์ และ พระอัคนิ ก็ยังคงได้รับการกล่าวถึงบ้างในฐานะบริวารของพระประชาบดีผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ส่วนเทพชั้นรององค์อื่นๆ เช่น เหล่าเทวี แทบไม่ปรากฏเลย

มีเพียงเกาะอุปนิษัทของคัมภีร์สามเวท กล่าวถึง อูมาเทวี ธิดาผู้ดงามของท้าวหิมวัตในฐานะผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด ช่วยไขความกระจ่างเรื่องพรหมันแก่พระอินทร์ (เกาะอุปนิษัท : 3.12) และในมุนทกะอุปนิษัทรูปลักษณะของเทวีไม่ได้มีแต่แบบสวยงามเช่น อูษาเทวีในสมัยพระเวท แต่มีรูปเทวีแบบน่ากลัวเพิ่มขึ้น มีที่มาจากลักษณะของไฟ (มุนทกะอุปนิษัท: 1.2.4) ซึ่งเทวีในลักษณะนี้จะเริ่มมีบทบาทในวรรณคดีสันสกฤตมากขึ้นตั้งแต่สมัยอิติहाสะเป็นต้นมา

การปรากฏของเทวีในกรบในสมัยอิติहाสะ

วรรณคดีอิติहाสะ คือ งานเขียนที่แต่งขึ้นเพื่อสดุดีวีรบุรุษ มีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ รวบรวมเรื่องราวมากมายที่สืบทอดต่อกันมาด้วยวิธีการท่องจำ ทั้งตำนาน, เทวนิยาย, พิธีกรรม ลักษณะคล้ายวรรณคดีมหากาพย์ของชาวตะวันตก เชื่อกันว่าเรื่องราวในอิติहाสะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง (iti- ดังนั้น ha- แน่นอน as-เป็น) ที่สำคัญมี 2 เรื่องคือ การสู้รบระหว่างตระกูลปาณฑพกับเการพในมหาภารตะและมหากาพย์รามายณะ เรื่องของกษัตริย์รชุนวงศ์ วรรณคดีอิติहाสะทั้งสองเป็นที่นิยมแพร่หลายทั่วไปในอินเดีย แปลเป็นภาษาถิ่นหลายฉบับ

Keith สันนิษฐานว่ามหากาพย์มหาภารตะที่ตามตำนานเชื่อว่าฤๅษีวาสะเป็นผู้ประพันธ์ แท้จริงแล้วมีผู้ประพันธ์หลายคน อยู่ในช่วงประมาณ 500-50 ปีก่อนคริสตกาล ที่การปกครองด้วยระบอบกษัตริย์เริ่มมั่นคง ทางตอนเหนือของประเทศอินเดียปรากฏการเพิ่มจำนวนของนครรัฐอิสระที่ปกครองตนเองและมีเมืองศูนย์กลาง ในคริสต์ศตวรรษที่ 3 ภายหลังจากล่มสลายของราชวงศ์เมารยะ ราชวงศ์กุษาณะเป็นราชวงศ์ใหญ่่อีกราชวงศ์หนึ่งที่มีอำนาจมาก สมัยนี้มีการติดต่อค้าขายและติดต่อทางศาสนา กับประเทศจีนผ่านเส้นทางสายไหม นครรัฐต่างๆ ที่กระจัดกระจายภายหลังจากเมารยะ ได้ถูกรวบรวมขึ้นเป็นอาณาจักรใหญ่อีกครั้ง จนกระทั่งเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยราชวงศ์คุปตะที่มีศูนย์กลางอยู่บริเวณเมืองมคธ กลุ่มแม่น้ำคงคา ราชวงศ์นี้ปกครองพื้นที่ตอนเหนือของอินเดียยาวนานถึง 200 ปี เชื่อกันว่าเป็นยุคทองของศิลปะและวรรณคดีอินเดีย

อาณาจักรในสมัยนี้ประกอบด้วยประชากรหลายเชื้อชาติ พราหมณ์ก็กลับมามีบทบาทในสังคมมากขึ้นเพราะได้รับการอุปถัมภ์ ว่าจ้างให้เข้าไปรับใช้ในราชสำนักของกษัตริย์ที่เป็น ไวทิกะ (vaidika) คือผู้ถือเอาคัมภีร์พระเวทเป็นหลักปฏิบัติและบูชาสรรเสริญเทพเจ้า พราหมณ์เหล่านี้ นอกจากจะเป็นผู้ที่มีความรู้ด้านพิธีกรรมเป็นอย่างดีแล้ว ยังเป็นกวีเชี่ยวชาญด้านศิลปะและวรรณคดี นอกจากพราหมณ์แล้วยังมีพวกสูตะ สารถีที่อกรบพร้อมกษัตริย์และทำหน้าที่เป็นกวีแต่งวรรณกรรม สดุดีความกล้าหาญของกษัตริย์ ขับร้องในงานฉลองชัยชนะ เป็นที่มาของวรรณคดีมหากาพย์

เมื่อชาวชนบทอพยพเข้าสู่เมืองใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักร มีการใช้ภาษาถิ่นหลากหลาย จึงเกิดความพยายามที่จะรวมศูนย์ให้ประชาชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์และการปกครองของราชสำนัก วิธีการหนึ่งคือ ใช้ประโยชน์จากวรรณคดีและตำนานความเชื่อเรื่องเทพเจ้า กล่าวคือ ผู้คนที่อพยพเข้ามาในเมืองต่างมีการนับถือเทพเจ้าในท้องถิ่นแตกต่างกันไป พราหมณ์และกวีประจำราชสำนักจึงเสริมแต่งเทวดาตำนาน ประพันธ์ผลงานเพื่อจุดประสงค์ในการรวมเทพเจ้าท้องถิ่นของคนที่ย้ายมาอาศัยในเมืองเหล่านี้ให้มาอยู่ภายใต้อำนาจของเทพเจ้าชั้นสูง ในวัฒนธรรมของพราหมณ์และราชสำนักซึ่งเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักของเมือง เทพเจ้าท้องถิ่นถูกเชื่อมโยงเข้ากับเทพเจ้าที่มีอยู่เดิมตั้งแต่สมัยพระเวท ด้วยการแต่งเติมเรื่องราวว่ามีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ หรือมีลักษณะและอำนาจบางประการเหมือนกับเทพเจ้าในสมัยพระเวท ดูจาก

ลักษณะของเทพเจ้าที่ได้รับการยอมรับนับถือในวัฒนธรรมกระแสหลักที่สร้างโดยพราหมณ์สมัยนี้ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และ เทวี

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การบูชาสรรเสริญเทวีที่ปรากฏในมหากาพย์แสดงให้เห็นความคิดรวมศูนย์ ด้วยการผสมผสานเทพเจ้าท้องถิ่นเข้ากับเทพเจ้าในวัฒนธรรมกระแสหลักของพราหมณ์ ที่เห็นชัดเจน คือ ทูรคาเทวี

จากเนื้อหาในวิราฎะบรพ ยูธิษฐีเยรกล่าวถึงทูรคาเทวีว่าเป็นผู้พำนักอยู่ ณ เทือกเขาวินธัย (vindhyaśini) และพอใจในการบริโภคเนื้อสัตว์ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า ทูรคาเทวีเป็นเทวีที่มีลักษณะของเทวีท้องถิ่นนอกวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์ชื่อ ทูรคา ที่แปลว่า เข้าถึงยาก มีนัยยะว่าเป็นเทวีที่นับถือโดยชนเผ่าในแถบภูมิประเทศทุรกันดาร นอกจากนี้ยังอาจหมายถึงว่าเทวีพระองค์นี้มีอารมณ์รุนแรง พอพระทัยสิ่งใดยาก ต้องใช้เครื่องสังเวยที่ผิดแผกไปจากการบูชาเทพเจ้าปกติ เช่น เลือด

นอกจากทูรคาเทวี ก็มีกลุ่มของเทวีที่เรียกว่า มาตฤกา ปรากฏในนวนบรพ (MBh. 215.16) เรียกว่า เหล่ามารดาของโลก (lokasya mātarah) พระอินทร์ส่งเทวีเหล่านี้มาสังหารพระการตติเกยะ หรือพระสกันทกุมาร แต่เมื่อเห็นพระกุมารเหล่าเทวีก็กลับวิงวอนให้พระกุมารรับตนเป็นมารดา (MBh. 215.18) ผู้ประพันธ์บรรยายลักษณะเทวีบางองค์ว่าเกิดจากความโกรธและถือหอกในมือ บางองค์มีผิวสีแดงและดื่มเลือดเป็นอาหารหลัก

บางแห่งผู้ประพันธ์ก็แทรกบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า (stotra) เข้ารวมเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่อง ตัวอย่างเช่น ในภีษมบรพ พระกฤษณะทรงแนะนำให้พระอรชุนสวดสรรเสริญเทวีทูรคาก่อนออกรบ เพื่อทำตนให้บริสุทธิ์ อรชุนจึงกล่าวสรรเสริญทูรคาเทวีในภีษมบรพอัถยาเยที่ 23 โดยเรียกพระองค์ด้วยชื่อหลายชื่อ เช่น กาลี อูมา มายา ศรี จัณฐี ซึ่งเทวีในลักษณะนี้เป็นเทวีที่แตกต่างจากเทวีองค์ต่างๆในสมัยพระเวทอย่างสิ้นเชิง

ยังมีจุดที่น่าสังเกตว่าพระกฤษณะซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ แนะนำให้พระอรชุนสวดบทสรรเสริญทูรคาเทวีผู้เป็นชายาของพระศิวะ มีการรวมชื่อศรีและสรัสวดีอยู่ด้วย แม้ทูรคาเทวีที่ปรากฏในบทสรรเสริญนี้จะยังไม่มีลักษณะของมหาเทวีที่มีอำนาจเหนือพระศิวะ พระวิษณุ และ

พระพรหมอย่างเต็มที่ แต่ก็แสดงให้เห็นความพยายามของกวีที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างทุรคา เทวีและการนับถือพระวิษณุ รวมถึงแนวคิดการรวมเทวีหลายองค์เข้าเป็นหนึ่งเดียว คือ ทุรคา ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การนับถือเทวีแพร่ขยายและเป็นที่ยอมรับของทุกชั้นวรรณะ

สำหรับรามายณะ การบูชาสรรเสริญเทวีค่อนข้างแตกต่างไปจากมหาภารตะ กล่าวคือ ไม่ปรากฏว่ามีเทวีองค์ใหม่เกิดขึ้นในเรื่องนี้ เพราะเป็นวรรณคดีที่เน้นเรื่องการสรรเสริญความกล้าหาญ และความดีงามของตัวละครเป็นจุดประสงค์หลัก พระรามในฐานะอวตารของพระวิษณุจึงมีบทบาทมากในฐานะที่เป็นแบบอย่างของกษัตริย์ผู้มีศีลธรรมและสามีที่ดี ชายาของพระองค์ คือ นางสีตา (sītā) จึงเชื่อว่าเป็นลักษมีเทวีมาเกิด แต่น่าจะเป็นเทวีที่สืบทอดมาจากสังคมเกษตรกรรม เพราะชื่อ สีตา แปลว่า รอยไถ พระนางได้ชื่อว่าเป็นธิดาของเทวีแห่งดิน ทำวชนกได้นางมาจากรอยไถและเมื่อถึงอุตรตรชนันท์นางก็กระโจนหายลงไปในแผ่นดิน เห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องแผ่นดินเป็นเพศหญิงยังคงปรากฏแผ่นดินในสมัยพระเวทเป็นทั้งมารดาผู้ให้กำเนิดเปรียบได้กับรอยไถและเป็นชายาของสรวงสวรรค์ สีตาก็โดดเด่นในเรื่องความเป็นภรรยาที่ดี

ส่วนเทวีองค์อื่นๆที่ได้รับการสรรเสริญในรามายณะส่วนมากจะเป็นเทวีที่มีมาตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวท เช่น อทิตีเทวี ซึ่งยังคงความเป็นมารดาของเหล่าเทพเจ้าเหมือนในพระเวท “ทั้งอทิตี และทิตี เป็นพี่น้องกัน เทวีทั้งสองเป็นชายาของฤๅษีกัสยปะ อทิตีให้กำเนิดเทพเจ้า ทิตีให้กำเนิดอสูร” (พาลกานท์ 45.47, 45.25) โรहिณี เทวีชั้นรองในคัมภีร์อรรพเวทก็ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นผู้ให้กำเนิดโคและคนธรรพ์ เทวีอีกองค์ที่ได้รับการสรรเสริญในวรรณคดีสันสกฤตอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระเวทคือ สรัสวดีเทวี ที่ยังได้รับการบูชาสรรเสริญพระปัญญา เป็นผู้ค้ำจุนและเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ทั้งปวง อาจกล่าวได้ว่าแม้บทบาทของเทวีในรามายณะจะไม่โดดเด่นนักแต่เราก็สามารถเห็นการสืบทอดของเทวีที่พบตั้งแต่สมัยพระเวท แสดงความสำคัญของเทวีที่อยู่คู่กับความคิดความเชื่อของชาวอินเดียมาตั้งแต่สมัยโบราณ

วรรณคดีอิติहाสะ ทั้งมหาภารตะและรามายณะได้รับการเผยแพร่ทั่วไปตามท้องถิ่นต่างๆ โดย กุสึลวะ หรือ นักขับเพลงเร่ร่อน ทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาถิ่นมีการเสริมเติมแต่งเรื่องราวต่างๆ เข้าไปเป็นที่รวมของศาสตร์หลายอย่างไม่ใช่แต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมหรือคำสอนทางศาสนาเท่านั้น

มหากาพย์ทั้งสองจึงมีหลายฉบับ และมีการแสดงละคร เรื่องราวในมหากาพย์เหล่านี้เข้าถึงคนทุกชนชั้น และแสดงให้เห็นว่าศูนย์กลางความสนใจของคนในสมัยนี้เริ่มเปลี่ยนจากเทพเจ้ามาอยู่ที่มนุษย์ พระรามเป็นตัวอย่างของบุคคลในอุดมคติเป็นกษัตริย์ที่เก่งกล้า เป็นสามีที่ดี เช่นเดียวกับ ยุधिษฐียร ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นธรรมราชา

วรรณคดีอิติहाสะยังแสดงว่าเทพเจ้ากับมนุษย์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากกว่าในสมัยพระเวท กล่าวคือ เทพเจ้าได้อวตารลงมาเกิดบนโลกดังเรื่องของพระรามในรามายณะ และพระกฤษณะในมหาภารตะ เพื่อช่วยปกป้องคุ้มครองมนุษย์และชี้ทางสู่ความหลุดพ้นโดยการรวมกับเทพเจ้าหรือพรหมัน เมื่อพระอรชุนกล่าวสรรเสริญเทวีเสรีจสิ้น เทวีก่ปรากฏกายและอำนวยพรให้พระอรชุนรบชนะศัตรู เทพเจ้ามีความเมตตาต่อมนุษย์ มนุษย์จึงเกิดสำนึกในความเมตตาของพระผู้เป็นเจ้าและต้องการจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏเพื่อรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า วรรณคดีอิติहाสะจึงเป็นส่วนสำคัญในการเผยแพร่แนวคิดในการนับถือและการเข้าถึงเทพเจ้าที่สำคัญที่สุดแนวคิดหนึ่ง คือ แนวคิดเรื่องภักติ (bhakti) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการบูชาสรรเสริญเทวีในฐานะพระเป็นเจ้าสูงสุด เช่นเดียวกับ พระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหม เห็นได้อย่างเด่นชัดในวรรณคดีปุราณะ

วรรณคดีปุราณะ: ยุครุ่งเรืองแห่งการบูชาสรรเสริญเทวีและการปรากฏของเทวีในฐานะพระเป็นเจ้าสูงสุด

วรรณคดีสันสกฤตที่รวมเอาการบูชาสรรเสริญเทวีหลายสมัยและหลายที่มาวมเข้าด้วยกัน ทำให้เห็นความต่อเนื่องของการนับถือเทวีและปรากฏการณ์กำเนิดเทวีในฐานะพระเป็นเจ้าสูงสุด ทั้งยังช่วยเผยแพร่แนวคิดการบูชาสรรเสริญมหาเทวีนี้ในหมู่ชนชาวอินเดีย ก็คือ วรรณคดีปุราณะ สมัยปุราณะเป็นสมัยที่แนวคิดศักดิ์สิทธิ์บูชาสรรเสริญมหาเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุดเริ่มแผ่ขยายไปทั่วประเทศ อินเดีย เทวองค์ที่ศาสนิกชนเคารพนับถือมากที่สุด คือ อูมาเทวีชายาของพระศิวะในปางทุรคาหรือกาลิ ปรากฏการณ์นี้น่าจะมาจากเรื่องราวในคัมภีร์ปุราณะโดยเฉพาะเรื่องเทวีมาหาत्मะที่เป็นส่วนหนึ่งของมารกัณฑะปุราณะคัมภีร์ปุราณะที่เก่าแก่ที่สุดเรื่องหนึ่ง

ปุราณะ แปลว่า เก่าแก่ โบราณ เป็นชุดวรรณคดีที่รวมเรื่องราวต่างๆ นักวรรณคดีบางท่านจัดวรรณคดีปุราณะอยู่ในกลุ่มอิติहाสะ เพราะมีลักษณะเหมือนสารานุกรมที่รวบรวมความรู้ นานาประการของชาวฮินดูสมัยโบราณ และสมัยกลาง ทั้งด้านศาสนา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ เรื่องราวของบุคคลสำคัญๆ และพฤติกรรมของบ้านเมือง เนื้อหาในปุราณะมีลักษณะสำคัญที่เรียกว่า *pañcalakṣaṇa* ไม่ว่าจะเป็ปุราณะที่นับถือเทพองค์ใด เนื้อหาส่วนมากก็จะประกอบด้วย 5 ลักษณะนี้ คือ 1) *sarga* การสร้างโลกและจักรวาล 2) *pratisarga* การสิ้นโลก 3) *vamśa* ประวัติของฤๅษีและเทพเจ้า 4) *manvantara* ยุคของพระมนูทั้งหลาย 5) *vamśānucarita* ประวัติวงศ์วานของกษัตริย์

ชาวฮินดูเชื่อว่าคัมภีร์ปุราณะเป็นคัมภีร์หลักของศาสนาและมีความสำคัญยิ่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์พระเวท การจะระบุเจาะจงถึงระยะเวลาและเนื้อหาของปุราณะทำได้ยาก ในคัมภีร์พราหมณะมีข้อความกล่าวถึงปุราณะจึงทำให้นักประวัติศาสตร์บางท่านสันนิษฐานว่าปุราณะมีอายุก่อนสมัยประวัติศาสตร์ ในคัมภีร์พฤทท์-อาร์ณยกะอุปนิษัต 2.4.10 กล่าวว่าปุราณะเป็นอิติहाสะและมีฐานะเป็นพระเวทที่ 5 (*itihāsapurāṇam pañcamam vedānam*) มหาภารตะใช้คำว่าปุราณะในความหมายว่าเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเทพเจ้าและเหล่านักสิทธิ์ นอกจากนั้นในคัมภีร์สมฤติมีข้อความว่าปุราณะเป็นคัมภีร์อรธกถาของคัมภีร์พระเวท จากข้อความเหล่านี้ทำให้สรุปได้ว่าปุราณะน่าจะเริ่มมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศักราช

Gavin Flood เชื่อมโยงความนิยมในการประพันธ์คัมภีร์ปุราณะเข้ากับความนิยมในลัทธิการนับถือเทพเจ้าองค์เดียวเป็นเทพสูงสุดที่เกิดในสมัยราชวงศ์คุปตะ(ค.ศ.300-600) ข้อมูลในปุราณะแต่ละเล่มแสดงให้เห็นถึงความเจริญของลัทธิการนับถือเทพเจ้าองค์เดียวเป็นศูนย์กลางและเห็นความพยายามในการแข่งขันกันระหว่างลัทธิต่างๆ (Flood, 1996: 359) แม้ว่าเนื้อหาในปุราณะแต่ละเล่มจะมีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงกัน และมีเรื่องราวบางเรื่องเหมือนกัน แต่ปุราณะแต่ละเล่มก็พรรณนาในการมองโลกและศาสนาจากแง่มุมที่ต่างกัน เป็นเรื่องราวที่เหล่าพราหมณ์ในกลุ่มต่างๆ ทั้งที่นับถือพระวิษณุ พระศิวะ หรือ พระเทวี เลือกสรรมาอย่างดีเพื่อนำเสนอความคิดความเชื่อและวิถีทางสู่ความหลุดพ้นตามแบบลัทธินั้นๆ

สมัยปุราณะนี้เองที่ลัทธิศักติ ของผู้บูชาพระมหาเทวีผู้มีศักติ หรือ พลังอำนาจ ในฐานะเทพสูงสุด เริ่มเจริญรุ่งเรือง เป็นที่รู้จักของชนทุกชั้นวรรณะ พราหมณ์ที่ยึดคัมภีร์ปุราณะเป็นหลักปฏิบัติทางศาสนา เรียกว่าสมาธะหมายถึงผู้บูชาคัมภีร์สมฤติ หรือ เรียกอีกอย่างว่า เปารานิเกะ คือ ผู้ที่มีความรู้เรื่องปุราณะเป็นอย่างดี บูชาสรรเสริญเทวีเป็นหนึ่งใน 5 เทพเจ้าองค์สำคัญที่พราหมณ์นิยมบูชาสรรเสริญตามคัมภีร์ปุราณะ ร่วมกับพระวิษณุ พระศิวะ พระเคณศวร พระสุรยะ เรียกว่า ปัญญาตนะปูชา

คัมภีร์ปุราณะที่เป็นของลัทธิศักติโดยเฉพาะได้แก่ เทวีปุราณะ และ กาลิกะปุราณะ คัมภีร์ปุราณะทั้งสองอธิบายเทวีในฐานะประภฤติ มูลฐานแห่งสรรพสิ่งในโลก เกิดเองและมีอยู่เอง เป็นต้นเหตุให้เกิดโลกและสรรพสิ่ง แต่ตัวประภฤติหรือเทวีไม่ได้เกิดมาจากอะไร (Battacharyya, 1996: 164) แต่ปุราณะเล่มที่สำคัญที่สุดในทัศนะของศักตะ (ผู้นับถือนิกายศักติ) ได้แก่ มารกัณเฑยะปุราณะ พรหมานเฑยะปุราณะ และ เทวี-ภาควตะปุราณะ ปุราณะทั้งสามนี้บรรจุผลงานที่มีชื่อเสียงของลัทธิศักติเอาไว้ ได้แก่ เทวีมาหัทมยะ (devīmāhātmya) ลลิตาสหัสรานามะ (lalitāsahasranāma) และ เทวีคีตา (devīgītā)

ลลิตาสหัสรานามะ หรือ หนึ่งในพันนามของลลิตา (พระนามหนึ่งของเทวีทุรคา) เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พรหมานเฑยะปุราณะ ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้ประพันธ์ แต่เชื่อว่าประพันธ์ขึ้นทางตอนใต้ของอินเดียช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 9-11 เป็นบทสวดสรรเสริญเทวีลลิตา หรือ ปารวตีด้วยการนำชื่อ ทั้งพันมาแต่งเป็นบทสวดสรรเสริญ ผลงานสำคัญของนิกายศักติชั้นนี้ไม่ได้กล่าวถึงแค่คุณลักษณะและวีรกรรมของเทวีเท่านั้นแต่ยังเน้นเกี่ยวกับปรัชญาและการฝึกปฏิบัติตามหลักคุณทลินีโยคะ ทำท่วงท่าซ้ำไปมา กำหนดลมหายใจ และทำสมาธิโดยสวดพระนามทั้งพันของเทวีในสหัสรานามะนี้ เชื่อว่าพลังมนตร์จะสามารถใช้ทำสมาธิระลึกถึงเทวีเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นได้

ส่วนเทวีคีตา หรือ บทเพลงแห่งเทวี เป็นส่วนหนึ่งของเทวี-ภาควตะปุราณะ เป็นผลงานที่อุทิศแต่เทวี ยกย่องสรรเสริญเทวีในฐานะรูปเคารพสูงสุด เป็นมารดาแห่งจักรวาล ผู้อยู่เหนือการเกิด การสมรส และอยู่เหนือพระศิวะ แสดงภาพของเทวีในอุดมคติของนิกายศักติที่ไม่มีพระสวามีและเป็นผู้มีเมตตา (Brown, 1998: 10, 320) เทวี-ภาควตะปุราณะนี้้นำเรื่องเทวีมาหัทมยะในมารกัณเฑยะ

ปุราณะที่ได้ชื่อว่าเป็นงานเขียนชิ้นแรกที่น่าเสนอแนวคิดที่ว่าเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุดมาขยายและให้รายละเอียดมากขึ้น ต่อเติมปรัชญาศกติดลงไปและรวมเรื่องราวจากนิยายอื่น เช่น ไวศณพนิยาย มานำเสนอตามแนวคิดศกติ เทวีภาควตะปุราณะไม่ได้ต้องการเพียงแค่ว่าจะแสดงให้เห็นว่าเทวีเหนือกว่าเทวะองค์ต่างๆเท่านั้นแต่ยังต้องการทำให้ภาพของเทวีชัดเจนโดยเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับธรรมชาติของเทวีมากขึ้น เทวีในปุราณะนี้ลดความเป็นเทวินักรบลง และเพิ่มบทบาทของเทวีที่มีความอ่อนโยน สนิบสนุน และสั่งสอนความรู้แก่เหล่าสาวกมากขึ้น การพัฒนาทางคุณลักษณะเช่นนี้ปรากฏชัดเจนในเทวีคิตา ซึ่งกล่าวย้าว่าความรักเป็นสิ่งจำเป็นที่สาวกไม่ว่าจะเพศใดก็ตามต้องมอบแด่เทวีเป็นคุณสมบัติแรกที่สาวกจะต้องมี

ไม่ใช่แค่เพียงนิยายศกติเท่านั้นที่รวมเอาเรื่องราวของนิยายอื่นมาเสริมภาพลักษณ์ให้แก่เทพเจ้าของตนเอง ทั้งไศวนิกายและไวษณพนิยายก็นำเอาเทวีมารวมอยู่ภายใต้อำนาจของตนในฐานะชากยาเช่นกัน เห็นได้ชัดเจนจากคัมภีร์ตันตระของไศวนิกายที่ได้รับความนิยมอย่างมากทั่วประเทศอินเดีย ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 10-11 โดยเฉพาะทางตอนเหนือบริเวณแคว้นแคชเมียร์ รวมถึงในเบงกอลและอัสสัม

คัมภีร์ตันตระเหล่านี้จะอยู่ในรูปแบบสนทนาระหว่างพระศิวะและพระเทวีชากยาของพระองค์ เทวีจะเป็นศิษย์ (śiṣya) ที่คอยถามปัญหาให้พระศิวะผู้เป็นคุรุ (guru) ตอบและอธิบาย เนื้อหาหลักของคัมภีร์ตันตระมีอยู่ 5 เรื่องด้วยกัน คือ 1) การสร้างโลก 2) การทำลายโลก 3) การบูชาสรรเสริญเทพเจ้า 4) การได้มาซึ่งสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะความสามารถเหนือมนุษย์ หรือ เรียกว่า สิทธิ (siddhi) 5) วิธีการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเป็นเจ้าด้วยการทำสมาธิ (Monier- Williams, 1997: 436)

ต่อมาเมื่อคัมภีร์ตันตระได้รับความนิยมนิยายอื่นๆเช่นไวษณพ และศกติต่างๆก็มีตันตระเป็นของตนเอง แต่จะเปลี่ยนผู้ถาม-ตอบตามเทพเจ้าสูงสุดของนิยายตน หากเป็นไวศณพตันตระผู้ถามก็คือพระลักษมี ภควานคือคุรุ หากเป็นตันตระของศกติ เทวีก็น่าจะเป็นคุรุ มีพระศิวะเป็นศิษย์ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคุรุหรือผู้สอนในฐานะศูนย์กลางของการเรียนรู้ สืบทอดต่อกันด้วยวิธีมุขปาฐะจากคุรุสู่ศิษย์ ความรู้ส่วนนี้ถือเป็นความลับคล้ายกับคัมภีร์อุปนิษัท แต่ทั้งนี้เพราะมีเนื้อหาที่ขัดต่อวัฒนธรรมกระแสหลักอันบริสุทธิ์ที่สืบทอดมาจากพราหมณ์ เช่น การเสพมัจฉา (ปลา) มังสะ(เนื้อ)

เมรุยะ(เหล่า) เมถุน (การร่วมเพศ) และมูทรา(ข้าวสาลี) หรือรวมเรียกว่า ปัญจมาकरะ (pañcamakara) การเสพสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์เหล่านี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพื่อกระตุ้นพลัง (śakti) (Woodroffe, 1951: 591)

ศักติ หรือ พลังในที่นี้ไม่ได้หมายถึงแค่เพียงพลังทางเพศเท่านั้นแต่หมายถึงพลังชีวิตโดยรวม อาจรวมไปถึงพลังแห่งการสร้างสรรค์ ให้กำเนิดสรรพสิ่ง แนวทางการปฏิบัตินี้ไม่ใช่สิ่งผิดปกติสำหรับผู้นับถือนับถือนิกายศักติ เพราะการบูชาสรรเสริญเทวี เช่น กาลีเทวี หรือ ทูรคาเทวีก็มีการใช้เลือดเช่นกัน นิกายศักติจึงรวมกับตันตระได้ดี

Bhattacharyya กล่าวว่า วรรณคดี เช่น Saundaryalaharī (คลื่นแห่งความงดงาม) บทสวดสรรเสริญผลงานของคังกรจารย์ รวมเอาปรัชญาศักตะและตันตระเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ยังเชื่อว่าคังกรจารย์ได้แต่งบทสรรเสริญมหิษาสุรมรรทินี บทสรรเสริญทูรคาเทวีจำนวน 21 โคลกโดยนำมาจากเทวีมาหาคมยะ (Bhattacharyya, 1996: 124) แม้ว่าคังกรจารย์จะไม่ใช่นับถือนิกายศักติ แสดงให้เห็นว่าเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการนับถือเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุดในคัมภีร์ปุราณะเป็นที่รู้จักแพร่หลาย วัฒนธรรมการบูชาสรรเสริญเทวีเจริญรุ่งเรือง มีผู้นับถือมากมายทั่วประเทศอินเดียไม่น้อยไปกว่าพระพรหม พระศิวะ หรือ พระวิษณุ และเห็นความสำคัญของเทวีมาหาคมยะในฐานะวรรณคดีบูชาสรรเสริญเทวีที่เก่าแก่ที่สุดชิ้นหนึ่ง

2.3 การแพร่หลายของการบูชาสรรเสริญพระมหาเทวี

จากการศึกษาความเป็นมาของการบูชาสรรเสริญเทวีในสมัยต่างๆ จะเห็นพัฒนาการของการรวมเอาเทวีท้องถิ่นเข้ามาในวัฒนธรรมการบูชาสรรเสริญเทวีในกระแสหลักของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อาจมาจากปัจจัยสำคัญประการที่ผู้ศึกษาได้สันนิษฐานไว้แล้วคือ ความต้องการขยายอาณาจักรของราชวงศ์ที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และการอพยพของคนท้องถิ่นเข้ามาในเมือง เริ่มเห็นในวรรณคดีสันสกฤตตั้งแต่สมัยอิติहाสะ เช่น ในมหาภารตะมีการปรากฏของเหล่ามาตฤกาเทวี และการสรรเสริญทูรคาเทวีซึ่งเป็นเทวีที่มีลักษณะแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากเทวีในสมัยพระเวท (Kinsley, 1986: 107-109)

วรรณคดีสันสกฤตตั้งแต่สมัยพระเวทจนก่อนปุราณะยังไม่ปรากฏว่าการบูชาสรรเสริญเทวีเป็นที่นิยม แม้จะเห็นว่ามีกรับเทวีท้องถิ่นเข้ามา จนมาสมัยปุราณะจึงเห็นการผนวกเทวีเข้าเป็นชื่อยาของเทวะ เช่น พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ ปรากฏพระนางปารวตี เทวีแห่งขุนเขาชื่อยาของพระศิวะ พระลักษมี ชื่อยาของพระวิษณุ และ พระสร้อยดี ชื่อยาของพระพรหม อย่างไรก็ตาม เทวีมาหาคณะเป็นวรรณคดีสันสกฤตเรื่องแรกที่แสดงภาพการรวมเทวีองค์ต่างๆ ทั้งเทวีในสมัยพระเวท และเทวีท้องถิ่นเข้าด้วยกันเป็นส่วนหนึ่งของพระมหาเทวีอย่างชัดเจน พระมหาเทวีได้รับการสรรเสริญว่าเป็นเทวีในสมัยพระเวทหลายองค์ เช่น เทวีสาคีตี เทวีสนธยา (MākrP. 81.55) ศรี (MārkP. 84.5) คณะมาตฤกาเทวีที่เป็นศักดิ์ หรือพลังที่ออกมาจากทวยเทพและมีลักษณะเหมือนมหาเทวะและเทวะในสมัยพระเวท (MārkP. 88.12-20) ทูรคาเทวี และกาลิเทวี เป็นต้น

Gavin Flood กล่าวว่าเมื่อเอ่ยพระนามพระเทวีในหมู่ผู้บูชาสรรเสริญมักหมายถึงเทวีทูรคา แม้พระเทวีเป็นแนวคิดที่รวมเอาเทวีหลายองค์เข้ามาอยู่ภายใต้การบูชาสรรเสริญพระมหาเทวีในรูปของเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว (Flood, 1996: 177) ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะเรื่องเทวีทูรคาได้รับการกล่าวถึงทั้งในคัมภีร์ปุราณะและตันตระ โดยเฉพาะตำนานการปราบอสูรมหิษา พบทั้งในเทวีมาหาคณะ, เทวีภาคตะปุราณะ และพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับภาพของมหิษสูรมรรทินี หรือพระเทวีผู้ปราบอสูรที่มีรูปเป็นมเหสี วัฒนธรรมการเล่าเรื่องราวในปุราณะทำให้การบูชาสรรเสริญพระเทวีในฐานะเทพสูงสุดและการบูชาสรรเสริญรูปต่างๆ อันเป็นส่วนหนึ่งของพระองค์แพร่หลายไปทั่วทวีป รูปที่นิยมสรรเสริญ มักปรากฏในวรรณคดีและผลงานทางศิลปะ ได้แก่

- 1) ทูรคาเทวี หรือเทวีผู้ที่ยากจะเข้าถึง รู้จักว่าเป็นผู้สังหารอสูรมหิษา มักทรงเสื้อหรือราชสีห์ มีสิบพระพาหาและมีอาวุธอยู่ในพระหัตถ์
- 2) กาลิเทวี ผู้รูปลักษณะน่ากลัว ชูบผอม ตีมีโลหิต มักอยู่ท่ามกลางซากศพ หรือป่าช้า พระกาลิ มีวรกายสีดำ ทรงสวมพวงมาลาที่ทำจากศีรษะมนุษย์ พระเนตรปูดโปน พระชิวหาห้อยยาว

- 3) ซายาของมหาเทพทั้งสาม ได้แก่ พระสร้อยวดี ซายาของพระพรหม พระปารวดี ซายาของพระศิวะ และพระลักษมี ซายาของพระวิษณุ องค์ซายาเหล่านี้อยู่ในรูปสวยงามและมีความเมตตา
- 4) คณะมาตฤกา คณะเทวีผู้มีลักษณะดุร้าย มักมีจำนวนเจ็ดองค์ เรียกว่า สัปตมาตฤกา หรือมาดาทั้งเจ็ด ที่ปรากฏในสมัยโบราณมีพระนามและลักษณะสัมพันธ์กับทเวะในฐานะ ศักติ หรือพลังที่ออกมาจากทเวะองค์นั้นๆ (Kinsley, 1986: 151) เช่น พรหมาณี ศักติของพระพรหม ทรงสร้อยลูกประคำและหม้อน้ำ เสด็จมาบนรถวิมานเทียมหงส์ พระมเหศวรี ศักติของพระมเหศวร (พระศิวะ) ประทับนั่งบนหลังกระทิง ทรงถือตรีศูล มีเครื่องประดับเป็นจันทร์เสี้ยวและกำไลพญานาค และไวษณวี ศักติของพระวิษณุ ทรงครุฑ และทรงถือสังข์ จักร คทา ธนู และดาบในพระหัตถ์, วราหี ศักติที่มาจากปางของพระวิษณุในร่างหมูป่า, นรสิงหี ศักติของพระวิษณุที่มาในร่างครึ่งคนครึ่งสิงห์ ไอนทรี ประทับบนราชาแห่งช้าง ทรงถือสายฟ้าในพระหัตถ์ มีพันเนตรเหมือนพระอินทร์ และเกามารีเทวีในรูปของพระสกันทกุมาร ทรงถือหอกและมีนกงูเป็นพาหนะ เป็นต้น

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

เทวีมาหาत्मะ: วรรณคดีสุดดีพระมหาเทวี

ในบรรดาวรรณคดีสันสกฤตตั้งแต่สมัยพระเวท เทวีมาหาत्मะเป็นวรรณคดีภาษาสันสกฤตที่มาจากส่วนหนึ่งในมารกัณฑะปุราณะ เมื่อแยกออกมาจากปุราณะนิยมเรียกว่า ทูรคาสัปตศตี หรือ 700 โสลกแห่งเทวีทูรคา แยกเป็นบท มี 13 บท สันนิษฐานว่าประพันธ์ประมาณ 1600 ปีมาแล้ว (ค.ศ. 400-500) โดยฤาษีมารกัณฑะ มีเนื้อหาเล่าถึงวีรกรรมอันกล้าหาญของมหาเทวีที่ต่อสู้กับเหล่าอสูร

จากชื่อเรื่องเทวีมาหาत्मะ คำว่ามาหาत्मะ แปลว่า ความยิ่งใหญ่ ความมีอำนาจ ความสูงส่ง เป็นคำภักดิ์ที่ระหว่างมหา-อาत्म-นะ มาหาत्मะ ยังหมายถึงงานเขียนที่บรรยายคุณความดีของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวีมาหาत्मะในที่นี้มาจากดัตตปุระชาสมาสระหว่างคำว่า เทวี และมาหาत्मะ จึงแปลว่า ความยิ่งใหญ่แห่งพระเทวี หรือความสูงส่งแห่งพระเทวี มีเนื้อหาบรรยายคุณความดีของพระเทวีในการปราบอสูรร้ายที่มุ่งทำลายความสมดุลของโลกและธรรมชาติ เทวีมาหาत्मะจึงเป็นหนึ่งในวรรณคดี "สโตตระ" หรือวรรณคดีสุดดีสรรเสริญเทพเจ้าเรื่องสำคัญที่ได้รับการยกย่องว่า เปรียบเสมือนคัมภีร์ไบเบิลของปรัชญาศक्ति เป็นศูนย์กลางและรากฐานที่สำคัญของหลักคำสอนในลัทธิศक्तिที่นับถือพระมหาเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุด นับเป็นผลงานชิ้นสำคัญที่สุดที่ทำให้แนวคิดการบูชาสรรเสริญเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุดเท่ากับพรหมันปรากฏชัดเจน เป็นขอบเขตอำนาจใหม่ของเทวีที่ยังไม่เคยปรากฏในวรรณคดีเรื่องใดมาก่อน

3.1 ที่มา ความหมาย และความสำคัญของวรรณคดี "สโตตระ"

พื้นฐานของการสื่อสารที่พัฒนามาตั้งแต่สังคมโบราณ คือ ถ้อยคำ เป็นเครื่องมือสื่อสารที่สำคัญของมนุษย์และสามารถแสดงถึงภูมิปัญญาของคนในแต่ละสังคม เพราะมนุษย์ยอมถ่ายทอดข้อมูล ความรู้ ความคิด และประสบการณ์ของตนในด้านต่างๆ ผ่านทางถ้อยคำ จึงเป็นเครื่องช่วยสืบสานวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อมา ตามความเชื่อของชาวอินเดียโบราณ ถ้อยคำ มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง และเป็นพลังพื้นฐานของกำเนิดจักรวาล

วาท หรือคำพูด ถูกสมมติให้กลายเป็นเทพเจ้า วาทเทวีชายาของประชาชนดี พระผู้สร้างโลก และจักรวาล เป็นเทวองค์สำคัญที่ได้รับการกล่าวขานว่าพระองค์ต่างหาก เป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทั้งหลาย ในจักรวาล ที่แท้จริง J. Gonda กล่าวว่า "คำพูด เป็นสิ่งที่เปิดเผยความนึกคิดของผู้พูด และมีพลัง ในการสร้างสรรค์ โดยเฉพาะเมื่อถูกรวบรวมเข้าเป็นสูตร หรือ ประโยคที่มีการกำหนดเสียง จังหวะ และ หน้าที่ที่ชัดเจน คำเหล่านั้นจะมีพลังสูง ก่อให้เกิดประโยชน์ หรือ โทษได้" (Gonda, 1963: 244) ถ้อยคำ ในคัมภีร์พระเวทจึงเป็นถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัจจวาจาที่บันดาลสิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้นได้ เป็นผลงานที่มาจาก การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก รวมทั้งจินตนาการของมนุษย์ที่มีต่อเทพเจ้า และใช้เป็นเครื่องมือ ในการสื่อสารกับเทพเจ้า

การสรรเสริญและการประกอบพิธีกรรมตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวทเป็นต้นมา แสดงให้เห็นถึงความพยายามของมนุษย์ที่จะติดต่อสื่อสารกับสิ่งที่มองไม่เห็น แต่การที่อีกฝ่ายเป็นเทพเจ้าทำให้ จำต้องมีพิธีการซับซ้อน พิเศษ กว่าเจรจากับมนุษย์ด้วยกัน พิธีกรรมทุกอย่างจะต้องกระทำด้วยความ พิถีพิถันและต้องมีคำอธิบาย อาจมองได้ว่า การบูชาสรรเสริญเทพและเทวีเป็นการเล่นบทบาทสมมติ เพราะเทพเจ้าเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ ไม่มีรูปร่างให้เห็น ถ้อยคำจึงเป็นปัจจัยหลักในการประกอบ พิธีกรรม และคำพูดที่ใช้อย่างพิธีเป็นการกล่าวสัจจวาจาต้องทำให้ถูกต้องเพราะมีผลต่อสิ่งที่ตามมา ภายหลังตำราเวทศาสตร์¹ จึงถูกแต่งขึ้น การศึกษาวิชาออกเสียงและวิชาแต่งกายพจน์กลอนโคลง มาตราคำประพันธ์ นั้นจำเป็นสำหรับการเรียนพระคัมภีร์และสวดมนตร์ให้ถูกต้อง ถ้อยคำที่มนุษย์ กล่าวแก่เทพเจ้า ได้แก่

- 1) คำอัญเชิญ (Invocation) ในการบูชาสรรเสริญต้องอัญเชิญเทพเจ้าผู้อยู่ห่างไกลให้มาร่วม ยัญพิธี แสดงการขอร้องหรือความประสงค์ต่อเทพเจ้าองค์ที่ต้องการอัญเชิญ ส่วนพิธีบูชา จะสวดอัญเชิญเทพเจ้าให้มาอยู่ในรูปเคารพหรือในวัตถุศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้แทนเทพเจ้า สิ่งนี้ถือเป็น จุดศูนย์กลางของพิธีบูชา

1 ศึกษาศาสตร์ ว่าด้วยวิธีอ่านออกเสียงพระเวทให้มีเสียงเสนาะ, ชันทศาสตร์ ว่าด้วยการประพันธ์บทร้อยกรอง, ไวยากรณ์ศาสตร์ ว่าด้วยไวยากรณ์, นิรุกติศาสตร์ ว่าด้วยรากศัพท์, ชาติศาสตร์ ว่าด้วยตำราดาราศาสตร์และโหราศาสตร์หากมุ่งนำมาในการประกอบพิธี, กัลปศาสตร์ ว่าด้วยจารีต พิธีกรรมต่างๆ (Apte, 1965: 387)

2) คำสรรเสริญ (Praise) หรือในภาษาสันสกฤตว่า สโตตระ หมายถึงการประกาศยอมรับและแสดงความขอบคุณคุณงามความดีของเทพเจ้า และกล่าวยกย่องคุณลักษณะที่น่าสรรเสริญของเทพเจ้าให้คนทั้งหลายรับรู้

3) คำถวายเครื่องสังเวย (Offerings) มอบเครื่องสังเวยแด่เทพเจ้าที่อัญเชิญมาในพิธี เป็นปัจจัยสำคัญในการทำพิธีหรือพิธีบูชา ถ้อยคำเป็นสิ่งจำเป็นคู่กับการกระทำ เพราะพรหมณ์ต้องใช้ถ้อยคำอธิบายทุกขั้นตอนให้ทั้งเทพเจ้าและผู้ร่วมประกอบพิธีรับรู้ การถวายเครื่องสังเวยก็ต้องมีคำอธิบาย บรรยายทั้งการกระทำของฝั่งผู้ประกอบพิธีบูชาและต้องบรรยายอารมณ์ความรู้สึกตอบสนองของเทพเจ้า

4) คำวิงวอนร้องขอ (Petition) คือแรงบันดาลใจเบื้องหลังพิธีกรรมทั้งหลาย การทำพิธีก็เพื่อให้เทพเจ้าทั้งหลายพอใจและอำนวยผลตามความปรารถนาของเจ้าของพิธี พิธีบูชาก็มีจุดประสงค์เช่นกัน ผู้กระทำพิธีมีใจรักภักดีในเทพเจ้าและต้องการเห็นทรรคนะ หรือ ภาพของเทพเจ้า ที่ผู้ทำพิธีบูชาอ้างว่าเทพเจ้าจะปรากฏรูปให้เห็น แสดงว่ายอมรับ เป็นมงคลของชีวิต นอกจากนั้นยังได้เครื่องเสวยที่หลังถวายเทพเจ้าก็ถือว่าเป็นอาหารทิพย์ มีอัญมณีความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าอยู่ในอาหารที่เทพเจ้าได้เสพแล้ว (prasāda) ผู้ถวายก็จะนำกลับบ้านไปรับประทานเพื่อความเป็นสิริมงคล

ในบรรดาถ้อยคำที่กล่าวแก่เทพเจ้า คำสรรเสริญ หรือ stotra ถือว่าเป็นคำที่แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึก และจินตนาการของมนุษย์มากที่สุด

ตามรูปศัพท์ -tra ที่ใช้ลงท้ายนามจะบ่งบอกการกระทำ หรือ หน้าที่ของการกระทำนั้น เช่น śrotra ประกอบมาจากธาตุ ศรุ (śru) หมายถึง สิ่งที่เขาไว้ใช้ฟัง (หู) หรือ การฟัง stotra ประกอบมาจากธาตุ สตุ (stu) แปลว่า สรรเสริญ (to praise) สดุดี (to laud) หรือ บูชาเลื่อมใส (to adore) จึงแปลตรงตัวได้ว่า การสรรเสริญ (praise) หรือ สิ่งที่ใช้สรรเสริญ ก็คือคำสรรเสริญ (eulogy) เทพเจ้าที่เลือกอัญเชิญ หรือ เลือกเคารพนับถือ โดยสรุป stotra ก็คือ บทสรรเสริญเทพเจ้าหรือพระเป็นเจ้าด้วยชื่อและ

รูปลักษณะต่างๆ อาจจะเป็นรูปของการวิงวอนร้องขอ (supplication) หรือ อาจจะเป็นเพียงคำสรรเสริญเทพเจ้า (eulogy) ของคัมภีร์อ้างอิง การสดุดีคุณลักษณะของเทพเจ้านี้ เรียกว่า สโตตระ

ในสมัยเริ่มแรก คำสรรเสริญนั้นมีที่มาจากความยอมรับและเคารพเทพเจ้าว่าเป็นสิ่งที่มีพลังอำนาจสูงส่งกว่ามนุษย์ทั่วไป ฤๅษีต้องการทำให้เทพเจ้าทั้งหลายพอใจโดยแต่งบทสรรเสริญสร้างสรรค์ลักษณะที่น่าเกรงขาม และพลังอำนาจ พร้อมกล่าวถึงคุณงามความดีของเทพเจ้าที่มีที่มาจากธรรมชาติ เกิดเป็นวรรณคดีสันสกฤตเรื่องแรกที่ปรากฏการใช้สโตตระคือ คัมภีร์พระเวท มีคัมภีร์ฤคเวท คัมภีร์รวบรวมบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าที่เก่าแก่ที่สุดเป็น "วรรณคดีแรกของมนุษย์กำเนิดมาจากบทสรรเสริญที่มนุษย์ขับร้องแด่เทพเจ้า" (Bhattacharya, 1956: 464) ชื่อคัมภีร์ฤคเวทบ่งบอกว่า นี่คัมภีร์แห่งบทสวด (rc) ประกอบมาจากธาตุ ฤจฺ ที่แปลว่า สรรเสริญ บทสวดฤจฺในคัมภีร์พระเวทเมื่อใช้ท่องเรียก ศาสตระ เมื่อใช้สวดเป็นทำนองเรียก สโตตระ คัมภีร์ที่ใช้คำว่า สโตตระ เรียกบทสรรเสริญโดยตรง คือ คัมภีร์สามเวท

ยัญญพิธีถวายน้ำโสมไม่ได้มีแค่การท่องศาสตระ (śastra) ที่ท่องโดยพราหมณ์โหดฤๅษีเท่านั้น แต่ยังต้องมี สโตตระ หรือ เพลงสำหรับสรรเสริญ ขับร้องโดยพราหมณ์อุทิศฤๅษีและผู้ช่วย สโตตระนี้ประกอบด้วย บทเพลงหลายบท กล่าวคือ นำบทสวดสรรเสริญ มาใส่ทำนองทำนองเพลง (sāman) สโตตระจึงเป็นสิ่งที่พราหมณ์อุทิศฤๅษีในสาขาสามเวทต้องเรียนรู้และท่องจำ

ชาวอินเดียเชื่อว่าฤๅษีโบราณจารย์ได้รับถ่ายทอดข้อความในคัมภีร์พระเวทมาจากเทพเจ้าขณะทำสมาธิ สโตตระจึงถูกอ้างว่าเป็น devadatta สิ่งที่เทพเจ้ามอบให้ (RV.1.37.4) หรือ devakṛta สิ่งที่เทพเจ้าเป็นผู้กระทำ (RV 7.97.5) ฤๅษีที่ถ่ายทอดคำพูดและจินตภาพของเทพเจ้าเป็นบทสวดสรรเสริญ ถือเป็นกวีผู้บุกเบิกวรรณคดีสรรเสริญเทพเจ้า เรียกว่า stotrakāra ผู้แต่งบทสรรเสริญและขับร้องถึงคุณลักษณะต่างๆของเทพเจ้าด้วยความปิติยินดี

คำว่า สโตตระ มีความหมายมากกว่าการขับบทสรรเสริญ แต่มีความสำคัญและให้ผลทางจิตใจ ความภักดีต่อเทพเจ้าของมนุษย์จึงเป็นแก่นที่แสดงออกมาในรูปของบทสรรเสริญ สะท้อนถึงความเชื่อ ความเคารพ ความเกรงกลัว ทุกอารมณ์ของมนุษย์ที่มีต่อเทพเจ้า

การแสดงออกทางอารมณ์ในที่นี้เป็นไปโดยธรรมชาติ บทสรรเสริญส่วนมากจึงไม่เน้นถึงความงามหรือกลวิธีที่ซับซ้อนในการประพันธ์เหมือนวรรณคดีทางโลกอื่นๆ และจะใช้คำว่า สโตตระ ในความหมายว่า เป็นคำสรรเสริญที่อุทิศแต่เทพเจ้าเท่านั้น เพราะ "เทพเจ้าเป็นผู้ที่มีค่าคู่ควรแก่การสรรเสริญ เป็นผู้พึงพอใจในสโตตระ และ พระองค์ทรงเป็นบทสรรเสริญ" (viṣṇūśahasranāma 1:86) "หากบุคคลขับร้องบทสรรเสริญแก่ผู้ที่ไม่คู่ควร ด้วยความโลภ หรือ เพื่อผลประโยชน์ส่วนตน บุคคลผู้นั้นจะถูกเยาะเย้ย และ ถูกห้อมล้อมด้วยคำตำหนิติเตียนจากผู้ที่มิคุณธรรม แต่หากบุคคลขับร้องสรรเสริญเทพเจ้าด้วยความภักดี สิ่งนี้จะนำพาบุคคลนั้นไปสู่ความหลุดพ้น" (mānasollāsa someśvarājā: 1131) ความเข้าใจในเรื่องสโตตระนี้เป็นที่แพร่หลายในหมู่กวีชาวอินเดีย เพราะมีวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยโบราณว่าการแต่งผลงานทางวรรณคดีควรจะเริ่มต้นด้วยบทสวดสรรเสริญหรือ บทอัญเชิญเทพเจ้า หรือ *prastāvanā* เสมอ

สโตตระส่วนมากไม่มีคุณลักษณะเฉพาะ แต่มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือเป็นบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า จึงมีคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันในภาษาสันสกฤตมากมาย เช่น *stoma, stavna, stava, stuti, nuti, udgīta, prārthanā, vandana, saṃkīrtana* เป็นต้น ทำให้ยากที่จะจัดหมวดหมู่ (Mainkar, 1961: 176) อย่างไรก็ตาม มัทสยปุราณะกล่าวว่า สโตตระมี 4 ประเภท คือ *vidhihotra, stotra, vidhistotra* และ *abhijanastotra* แยกเป็นบทสรรเสริญที่เกี่ยวกับพิธีกรรม, บทสรรเสริญเนื่องมาจากความศรัทธา, บทสรรเสริญเนื่องจากความต้องการหรือวิงวอนขอพร และบทสรรเสริญเพื่อการรวมเป็นหนึ่งกับพระเป็นเจ้า

คังกราคารย กกล่าวว่า สโตตระเป็นวิธีการบูชาสรรเสริญเทพเจ้าที่เหนือกว่าการบูชาอื่นๆ เพราะไม่ต้องทำความเจ็บปวดให้สิ่งอื่นๆเหมือนการบูชายัญ เป็นวิธีอหิงสาในการสวดสรรเสริญเราไม่ต้องใช้ผู้คน ไม่ต้องใช้เงิน หรือต้องปฏิบัติตามเวลา สถานที่ หรือ ปฏิบัติตามขั้นตอนใดๆ บทสวดสรรเสริญ

เป็นทางออกที่จะช่วยระบายความรู้สึกกดดันในจิตใจของบุคคล คัมภีร์ภควัทคีตาก็ได้ช่วยเผยแพร่ความสำคัญในการสรรเสริญเทพเจ้าด้วยการกล่าวว่

carturvidhā bhajante mām janāḥ sukṛtino' rjuna/
ārto jijñāsur ārthārthi jñānī ca bharatarṣabha// BG.7.16//

อรชุน ในโลกนี้มีคนอยู่ 4 จำพวกที่เคารพสรรเสริญเรา ได้แก่ ผู้ที่ตกอยู่ในความทุกข์ ผู้ที่แสวงหาความรู้ ผู้แสวงหาความสุข และผู้มีสติปัญญา

ผู้วิจัยจึงคิดว่า แนวความคิดนี้เปิดโอกาสให้คนทั้งหลายสรรเสริญเทพเจ้าแตกต่างกันไป การแต่งบทสรรเสริญ หรือ สโตตระก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้เทพเจ้าพอใจและนำบุญกุศลมาสู่ทั้งผู้แต่งและผู้ฟัง ส่งผลให้สโตตระพัฒนาไปสู่รูปแบบที่หลากหลายและกลายเป็นวรรณคดีสรรเสริญเทพเจ้า (stotra literature) ที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น aṣṭhaka, śataka, pañcaśati, śaptaśati, sahasranāma, aṣṭottaraśatanāma, lahari, danḍaka เป็นต้น วรรณคดีเหล่านี้ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์เท่านั้ หากแต่ยังแสดงให้เห็นถึงความคิดความเชื่อ เรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า และหนทางการปฏิบัติตนเพื่อเข้าร่วมกับเทพเจ้าหรือพระเป็นเจ้าที่บุคคลนั้นนับถือซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตด้วย เทวีมาหாதมยะก็เป็นวรรณคดีสรรเสริญเทพเจ้า คือ มหาเทวีที่สำคัญมากเรื่องหนึ่ง

3.2 ประวัติความเป็นมาและโครงเรื่องของเทวีมาหாதมยะ

MacKenzie Brown กล่าวว่ เทวีมาหாதมยะ หรือ ความยิ่งใหญ่แห่งเทวี เป็นวรรณคดีสันสกฤตเรื่องแรกที่ถักทอความคิดความเชื่อเกี่ยวกับเหล่าเทวีทั้งตำนานและการประกอบพิธีกรรมที่สืบทอดต่อกันมาเข้าด้วยกันรวมเป็นคัมภีร์หลักที่แสดงความนับถือและสรรเสริญ“เทวี” (Goddess) ในฐานะเทพสูงสุด หรือ เรียกว่ มหาเทวี (The Great Goddess) ที่ผนวกเหล่าเทพนารีและอำนาจของเทพองค์ต่างๆเข้าด้วยกันในองค์เดียว เป็นการรวมตัวของวัฒนธรรมการบูชาสรรเสริญเทวีของชาวอินเดียในภูมิภาคต่างๆที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ (Brown, 1991: ix)

โครงสร้างของเรื่องเทวีมาหாதมยะ คือ การนำเรื่องราววีรกรรมของพระมหาเทวีสามเรื่อง มาเชื่อมโยงเข้าด้วยกันเป็นบทที่ 81-93 ภายใต้โครงเรื่องใหญ่ของมารกัณเฑาะบุราณะ มีจุดประสงค์ จะเล่าถึงเรื่องราวของการกำเนิดพระมนูในแต่ละสมัย ผู้เล่าเรื่อง คือ ฤๅษีมารกัณเฑาะ กล่าวถึง พระมนูสวัยัมภู พระมนูองค์แรกผู้ที่กำเนิดขึ้นเองในบทที่ 53 และเล่าถึงพระมนูทั้ง 7 มาตามลำดับ ต่อเนื่องรวม 26 บทจบด้วยเรื่องราวของพระมนูไววัสวตะ จนมาถึงพระมนู ชื่อ สวารรณิ ในบทที่ 81 ซึ่งเป็นจุดเริ่มเรื่องของเทวีมาหாதมยะ

เรื่องเทวีมาหாதมยะภายใต้หัวข้อการกำเนิดพระมนูสวารรณิแบ่งออกเป็น 13 บท ดังนี้ บทที่ 1 คือ กอสูรมนุและไภฏกะ บทที่ 2-3 คือ กอสูรมหิษะ บทที่ 4 บทสฤติทศคาเทวี บทที่ 5-10 คือ กอสูรคุมภะ และ นิคคุมภะ บทที่ 11 บทสฤติเทวี บทที่ 12-13 เกี่ยวกับประโยชน์ของการท่องและฟังเทวีมาหாதมยะ ไศลก สฤติทำยของเทวีมาหாதมยะช่วยเน้นย้ำผู้ฟังถึงต้นกำเนิดของเรื่อง คือ การกำเนิดพระมนูอีกครั้ง

ช่วงต้นเริ่มโดยฤๅษีมารกัณเฑาะเล่าเรื่องของพระราชาสฤตะผู้ถูกเหล่าอำมาตย์และคนใน ปกครองทรยศ สูญเสียทรัพย์สมบัติพร้อมด้วยอาณาจักร และถูกเนรเทศเข้าสู่ป่าจนมาพบอาศรม ของฤๅษิเมธิส และพบไวศยะ ชื่อสมาธิที่ถูกบุตรและภรรยาียดทรัพย์จนต้องมาอาศัยในป่าเช่นกัน แต่ทั้งสองก็ยังรู้สึกยึดติด จึงพากันไปขอความช่วยเหลือจากพระฤๅษีให้อธิบายว่าเหตุใดจิตใจของทั้งสอง ยังคงโศกเศร้าและยังรักในบุคคลที่มีจิตใจชั่วร้ายเหล่านั้น

evameṣa tathāhaṃ ca dvāvapyatyantaduḥkhitau /
drṣṭadoṣe 'pi viṣaye mamatvākṛṣṭamānasau // MārKP. 81.32 //

“ทั้งเขาและข้าจึงต่างสุดแสนทุกข์โศกอย่างนี้ ใจของเราทั้งสองยึดติดอยู่ใน

สิ่งที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเราแม้จะเห็นว่าเป็นโทษ

tatkimetanmahābhāga yanmoho jñāninorapi /
mamāsyā ca bhavatyēṣā vivekāndhasya mūḍhatā // MārKP. 81.33 //

ทำไมสิ่งนี้จึงเกิดขึ้นเล่า ท่านผู้เจริญ แม้กระทั่งผู้รู้ก็ยังมี ความหลงผิด ความหลงผิดนี้บังเกิดขึ้นกับเขาและข้าผู้มีศบอดต่อวิจาร์ณญาณ (ในการแบ่งแยกว่าสิ่งใดจริง หรือลวง)”

ฤๅษีเมธัสจึงตอบว่า

tathāpi mamatāvarte mohagarte nipātītāḥ /
mahāmāyāprabhāveṇa saṃsārasthitikāriṇā // MārKP. 81.40 //

“...มนุษย์ทั้งหลายตกอยู่ในวังวนแห่งกรรมสิทธิ์ของตน ตกอยู่ในถ้ำแห่งความหลง ด้วยพลังอำนาจของเทวีมหามายา การดำรงอยู่ของสังสารวัฏจึงบังเกิดขึ้น”

แล้วพระฤๅษีก็ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับพระมหาเทวีผู้เป็นบ่อเกิดของทุกสรรพสิ่งแก่พระราชา และไวยศะผ่านทางารเล่าถึงวีรกรรมความกล้าหาญของพระนางสามเรื่อง

ตำนานเรื่องแรกในเทวีมาหัตมยะเป็นเรื่องที่สิ้นกระชั้นที่สุด กล่าวถึงการต่อสู้ของพระวิษณุกับอสูรมฤ และ ไกฏกะ ในมหาภารตะมีตำนานนี้เป็นที่รู้จักกันดีว่า พระวิษณุทรงสังหารอสูรชื่อมฤ และ ไกฏกะ ครั้งเมื่อโลกอยู่ในยุคสิ้นกัลป์ที่เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ พระวิษณุทรงบรรทมบนเศษะนาคราช อสูรมฤ และ ไกฏกะผู้กำเนิดมาจากมูลพระโสศของพระวิษณุพยายามสังหารพระพรหมผู้สร้างซึ่งประทับอยู่บนดอกบัวที่พระนาภีของพระวิษณุ พระพรหมทรงปลุกพระวิษณุจากนิทรา การต่อสู้จึงเริ่มขึ้น ท้ายที่สุดด้วยความพลิกผันของคำซึ่งอสูรมฤและไกฏกะขอให้องค์วิษณุสังหารทั้งสองบนพื้นโลก (urvi) ที่มีได้ถูกน้ำท่วม พระวิษณุจึงยกทั้งสองขึ้นวางลงบนพระอุรุ (ūrvī) ของพระองค์และตัดศีรษะ ไชวะระดูกของอสูรทั้งสองก็กลายมาเป็นจักรวาล

จากเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องการทำเนติจักรวาล, ความเมตตาของพระวิษณุที่เข้าช่วยเหลือโลกยามมีภัยและยามเมื่อมีผู้ร้องขอความคุ้มครอง, ไหวพริบเขาวนปัญญาของพระองค์ใช้สติต่อสู้กับความ ลุ่มหลงในพลังอำนาจ และจุดประสงค์สำคัญที่สุดคือ การเล่าถึงวีรกรรมความกล้าหาญของพระวิษณุ เผยแพร่ ให้เป็นที่รู้จักทั่วไป จนกลายเป็นนามหนึ่งของพระวิษณุที่พบทั่วไปในมหาภารตะและพบเป็นชื่อที่ 73 ในวิษณุ สหัสรานามะว่า มฤสุทนะ (Madhusūdana) หรือ ผู้สังหารอสูรมฤ

ผู้ประพันธ์เทวีมาหัตมยะนำเอาเรื่องที่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายนี้ มาใช้เสริมบทบาทของพระมหาเทวีให้โดดเด่น โดยให้พระพรหมสวดสรรเสริญอุ๋อนวนพระมหามายาเทวีผู้เป็นโยคะ

นิทราแห่งพระวิษณุ ปลุกพระองค์จากภาวะหลับใหลให้ตื่นขึ้นมาทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองโลกตามหลักธรรมะ

evam stutā tadā devī **tāmasī** tatra vedhasā /
viṣṇoḥ prabodhanārthāya nihantuṃ madhukaiṭabhau // MārKp. 81.68 //

เมื่อพระเทวีแห่งความมืดทรงได้รับการสรรเสริญจากพระพรหมผู้สร้างโลก
จุดประสงค์ คือการปลุกพระวิษณุให้ตื่นขึ้นเพื่อประหารอสูรมฤ และไภวภูษะดังนี้แล้ว

netrāsyānāsikā-bāhu-hṛdayebhyastathorasah /
nirgamyā darśane tasthau brahmaṇo 'vyaktajanmanah // MārKp. 81.69 //

พระนางเสด็จออกมาจากดวงเนตร ไชษฐ์ นาสิก พาหา ดวงหทัย และอุระของพระ
วิษณุ ปรากฏพระวรกายเบื้องหน้าพระพรหมผู้มีกำเนิดลึกลับ

พระเทวีจึงมีนัยเป็นตัวแทนการอ้างไว้ซึ่งความผาสุกของจักรวาล และมีคุณลักษณะเป็นทั้ง
มายา สามารถลวงสรรพสิ่งให้หลับใหล และเป็นวิทยา ความรู้ที่ขจัดมายาทำให้เห็นตามความเป็นจริง
ในวรรณคดีสมัยหลังเทวีมาหาत्मะ เช่น เทวีภาควตาปุราณะ จัดตำนานเรื่องนี้ว่าเป็นตอนมหากา
ซึ่งขัดแย้งกับเนื้อเรื่องเพราะพระเทวีในที่นี้ไม่ใช่พระกาลิ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า ความคิดการจัดหมู่
เช่นนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับ คุณะ หรือคุณลักษณะ 3 ประการในสรรพสิ่งทั้งหลาย พระมหากา
เป็นตัวแทนของत्मัส คือภาวะหลับใหล เฉื่อยชา ตรงกับเนื้อหาในตำนานเรื่องนี้ที่เรียกพระองค์ว่า
ตามลี (tāmasī) หรือ พระเทวีแห่งความมืด

เมื่อฤๅษีเมธิสเล่าตำนานเรื่องแรกจบก็เข้าสู่ตำนานเรื่องที่สองในเทวีมาหาत्मะ คือ การต่อสู้
ระหว่างพระมหาเทวีกับอสูรมหิษะ หลักฐานว่าเรื่องนี้ได้รับการเล่าขานมาก่อนหน้าเทวีมาหาत्मะ
ไม่ชัดเจนเท่าตำนานเรื่องแรกของพระวิษณุ ในมหากาพย์มหาภารตะ กล่าวว่า พระสกันทกุมารกำเนิด
มาเพื่อปราบอสูรมหิษะ แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดไว้มากทั้งเกี่ยวกับอสูร และพระสกันทกุมาร (MBh.
3.213-221) สันนิษฐานว่าอาจแต่งเรื่องขึ้นมาเพียงเพื่อสร้างเทพเจ้าองค์ใหม่ มาภายหลังในสมัย
กาลิทาส (คริสต์ศตวรรษที่ 4) จึงเป็นที่รู้กันว่าพระสกันทกุมาร คือ ไอรสของพระศิวะกับพระนางปารวตี

ในเทวีมาหาตมยะบรรดาเทวะผู้ปราชัยแก่อสูรร้ายมหัสิษะพากันไปเข้าเฝ้ามหาเทพสองพระองค์ คือพระศิวะ และ พระวิษณุ เมื่อมหาเทพทั้งสองได้ฟังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็ทรงพิโรธ แสงรุ่งโรจน์จากมหาเทพทั้งสองและเทวะทั้งหลายรวมเข้าเป็นพระมหาเทวีนี้กรบ (MärkP. 82.8-17) เข้าต่อสู้และสังหารเหล่าอสูรสิ้น ในตำนานเรื่องนี้คุณลักษณะที่เด่นชัดที่สุดของพระเทวี คือ ความกล้าหาญ ความสามารถในการรบ และความดุร้าย พระนางจึงได้ชื่อว่า จัณทิกา เมื่อพระเทวีทรงสังหารอสูรมหัสิษะแล้ว ทวยเทพจึงสวดสรรเสริญพระนาง ทำให้พระนางพึงพอใจและยินยอมให้พรเทวะทั้งหลายจึงร้องขอว่าหากเกิดความไม่สงบขึ้นในโลก หรือในหมู่เทวะให้พระเทวีทรงช่วยขจัดอุปสรรคเหล่านั้น

ตำนานเรื่องสุดท้ายในเทวีมาหาตมยะเป็นเรื่องที่ยาวและมีรายละเอียดมากที่สุดเกี่ยวกับการต่อสู้ของพระมหาเทวีกับอสูร ศุมกะและนิศุมกะ ซึ่งไม่พบในวรรณคดีสมัยพระเวทและมหากาพย์ แต่พบในเรื่องราวของพระกฤษณะ เช่น หริวงศ์ วิษณุปุราณะ และบทละครเรื่องพาลจริตของกวีภาสชะ Charlotte Voudeville สันนิษฐานว่า เรื่องของอสูรศุมกะ และนิศุมกะเป็นตำนานของกลุ่มชนพื้นเมืองทางตอนเหนือของอินเดียที่ไม่ใช่ชาวอารยัน ซึ่งเคารพนับถือเทวีอยู่แล้ว ต่อมาเรื่องของเทวีที่ปราบอสูรทั้งสองนี้จึงได้รับการขยายความเพิ่มเติม (Coburn, 1992)

ในเทวีมาหาตมยะ อสูรศุมกะ และนิศุมกะเป็นตัวการก่อความไม่สงบในจักรวาล บรรดาเทวะผู้ได้รับความเดือดร้อนจึงสวดสรรเสริญพระเทวี เน้นย้ำว่าพระนางอยู่ในสรรพสิ่งในหลากหลายรูป พระเทวีผู้ดังนาม นามว่า อัมพิกา จึงปรากฏ เมื่อมหาอสูรจันฑะ และ มุณฑะเห็นพระนางก็รายงานให้อสูรศุมกะและนิศุมกะผู้เป็นนายทราบ ว่า พระเทวีนี้เป็นอัญมณีในหมู่หญิงทั้งหลาย ควรค่าแก่การเป็นเจ้าของยิ่ง ศุมกะผู้ลุ่มหลงในพลังอำนาจของตน เห็นด้วย จึงส่งทูตไปเจรจากับพระเทวี พระนางกล่าวว่า จะยอมสยุมพรเฉพาะกับผู้ที่สามารถรบชนะพระนางได้ ศุมกะได้ฟังดังนั้นก็โกรธมาก การต่อสู้จึงเริ่มขึ้น

พระอัมพิกาสังหารอสูรไปมากมาย เมื่อศุมกะส่งอสูรจันฑะ และมุณฑะออกมาสู้กับพระนาง พระพักตร์ของอัมพิกายุพิโรธจึงกลายเป็นสีดำดั่งหมึก และพระกาลีเทวีก็ปรากฏออกมาจากพระนลาฏ

ของพระอัมพิกา พระนางสังหาร กลืนกินกองทัพเหล่าอสูร พร้อมด้วยจันตะและมฤตะ พระนางจึงได้รับฉายานามว่า จามุณฑา

อสูรศุมภะที่โกรธมากขึ้น ส่งตระกูลอสูรต่างๆมาสังหารพระอัมพิกา และกาลิ เมื่อนั้น คักติหรือพลังของเหล่าเทวะ คือ พระพรหม พระศิวะ พระสกันทกุมาร พระวิษณุ และพระอินทร์ ปรากฏเป็นกลุ่มเทวีที่มีรูปลักษณะ เครื่องประดับ อาวุธ และพาหนะเดียวกันกับเทวะที่พระนางแต่ละองค์ออกมา บางตำนานก็ว่ากลุ่มคักตินี้มีจำนวนเจ็ดองค์ แปดองค์ หรือ เก้าองค์ (Kinsley, 1986: 151) และจุดที่น่าสังเกตคือ ไม่เพียงแต่เทวะเท่านั้นที่มีคักติ พระเทวีจันตีกาก็มีเช่นกัน (MārK. 8.22) ทำให้สรุปได้ว่าคักติเหล่านี้ไม่ได้เป็นแค่ชายาของเหล่าเทวะ แต่เป็นพลังแห่งจักรวาลที่มีอยู่ในทุกสรรพสิ่ง เป็นพระมหาเทวี

กลุ่มคักติเหล่านี้ เรียกรวมว่า มาตฤ (แม่) หรือ มาตฤคณะ แปลว่า คณะแห่งพระแม่เจ้า เข้าพาดพิงกับกองทัพอสูร ศุมภะเห็นน้องของตนและกองทัพถูกทำลายย่อยยับ จึงกล่าวหาว่าพระเทวีพึ่งพาพลังต่อสู้ของเทวีหลายองค์ ไม่ยอมต่อสู้ด้วยตนเอง พระเทวีอัมพิกาก็เรียกเหล่าเทวีทั้งหลายกลับรวมเข้าร่างและต่อสู้เพียงผู้เดียว ทำยี่สิบสองอสูรศุมภะก็ปราชัย เมื่อการรบสิ้นสุดลง เหล่าทวยเทพก็สวดสรรเสริญพระมหาเทวีอีกครั้ง

ทวยเทพสรรเสริญบรรดาคักติที่ออกมาจากพระมหาเทวี และอาวุธทั้งหลายของพระนาง บทสรรเสริญสรุปถึงรูปลักษณะอันหลากหลายของพระนาง ความสามารถที่ทำให้อสูรทั้งหลายงุนงง และ บทบาทของพระเทวีในฐานะผู้ปกป้องจักรวาล พระนางตอบรับคำสรรเสริญโดยให้ความรู้และข้อมูลแก่เหล่าเทวะว่าพระนางจะปรากฏอีกในอนาคตเมื่อจักรวาลเกิดความวุ่นวายเพื่อปกป้องรักษาให้สรรพสิ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติด้วยความเรียบร้อย

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับโครงเรื่อง คือเทวีมาหาตมยะมีส่วนคล้ายคลึงกับภควทีศา ทั้งจำนวนโศลกที่นิยมให้มีจำนวน 700 แม้บางฉบับจะมีไม่ถึง และแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการอวตารที่พระเทวีประกาศเหมือนพระวิษณุว่าจะลงมาจุติ หรือ อวตาร เพื่อแก้ไขความไม่สมดุลของจักรวาลต่อสู้กับอสูร เพื่อรักษาธรรมะ เห็นความพยายามในการนำเรื่องราวความคิดความเชื่อที่คุ้นเคยมาเรียง

ร้อยเข้ากับเรื่องของพระเทวีเพื่อสนับสนุนการนำเสนอพระเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุด นอกจากนั้น พระเทวียังให้รายละเอียดถึงวิธีการบูชาสรรเสริญพระนางด้วยตนเอง รวมถึงผลบุญที่คนจะได้รับ จากการสวด ฟัง และท่องเรื่องเทวีมาหาตมยะให้ผู้อื่นได้ฟัง

ช่วงท้ายเรื่องฤๅษีเมธัสชี้ให้เห็นว่า พระราชาสุรณะ และไวศยะสมาธิบูชาสรรเสริญพระมหาเทวี และผู้เล่าเรื่องตั้งแต่เริ่มคือฤๅษีมารกัณเฑยะก็กลับมาบิณฑบาตอีกครั้งเพื่อสรุปว่าพระราชาและไวศยะ นั่งบำเพ็ญตบะ และทำพิธีบูชาสรรเสริญรูปเคารพของพระมหาเทวีที่สร้างขึ้นจากดินริมฝั่งแม่น้ำ หลังจากนั้นเป็นเวลาสามปีพระมหาเทวีผู้ยินดีในการได้รับการบูชาสรรเสริญทรงปรากฏกายต่อหน้า ทั้งสอง พร้อมให้พร ไวศยะสมาธิผู้หลุดพ้นแล้วจากเครื่องยึดติดทางโลกขอพรให้ตนเองหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ไปอยู่ร่วมกับพรหมัน ฝ่ายพระราชาสุรณะปรารถนาอาณาจักรคืน และได้ครองราชย์ต่อมาจนเป็นพระมณูสาวรรณิ พระมณูองค์ที่ 8

จากการศึกษาโครงเรื่องทำให้เห็นว่า เทวีมาหาตมยะสืบทอดความเชื่อและวัฒนธรรมในภาษาสันสกฤต สร้างลักษณะเฉพาะ และส่งเสริมบทบาทของพระเทวีให้มีความสำคัญสูงสุดด้วยการใช้ แก่นเรื่อง และแนวคิดที่ผู้คนคุ้นเคยจากทั้งตำนานท้องถิ่น และเรื่องราวในมหากาพย์นำมาขยายความเพิ่มเติม

3.3 บทบาทและลักษณะของพระมหาเทวีจากเรื่องเทวีมาหาตมยะ

ในวรรณคดีสันสกฤตสมัยก่อนเทวีมาหาตมยะ เราจะเห็นว่าเทวี เช่น ศรี ปารวตี สีตา ต่างมีเรื่องราวเป็นของตัวเองและได้รับการกล่าวถึงแบบเอกเทศ จนมาถึงเทวีมาหาตมยะที่แสดงให้เห็นภาพของพระมหาเทวีองค์เดียวที่เป็นศูนย์รวมของเทวีหลายองค์ (Kinsley, 1986: 132) ภายใต้แนวคิดศักดิ์สิทธิ์หรือพลังในการสร้างสรรค์ ปกป้องคุ้มครอง และมีอยู่ในทุกสรรพสิ่งในจักรวาล และมีอำนาจเหนือมหาเทพทั้งสาม คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ดังโคลงว่า

tvayaiva dhāryate sarvaṃ tvayaitatsrjyate jagat /
tvayaitatpālyate devi tvamatsyante ca sarvadā // MārKP. 81.56 //

ข้าแต่เทวี สรรพสิ่งดำรงอยู่ได้ด้วยพระองค์ พระองค์ทรงสร้างโลกนี้
ทรงปกป้องคุ้มครองโลก และทรงกลืนกินโลกเป็นนิจ

visṛṣtau sṛṣṭirūpā tvam sthitiṛūpā ca pālāne /
tathā saṃhṛtirūpānte jagato 'sya jaganmāye // MārKP. 81.57 //

ในการสร้างสรรพสิ่งพระองค์ทรงมีรูปของการสร้างสรรพสิ่ง การพิทักษ์รักษา พระองค์ทรงมี
รูปของการดำรงอยู่ และในจุดจบของโลกนี้พระองค์ทรงมีรูปของความพิณาศ ใ้ พระ
เทวีผู้สร้างโลก

yayā tvayā jagatstraṣṭā jagatpātyatti yo jagat /
so 'pi nidrāvaśaṃ nītaḥ kastvām stotumiheśvaraḥ // MārKP. 81.64 //

แม้แต่พระอิศวรผู้สร้างโลก และทำลายโลก ยังถูกพระองค์ทำให้หลับไหล
ใครในที่นี้เล่าจักสามารถสรรเสริญพระนางได้

viṣṇuḥ śarīragrahaṇamahāmiśāna eva ca /
kāritāste yato 'tastvām kaḥ stotuṃ śaktimān bhavet // MārKP.81.65 //

ผู้ใดจักสามารถสรรเสริญพระองค์ผู้ทำให้พระวิษณุ ข้า(พระพรหม)
และพระศิวะมีสิทธิ์ชื่นมาได้

จากคำสรรเสริญเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระมหาเทวีมีอำนาจในการสร้างสรรพสิ่ง ปกป้อง
และทำลายที่มักปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตว่าเป็นอำนาจของมหาเทพตรีมูรติทั้งสาม คือ พระพรหม
พระวิษณุ และพระศิวะ ในเรื่องนี้อำนาจทั้งหลายตกเป็นของพระเทวีเพราะพระนางเป็น ศักติ พลัง
ที่สถิตย์อยู่ในสิ่งทั้งปวง แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องกับการที่พระเทวีทรงมีคุณลักษณะและพลัง
ที่ขัดแย้ง คือมีทั้งด้านบวกและลบรวมกันอยู่ในพระองค์ ทรงเป็นทั้งมาया (ภาพลวง) และความรู้ที่ชี้

ขจัดมายานันตามที่พระฤๅษีเมธัสตอบคำถามของพระราชาสุรณะเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้คนมีจิตใจหลงผิด
ว่า

tathāpi mamatāvarte mohagarte nipātītāḥ /
mahāmāyāprabhāveṇa saṃsārasthitikāriṇā // MārK.P.81.40 //

ดังนั้น มนุษย์ทั้งหลายจึงตกอยู่ในวังวนแห่งกรรมสิทธิ์ของตน ตกอยู่ในถ้ำแห่งความ
หลง งงด้วยพลังอำนาจของเวทีมหามายา การดำรงอยู่ของสังสารวัฏจึงบังเกิดขึ้น

tayā visrjyate viśvaṃ jagadetaccarācaram /
saiṣā prasannā varadā nṛṇāṃ bhavati muktaye // MārK.P.81.43 //

พระนางทรงสร้างจักรวาลนี้ ทรงสร้างสรรพสิ่งทั้งเคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ พระ
นางนี้เองทรงพระเมตตาประทานพรแก่มนุษย์เพื่อความหลุดพ้น

sā vidyā paramā mukterhetubhūtā sanātānī /
saṃsārabandhahetuśca saiva sarveśvareśvarī // MārK.P.81.44 //

พระนางทรงเป็นความรู้อันสูงสุด ทรงเป็นสาเหตุแห่งความหลุดพ้นอันเป็นนิรันดร์ ทรง
เป็นเหตุแห่งพันธนาการในสังสารวัฏ พระนางคือเจ้าแห่งจักรวาล

พระมหาเทวีทรงเป็นทั้งสิ่งที่ทำให้คนงงวยและเป็นความจริงแท้ การที่พระองค์มีลักษณะ
เช่นนี้ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่าน่าจะเชื่อมโยงไปถึงแนวคิดที่พระองค์คือประภคติ หรือต้นกำเนิดแห่งสิ่ง
ทั้งปวงในจักรวาล ประภคติประกอบด้วยคุณะทั้งสาม คือ สัตตวะ (ความจริง, การปรากฏอยู่, ความดี)
รชัส (ความขุ่นมัว, ความลุ่มหลง, ความกระตือรือร้น) และตมัส (ความมืด, ความเฉื่อยชา)
ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเพื่อรักษาสมดุลของจักรวาลไว้ พระมหาเทวีผู้เป็นต้นกำเนิดแห่งสิ่ง
ทั้งหลาย จึงมีคุณสมบัติทั้งในด้านมืดและสว่าง และทรงนำคุณะเหล่านั้นมาใช้ตามสถานการณ์ต่างๆ
ปรากฏเป็นหลายรูปลักษณะเพื่อปกป้องธรรมะและความผาสุกของสรรพสิ่ง ดังโคลกที่ว่า

nityaiva s̄a jaganmūrtistayā sarvamidaṃ tatam /
tathāpi tatsamutpattirbahudhā śrūyatāṃ mama // MārK.81.47 //

เทวี่มหาภายาทรงความเป็นนิรันดร์ ทรงเป็นผู้สร้างจักรวาล ทรงทำให้สรรพสิ่ง
แพร่กระจายไป ยิ่งกว่านั้น การอุบัติขึ้นของพระองค์ปรากฏในหลากหลายรูปลักษณะ...

ฉายานามสองชื่อสำคัญในเรื่องก็ชี้ให้เห็นลักษณะและบทบาทของพระเทวี่ที่มีลักษณะ
ผสมผสานระหว่างด้านมืดและสว่างของสรรพสิ่งในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี คือ จันดึกา และ อัมพิกา

นามโดยรวมว่าพระเทวี่ หรือ พระมหาเทวี่ ได้รับการกล่าวถึงในเรื่องกว่า 50 ครั้ง พระนาม
อัมพิกา หมายถึง แม่ หรือ หญิงที่ดี (ได้รับการกล่าวถึง 26 ครั้ง) มีนัยยะถึงความมีเมตตา และความ
ศักดิ์สิทธิ์ ส่วนจันดึกา (ได้รับการกล่าวถึง 29 ครั้ง) หมายถึง ดุร้าย โหดร้าย รุนแรง พระมหาเทวี่
ในเรื่องนี้มีลักษณะสองประการรวมกันคือ ทรงมีรูปลักษณะงดงาม มีเมตตาในยามปกติ แต่ยามที่ต้อง
ต่อสู้พระองค์ก็องอาจกล้าหาญ ชำชองในการรบ แต่ในความดุร้ายนั้นก็เต็มไปด้วยความรู้สึกลับปกป้อง
คุ้มครองโลกและความผาสุกของสรรพสิ่งจากเหล่าอสูร บทบาทที่เด่นชัดที่สุดของพระเทวี่ในเรื่องนี้
จึงเป็นบทบาทของพระเทวี่นักรบผู้ปกป้องสิ่งทั้งปวงบนโลกจากอสูร ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นสัญลักษณ์
การต่อสู้ระหว่างฝ่ายธรรมะ และ อธรรมะ ซึ่งได้รับอิทธิพลตามคติของอิติहाสะ เช่น รามายณะ และ
มหาภารตะ

ตำนานทั้งสามเรื่องในเทวี่มาหัตมยะแสดงให้เห็นความอ่อนแอของเหล่าเทวะทั้งหลายที่ไม่มี
พลังพอจะต่อสู้กับเหล่าอสูรทั้งมหิษะ ศุภมะและนิศุภมะ ในตำนานเรื่องที่ 2 และ 3 ส่วนในตำนานเรื่อง
แรกนั้นผู้ที่สามารถปลุกพระวิษณุเจ้าจากการบรรทมได้ก็คือ พระมหาเทวี่ เพียงองค์เดียว แม้พระเทวี่
จะทรงกำเนิดมาจากแสงแห่งทวยเทพทั้งหลาย (MārK. 82.3-17) ทรงเป็นศักดิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับ
เทวะ แต่ไม่ใช่ในฐานะชยา หรือผู้ปกครอง ทรงเป็นพระมหาเทวี่ที่ครอบครองพลังของเทวะ ซึ่งเทวี่
ในบทบาทนี้ไม่เคยมีมาก่อนในวรรณคดีสันสกฤตสมัยก่อนหน้าเทวี่มาหัตมยะ ชยาของเทวะไม่มี
หน้าที่ในการรบ แม้เรื่องราวและภาพของเทวี่ ต่อสู้กับอสูรในรูปมหิงสาจะเป็นที่รู้จักแล้วตั้งแต่สมัย

ราชวงศ์คุปตะ แต่ยังไม่เคยมีผู้ใดรวบรวมเป็นเรื่องราวที่แสดงให้เห็นลักษณะ บทบาท และความสามารถของพระเทวีในด้านการรบเพื่อปกป้องโลกและสรรพสิ่งมาก่อน

ลักษณะของพระเทวีที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งในเรื่องนี้คือ พระองค์ทรงอยู่ในรูปของเทวีผู้กระหายเลือด

tataḥ kopam cakāroccairambikā tānarīn prati /
kopena cāsya vadanam maṣīvarṇamabhūttadā // MārK.87.4 //

จากนั้น พระอัมพิกา เปล่งเสียงร้องกัมปนาทไปที่เหล่าอสูรศัตรูด้วยความเกรี้ยวโกรธ พระพักตร์ของพระนางกลายเป็นสีดำดั่งน้ำหมึกเพราะความโกรธ

bhrukuṭikuṭilāttasyā lalāṭaphalakād drutam /
kāli karālvadanā viṣkrāntāsipāsīnī // MārK.87.5 //

กาลิเทวีผู้มีพระพักตร์นำสะพรั่งกลัว ถือดาบและบ่วงบาศดีใจออกมาจากพระชนงที่ขมวดบนผิวพระนลาฏของพระนางทันที

vicitrakhaṭvāṅgadharā naramālāvibhūṣaṇā /
dvīpicarmaparīdhānā śuṣkamāṃsātibhairavā // MārK.87.6 //

พระนางทรงถือไม้เท้าประหลาดมีหัวกระโหลกประดับอยู่บนยอดและทรงสวมพวงมาลาที่ทำจากกระโหลกมนุษย์ พระนางทรงนุ่งห่มหนังเสือ และดูน่าสยดสยองยิ่งด้วยผิวพรรณชุปผอม

จากตำนานเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้ของกาลิเทวี พระนางมีบทบาทมากในสนามรบ สังหารอสูรจันตะ มุณฑะ และ สังหารอสูรรักตะพีชะด้วยการตีมีเลือด พระนามกาลิ มีอยู่ในบทสรรเสริญทูรคาเทวีในมหาภารตะ จากรูปลักษณะที่น่ากลัว ความดุร้าย และพฤติกรรมการตีมีเลือด จึงเกิดข้อสันนิษฐานว่ากาลิเทวีน่าจะเป็นเทวีของชนเผ่าท้องถิ่น เทวีมาหาคณะจึงเป็นวรรณะคดีสันสกฤต เรื่องแรกที่นำกาลิเทวีเข้ามารวมอยู่ภายใต้พระมหาเทวีและมีบทบาทในฐานะที่สูงขึ้น

พระมหาเทวีในเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นการรวมเอาลักษณะและบทบาทของเทวีที่คุ้นเคยในวรรณคดีสันสกฤตสมัยก่อนหน้าเข้าไว้ในพระมหาเทวีซึ่งเป็นจุดศูนย์รวมของเรื่อง ภายใต้อาการคิดว่าเทวีทั้งหลายในรูปแบบใดก็ตามเป็นส่วนหนึ่ง หรือรูปหนึ่งของพระมหาเทวีเพียงองค์เดียว คล้ายคลึงกับในภควทศิตาที่ว่ากับสรรพสิ่งในจักรวาลล้วนถือกำเนิดจากพระกฤษณะ สังเกตได้จากชื่อที่ใช้ขนานนามพระมหาเทวี ดังนี้

บทสวดสรรเสริญนี้มาจากบทที่ 5 ในเทวีมาหாதมยะที่นำเอาค่านามเพศหญิงหลากหลายมา กล่าววว่าพระเทวีพำนักอยู่ในสรรพสิ่งในรูปต่างๆ เช่น พุทธิ (สติปัญญา) นิทรา (การหลับไหล) ศักติ (พลัง) ลัชชา (ความอ่อนนุ่ม) ศานติ (ความสงบ) และศรัทธา เป็นต้น

ค่านามเพศหญิงเช่น ศรี ที่นำมาใช้บอกคุณลักษณะของพระมหาเทวี มีความหมายในตัวเอง กล่าวคือ ศรี หมายถึง โชคลาภ ความมั่งคั่งร่ำรวย เช่นเดียวกับ คำว่า ลักษณะี ทั้งสองคำนี้พบมาตั้งแต่สมัยพระเวท และเป็นชื่อของเทวี ชาวอินเดียบุราณเคารพ ศรี ในฐานะเทวีแห่งความอุดมสมบูรณ์และความมั่งมี เห็นจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีรูปเทวี ศรี กับดอกบัว เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ในวรรณคดีสมัยหลังพระเวท ศรี มีความหมายเดียวกับ ลักษณะี หรือ โชค ในเทวีมาหาทมยะ ใช้ทั้งคำว่า ศรี และลักษณะี อธิบายลักษณะของพระเทวี

tvam śrīstvamīśvarī tvam hrīstvam buddhirbodhalakṣaṇā /
lajjā puṣṭistathā tuṣṭistvam śāntiḥ kṣāntireva ca // MārKp. 81.60 //

พระองค์ คือ ศรี(เทวีแห่งโชคลาภ) คือเทวีผู้เป็นใหญ่ คือ หิริ คือความรู้ที่ปรากฏในรูปของความเฉลียวฉลาด พระองค์ คือความละเอียด ความเจริญรุ่งเรือง ความพึงพอใจ ความสงบ และความอดทนอดกลั้น

yā śrīḥ svayaṃ sukṛtināṃ bhavaneṣvalakṣmīḥ /
pāpātmanāṃ kṛtadhiyāṃ hṛdayeṣu buddhiḥ /
śraddhāṃ satāṃ kulajanaprabhavasya lajjā
tām tvāṃ natāḥ sma paripālaya devi viśvam // MārKp.84.5 //

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้าแต่พระเทวี เราขอนอบน้อมต่อพระองค์ผู้เป็นศรี (เทวีแห่งโชคลาภ) ในเคหสถาน
 ของคนดี เป็นอักษรมี ความอัปโชคของเหล่าคนบาป เป็นสติปัญญาในหัวใจของ
 นักปราชญ์ เป็นศรัทธาของคนดี เป็นความสุภาพอ่อนโยนของคนมีชาติกำเนิดเป็นผู้ดี
 ขอพระองค์ทรงปกป้องจักรวาลเถิด

ศรี และ ลักษมียังให้นัยยะเกี่ยวกับวรรณะกษัตริย์ เทวีทั้งสองเองก็เป็นที่รู้จักในวรรณคดี
 สันสกฤตว่าเป็นชายาของพระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ที่เกี่ยวข้องกับวรรณะกษัตริย์ พระมหาเทวียัง
 ได้รับความานามในบทที่ 11 ของเทวีมาหาत्मะว่า รानी และนารายณี

ทรงได้รับสรรเสริญว่า สวธา และสวาहा คำทั้งสองเป็นการเปล่งเสียงในยัญญพิธีพบทั่วไปใน
 คัมภีร์พระเวท พราหมณ์กล่าวว่า สวธา ในการมอบเครื่องพลีกรรมแก่บรรพบุรุษหรือเทพเจ้า ส่วน
 สวาहाเป็นคำที่เปล่งเพื่อ สวดขอพรแสดงความนอบน้อมต่อเทพเจ้าในพิธีกรรม ดังโคลงว่า

tvam svāhā tvam svadhā tvam hi vaṣaṭkāraḥ svarātmikā /
 sudhā tvamakṣare nitye tridhā mātrātmikā sthitā // MārK.81.54 //

พระองค์คือ สวาหามันตระ และสวธามันตระ พระองค์คือ การเปล่งเสียงวัญ สร้าง
 ธรรมชาติของเสียงพระองค์ทรงเป็นน้ำทิพย์ ข้าแต่เทวีผู้เป็นอมตะ ผู้ไม่ดับสูญ
 พระองค์ทรงอยู่ในมาตราทั้งสาม

การกล่าวสรรเสริญว่าพระเทวีทรงเป็นสวธาและสวาहाอยู่ในตำนานแรกที่พรพรมต้องการให้
 พระเทวีทรงปลุกพระวิษณุจากบรรทมเพื่อปราถนุสมฤ และไภวภูชะ ผู้ศึกษาจึงสันนิษฐานว่าข้อความ
 สรรเสริญนี้มีความเกี่ยวข้องกับวาชเทวี หรือเทวีแห่งถ้อยคำในสมัยพระเวท เพราะพระองค์ได้รับการ
 สรรเสริญด้วยชยานามของวาชเทวีว่า นิตยา หรือ พระเทวีผู้เป็นอมตะ และการเปล่งถ้อยคำของ
 พระองค์ทำให้เทวะทั้งหลายยินดี ตามโคลงว่า

yasyāḥ samastasuratā samudīraṇena
 tr̥ptim̐ priyāti sakaleṣu makheṣu devi /
 svāhāsi vai pitrgaṇasya ca tr̥ptihetur
 uccāryase tvamata eva janaiḥ svadhā ca // Mār̥kP.84.8 //

ข้าแต่พระเทวี เพราะการสวดสรรเสริญพระองค์ทำให้ทวยเทพพึงพอใจในการบูชา
 บวงสรวงทั้งปวง พระองค์ คือ สวาहा และทรงเป็นเหตุแห่งความยินดีของปวงบรรพพ
 ชน ปวงชนสรรเสริญพระองค์เป็นสวาฮา

ภัทรากาลี กาดยายนี และทุรคา ต่างเป็นชื่อที่ปรากฏในวรรณคดีพระเวทชั้นหลัง ภัทรากาลี
 (พระเทวีผู้มีวรกายสีดำผู้ศักดิ์สิทธิ์) ปรากฏในฐานะผู้คุ้มครองบ้านเรือน

jvālākārālamatyugramaśeṣāsurasūdanam /
 trīsūlam̐ pātu no bhīterbhadrakāli namo 'stute // Mār̥kP.91.25//

ตรีศูลอันน่ากลัวและน่าเกรงขามด้วยเปลวไฟ เเผาผลาญซากของอสูรทั้งหลายไม่
 เหลือ ขอตรีศูลนั้นจงปกป้องเราจากภัยอันตรายเถิด ข้าแต่พระภัทรากาลี เราขอนอบ
 น้อมแด่พระองค์

กาดยายนี มาจาก ชื่อสกุลกาดยายนะของฤๅษีกิติที่มีชื่อเสียงบุตรของพระฤๅษีศิวามิตร

etatte vadanam̐ saumyam̐ locanatrāyabhūṣitam /
 pātu naḥ sarvabhītibhyaḥ kātyāyani namo 'stu te // Mār̥kP.91.24//

ขอพระพักตร์อ่อนโยนของพระองค์ที่ประดับด้วยดวงเนตรทั้งสาม
 จงปกป้องเราจากภูตผีทั้งหลายเถิด ข้าแต่พระกาดยายนี เราขอนอบน้อมแด่พระองค์

และทุรคา มาจากคำขยาย คำนามบุคลิกลงค์ และนปุงสกลิกลงค์ แปลว่า ยากจะเข้าถึง ยังมีนัยยะ
 ถึง เส้นทางทวารันตาร ความลำบากยากแค้น

sarvasvarūpe sarveśe sarvaśaktisamanvite /
bhayebhyastrāhi no devi durge devi namo 'stu te // MārK.91.23 //

ข้าแต่พระเทวีผู้ปรากฏในทรัพย์สมบัติทั้งปวง ผู้เป็นเจ้าของแห่งสรรพพลัง ผู้เปี่ยมด้วยพลัง
ทั้งปวง ขอจงปกป้องเราจากภัยอันตรายเถิด ข้าแต่ ทูรคาเทวี เราขอนอบน้อมแด่
พระองค์

ในสมัยเทวีมาหาตมยะเทวีนี้ชื่อว่าทูรคาเป็นที่รู้จักแล้ว महाกาพย์มหาภารตะมีบทสวด
สรรเสริญทูรคาเทวี ผู้พำนักอยู่ในภูเขา โปรดปรานเมรัย เนื้อ และสัตว์ป่า และเป็นผู้ช่วยขจัดอุปสรรค
ความยากลำบากต่างๆ ตำนานเรื่องที่สองในเทวีมาหาตมยะเกี่ยวกับศึกระหว่างพระเทวีกับอสูรมหิษะ
เป็นเรื่องที่รู้จักกว้างขวาง ทูรคาเทวีจึงกลายเป็นรูปที่เป็นที่รู้จักมากที่สุดรูปหนึ่งของพระเทวี

นอกจากนี้ยังมีคณะเทวีมาตฤกา หรือ เหล่ามารดาที่ปรากฏในตำนานเรื่องสุดท้ายเมื่อพระเทวี
ทรงเพิ่มจำนวนรูปของพระองค์เพื่อเข้าต่อสู้กับกองทัพอสูรของศุมภะ และนิศุมภะ โดยการรวบรวม
ศักดิ์ หรือ พลังจากเหล่าเทวะทั้งหลาย รวมเป็นเทวี 7 องค์ คณะเทวีมาตฤกาที่พบปรากฏ
ในมหาภารตะวนบรพ ซึ่งกล่าวถึงเหล่ามารดาแห่งโลก (lokasya mātararāḥ) (MBh.215.16)
ที่พระอินทร์สั่งให้ไปสังหารพระสกันทกุมารหลังพระองค์ถือกำเนิดไม่นาน แต่เมื่อคณะมารดานี้เข้าใกล้
พระสกันทกุมารผู้ดงาม ก็พากันหลั่งน้ำนม และขอให้พระกุมารรับพวกตนเป็นมารดา (MBh.215.18)
มีเทวีเพียงสององค์ในคณะนี้ที่ได้รับการบรรยายลักษณะ องค์หนึ่งกำเนิดมาจากความโกรธ และถือ
เหล็กแหลมในมือ อีกองค์หนึ่งไม่โห่ร้าย ผิวสีแดง เป็นธิดาแห่งท้องทะเล และดื่มเลือดเป็นอาหาร ส่วน
องค์อื่นๆก็น่าจะมีลักษณะน่ากลัวเช่นกัน (MBh.215.21-22)

คณะมาตฤกาในเทวีมาหาตมยะก็มีลักษณะคล้ายกัน คือ ดูร้าย น่าเกรงขาม มีความสามารถ
ในการสู้รบ แต่แตกต่างกันตรงที่คณะมาตฤกาเป็นศักดิ์ หรือ พลังที่ออกมาจากเทวะแต่ละองค์ ได้แก่ พระ
พรหม พระศิวะ พระสกันทกุมาร พระวิษณุ และพระอินทร์ รวมเจ็ดองค์ ได้แก่ พรหมมาณี มเหศวรี เกา
มารี ไวยษณวี วาราหี นรสิงหี ไอนทรี

brahmeśaguhaṣṭnāṁ tathendrasya ca śaktayaḥ /
śarīrebhyo viniṣkrāmya tadrūpaiścaṇḍikāṁ yayuḥ // MārK.88.12 //

พลังศักดิ์ทั้งหลาย ที่ออกมาจากสรีระของพระพรหม พระศิวะ พระคุหะ(สกันทกุมาร)
พระวิษณุและพระอินทร์ บังเกิดเป็นรูปเทวีแต่ละองค์และเข้ามาสู่เทวีจันทิกา

yasya devasya yadrūpaṃ yathābhūṣaṇavāhanam /
tadvadeva hi tacchaktirasurān yoddhumāyayau // MārK.88.13 //

ไม่ว่ารูปเครื่องประดับและพาหนะใดที่เทวะองค์หนึ่งๆ ครอบครอง

ศักดิ์ของพระองค์รูปนั้นออกไปสู้กับเหล่าอสูร

haṃsayuktavimānāgre sāksasūtrakamaṇḍaluḥ /
āyātā brahmaṇaḥ śaktirbrahmāṇī sābhidhīyate // MārK.88.14 //

พระนางเป็นที่รู้จักในพระนามว่าพรหมาณี ศักดิ์ของพระพรหมเสด็จมา

บนรถวิมานที่เทียมด้วยหงส์ ทรงถือสร้อยลูกประคำและหม้อน้ำ

māheśvarī vṛṣārūḍhā trīsūlavaradhīriṇī /
mahāhivalayā prāptā candralekhāvibhūṣaṇā // MārK.88.15 //

พระมหาศรีประทับนั่งบนหลังกระทิง ทรงถือตรีศูร

พระนางมีเครื่องประดับ คือ จันทรเสี้ยวและกำไลคือพญานาค

kaumāri śaktihastā ca mayūravavāhanā /
yoddhumabhyāyayau daityānambikā guharūpiṇī // MārK.88.16 //

พระอัมพิกาในรูปสกันทกุมารีที่เป็นกุมารี ทรง ถือหอกในพระหัตถ์

มีนกงูตัวประเสริฐเป็นพาหนะทรงเข้าต่อสู้กับบรรดาอสูร

tathaiva vaiṣṇāvī śaktigaruḍopari saṃsthitā /
śaṅkhacakraḡadāsīrṅgakhadḡahastābhyupāyayau // MārK.88.17 //

ในกาลนั้น ศักดิ์แห่งพระวิษณุ คือพระไวษณวิก์เสด็จออกมา

พระนางทรงครุฑ ทรงถือสังข์จักร คทา ธนูและดาบในพระหัตถ์

yajñe vārāhamatulaṃ rūpaṃ yā bibhratī hareḥ /
śaktiḥ sāpyāyau tatra vārāhiṃ bibhratī tanum // MārK.88.18 //

ศักดิ์ของพระหริ มีรูปเป็นหมูอันมีที่เปรียบในัญญพิธิ

เสด็จออกมาในร่างหมู

nārasimhī nṛsimhasya bibhratī sadrśaṃ vapuḥ /
prāptā tatra saṭākṣepakṣiptanaksatrasaṃhatiḥ // MārK.88.19 //

พระนางนรสิงห์ (นรสิงห์) ผู้มีรูปลักษณะครึ่งคนครึ่งสิงห์
ปรากฏกายพร้อมด้วยกลุ่มดาวมากมายที่ตกลงมาเพราะการสะบัดขนแผงคอของ
พระนาง

vajrahastā tathavaindrī gajarājopari sthitā /
prāptā sahasranayanā yathā śakrastathaiva sā // MārK.88.20 //

ไอนทรี ผู้ประทับบนราชาแห่งช้าง เสด็จออกมาด้วยสายฟ้าในพระหัตถ์
พระนางทรงมีพันเนตร เหมือนพระอินทร์

คณะเทวีเหล่านี้มีอาวุธ พาหนะ และลักษณะภายนอกเหมือนทเวแต่ละองค์ แต่ไม่ได้อยู่
ภายใต้อำนาจ หรือ อยู่ในรูปชಾಯา พระเทวีก็มีศักดิ์ออกมาจากร่างของพระองค์เช่นกัน

tato devośarīrattu viniṣkrāntātibhīṣaṇā /
caṇḍikāśaktiratyugrā śivāsataninādinī // MārK.88.22 //

แล้วศักดิ์อันน่ากลัวยิ่งของพระฉันทิกาก็ออกมาจากร่างของพระเทวี
น่าสยดสยองยิ่งนักและแผดเสียงร้องกัมปนาทตั้งหมาในร้อยตัว

เมื่อเทวีองค์นี้ออกจากร่างของพระเทวี พระนางได้กล่าวกับพระศิวะให้ทรงเป็นทูตไปเจรจากับอสูรศุมภะ และนิศุมภะว่าจงยอมพ่ายแพ้และคืนความสงบแก่โลก พระนางจึงได้ชื่อว่า ศิวะทูตี (พระเทวีผู้มีพระศิวะเป็นทูต)(MārK. 88.22-27) จากข้อความตอนนี้ จึงกล่าวได้ว่าคณะมาตฤกาในเทวีมาหัตมยะนี้ไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจของทเว แต่มีความเป็นเอกเทศ มีพลังเป็นของตนเอง และมีความสามารถในการต่อสู้สูง กระทบมาตฤกาเข้าสู่กับอสูรรักตะพีชะที่เมื่อหยดเลือดตกลงสู่พื้นก็จะมีร่างใหม่งอกขึ้นมา เพิ่มจำนวนได้เรื่อยๆ ภายหลังเมื่อกาลิเทวีทรงกลืนกินรักตะพีชะและบรรดามหาอสูรจนหมดสิ้นแล้ว มาตฤกาทั้งหลายก็ทรงรำยรำ เคลิบเคลิ้มแล้ว โดยเลือดของอสูรนั้น (MārK. 8.62)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.4 ลักษณะทางวรรณคดีของเทวีมาหาคมยะ

เรื่องเทวีมาหาคมยะแต่งเป็นบทร้องกรอง คำประพันธ์ส่วนมากใช้อนุชฎาฉันท์ ซึ่งพบในวรรณคดีสันสกฤตมาตั้งแต่สมัยพระเวท เป็นฉันท์ 8 พยางค์ คือ บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งมี 8 พยางค์ (หรือบทหนึ่งอาจจัดได้เป็นสองบาท บาทละ 16 พยางค์) ตามแผนผัง ดังนี้

พยางค์ที่ 1, 2, 3 และ 4 ในแต่ละบาทไม่กำหนด คือ จะเป็นพยางค์ลฆ หรือ คุรุก็ได้ พยางค์ที่ 5 เป็นพยางค์ลฆ พยางค์ที่ 6 เป็นคุรุเหมือนกันทุกบาท ส่วนพยางค์ที่ 7 ในบาทที่ 1 และบาทที่ 3 เป็นคุรุ บาทที่ 2 และบาทที่ 4 เป็นลฆ พยางค์ที่ 8 จะเป็นพยางค์ลฆ หรือ คุรุก็ได้

ภายหลังอนุชฎาฉันท์พัฒนาเป็นคำประพันธ์ที่เรียกว่า โสลก ซึ่งมีความเป็นมาอยู่ในวรรณคดีมหากาพย์ รามายณะ พาลกัณฑ์ สรรคที่ 2 เรื่องการเสด็จมาของพระพรหม เมื่อพรานยิงนกกระเรียนตัวผู้ตกลงมาตาย นางนกส่งเสียงร้องคร่ำครวญน่าเวทนา ฤๅษียาสะ ผู้ที่ชื่อว่าเป็นกวีผู้แต่งเรื่องรามายณะได้เห็น และคิดว่าไม่ถูกต้องจึงสาปพรานนั้นว่า “นี่แน่ะ พรานไพร เจ้าได้ฆ่านกกระเรียนที่กำลังลุ่มหลงในความรักจากคู่ของมัน ด้วยเหตุนี้ เจ้าจงอย่าได้ประสบความสำเร็จเลย”ⁱ ถ้อยคำที่กล่าวออกมาจัดเป็นบาทที่มีตัวอักษรเท่ากันเหมือนฉันท์อนุชฎา และเพราะคำประพันธ์นี้ที่มาจากความโศก จึงชื่อว่า โสลก

อนุชฎาฉันท์ หรือโสลกนี้ เป็นคำประพันธ์ที่นิยมแต่งกันแพร่หลายที่สุดในสมัยมหากาพย์ ปรากฏⁱⁱ เพราะเป็นฉันท์ที่แต่งง่าย มีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์น้อย จำนวนคำที่มีเพียงแปดคำในแต่ละบททำให้สามารถจัดวางจังหวะของคำได้ง่ายเหมาะสำหรับการแต่งวรรณคดีประเภทเรื่องเล่ายาวๆ เช่น วรรณคดีมหากาพย์ ปรากฏะ นิทาน และการนำไปขับร้อง

เน้นการเล่าเรื่องแบบบรรยายกับบทสวดสรรเสริญแทรกเป็นช่วงๆผสมผสานตำนานสามเรื่องเข้ากันอย่างมีเอกภาพ จัดอยู่ในประเภทวรรณคดีสรรเสริญเทพเจ้า หรือ วรรณคดีสโตตระ ที่มีเนื้อหาสาระหลักในการสวดดีเทพเจ้า หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ประกอบไปด้วยการเล่าตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้าหรือสถานที่นั้น การประกอบพิธีกรรมเพื่อให้เทพเจ้าพึงพอใจ และเส้นทางศักดิ์สิทธิ์สำหรับผู้แสวงบุญ

สโตตระในเทวีมาหัตมยะ

จากโครงสร้างของเรื่องจะเห็นว่าเทวีมาหัตมยะมีการแทรกบทสวดสรรเสริญพระมหาเทวีรวมเข้าเป็นเรื่องเดียวกับตำนานวีรกรรม บทสวดสรรเสริญที่สำคัญในเรื่องนี้มี 4 บท ได้แก่

1. คำสรรเสริญที่พระพรหมสรรเสริญพระเทวีในบทที่ 1 ของเทวีมาหัตมยะ (มารกัณเฑยะปุราณะอภยายะที่ 81) โศลกที่ 54-67 ผู้ที่กล่าวบทสวดสรรเสริญนี้ คือ พระพรหมพระองค์ต้องการให้พระโยคะนิทราเทวีทรงปลุกพระวิษณุจากบรรทมเพื่อปราบอสูรมฤและไภฏกะ พระพรหมทรงกล่าวสรรเสริญพระเทวีในฐานะผู้มีพลังอำนาจสูงสุดในจักรวาล มีธรรมชาติสามประการ คือสร้างสรรค์ ปกป้องคุ้มครอง และทำลายโลกทรงสรรเสริญคุณลักษณะของพระมหาเทวีผู้เป็นทั้งมหามายา สิ่งลวงให้คนสับสนหลงผิด และเป็นทั้งมหาวิทยา คือ ความรู้อันสูงสุดที่นำไปสู่ความหลุดพ้น พระองค์สุภาพอ่อนโยน แต่ก็น่าสะพรึงกลัว ซึ่งคำสรรเสริญมักจะใช้ฉายานามมาเรียงร้อยต่อกัน ทำให้ผู้ศึกษาทราบถึงพลังอำนาจของพระเทวีในขอบเขตที่เหนือกว่าการเป็นผู้ประสพพรซึ่งถือเป็นอำนาจของเทวีที่พบมาตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวท คำฉายานามที่นำมาใช้นี้ส่วนมากจะเป็นนามธรรม เช่น

ardhamātrā sthitā nityā yānuccāryā viśeṣataḥ /
tvameva sandhyā sāvitṛī tvam̐ devi jananī parā // MārKP. 81.55 //

พระองค์ทรงเป็นกึ่งมาตราที่แม้จะดำรงอยู่ชั่ววันวันแต่มนุษย์ก็ไม่สามารถเปล่งออกมาได้อย่างเอกเทศ ข้าแต่พระเทวี พระองค์ คือเทวีสนธยา คือเทวีสาวิตรี พระองค์คือชนนีผู้ล้ำเลิศ

mahāvidyā mahāmāyā mahāmedhā mahāsmṛtiḥ /
mahāmohā ca bhavati mahādevī maheśvarī // MārKP. 81.58 //

พระองค์ทรงเป็นมหาวิทยา มหามายา มหาเมธา มหาสมฤติ
และทรงเป็นมหาโมหะ มหาเทวี มเหศวรี

อย่างไรก็ดียังมีคำสรรเสริญที่ทำให้เราเห็นภาพพระเทวีชัดเจนขึ้น ดังนี้

khadiganī śūlinī ghorā gadinī cakriṇī tathā /
śāṅkhinī cāpinī bāṇa-bhuśuṇḍī parighāyudhā // MārKp. 81.61 //

พระองค์ทรงนำสะพริงกั้ว ทรงมีอาวุธคือดาบ หอก กระบอง จักร สังข์
คันธนู พร้อม ศร เชือก และคทาเหล็กเป็นอาวุธ

saumyā saumyatarāśeṣa-saumyebhyastvatisundarī /
parāparāṇām paramā tvameva parameśvarī // MārKp. 81.62 //

ทรงสุภาพอ่อนโยน ทรงสุภาพอ่อนโยนยิ่งกว่าความสุภาพอ่อนโยนทั้งปวง
ทรงงดงามยิ่ง พระองค์ทรงเป็นปรเมศวรีผู้สูงส่งกว่าเทพโบราณและเทพใน
สมัยหลัง

2. บทสวดสรรเสริญพระเทวีโดยบรรดาเทวะในบทที่ 4 ของเทวีมาหาत्मะ (มารกัณเฑ
ยะปุราณะอถายะที่84) โศลกที่1-26 ตอนท้ายของเรื่องในตำนานที่สอง เมื่อพระ
เทวีทรงสังหารอสูรมหิษาและกองทัพแล้ว ทวยเทพนำโดยพระอินทร์กล่าวบทนี้
สรรเสริญพระนางเป็นวสันตติลกาฉันท์ หรือภาษาไทยเรียกว่า วสันตติลล เป็นฉันท์
14 พยางค์ คือ บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งมี 4 คณะฉันท์ คณะแรกเป็น ต- คณะ คณะ
ที่สองเป็น ภ คณะ คณะที่สามและสี่เป็น ช คณะ และมีครุต่อท้ายอีกสองพยางค์
รวมเป็น 14 พยางค์ ดังนี้

ต | ภ | ช | ช | ค | ค |

__U | _UU | U_U | U_U | _ | _ |

ตัวอย่างเช่น

devyā yayā tatamidam jagadātmaśaktyā
niḥ śeṣadevagaṇaśaktisamūhamūrtyā /
tāmambikāmakhiladevamarsipūjyām
bhaktyā nataḥ sma vidadhātu śubhāni sā naḥ // MārKp_84.3 //

พวกเราขอน้อมนมัสการด้วยความภักดีต่อพระเทวี ผู้ทรงทำให้โลกนี้
แผ่ไพศาลด้วยพลังของพระองค์ พระวรกายของพระองค์ประกอบขึ้นจากพลัง
ของเหล่าทวยเทพ พวกเราขอน้อมนมัสการอัมพิกาเทวี ผู้ควรค่าแก่การบูชา
สรรเสริญของเทพเจ้าและเหล่าฤๅษี ขอพระองค์ทรงนำความรุ่งเรืองมาสู่พวก
เราด้วยเถิด

yasyāḥ prabhāvatulāṃ bhagavānananto
brahmā harāśca nahi vaktumalāṃ balāṃ ca /
sā caṇḍikākhilajagatparipālānāya
nāśāya cāsubhayasya matiṃ karotu // MārK_84.4 //

พระเทวีจันทิกาผู้มีเดชานุกาพหาโตเทียม และมีพลังพระวิษณุผู้เป็นเจ้าของ
พระพรหม และพระอิศวร ไม่สามารถพรรณนาได้ ขอพระองค์โปรดมุ่งมั่น
ปรารถนาเพื่อปกป้องคุ้มครองโลกทั้งมวล และเพื่อทำลายความคิดชั่วร้าย
เถิด

yā śrīḥ svayaṃ sukṛtināṃ bhavaneṣvalakṣmīḥ
pāpātmanāṃ kṛtadhīyāṃ hṛdayeṣu buddhiḥ /
śraddhāṃ satāṃ kulajanaprabhavasya lajjā
tāṃ tvāṃ natāḥ sma paripālaya devi viśvam // MārK. 84.5 //

ข้าแต่พระเทวี เราขอนอบน้อมต่อพระองค์ผู้เป็นศรี เทวีแห่งโชคลาภ
ในเคหสถานของคนดี เป็นอักษรมี ความอัปโชคของเหล่าคนบาป เป็น
สติปัญญาในหัวใจของนักปราชญ์ เป็นศรัทธาของคนดี เป็นความสุภาพ
อ่อนโยนของคนผู้มีชาติกำเนิดเป็นผู้ดี ขอพระองค์ทรงปกป้องจักรวาลเถิด

บทสรรเสริญของเทวะทั้งหลายนี้มีความหมายยกย่องสรรเสริญพระเทวีในฐานะผู้ปกป้อง
คุ้มครอง พระนางทรงสังหารอสูรมหิษะนำความสงบสุขมาสู่โลก และยกย่องความสามารถในการรบ
ของพระเทวี แม้พระนางจะมีอิทธิฤทธิ์มากจนสามารถสังหารอสูรทั้งหมดได้ทันที แต่พระนางก็ไม่ได้ทำ
ดังนั้น เพราะทรงมีเมตตา ทรงลงมือสังหารศัตรูโดยคิดว่าของให้ศัตรูที่พระนางทรงปลิดชีพในสนามรบ
จงไปสู่สวรรค์ แสดงให้เห็นว่าพระนางเป็นเทวีที่โหดร้ายในสนามรบตามหน้าที่ที่จะต้องรักษาความสงบ

สุขของจักรวาล แต่แท้จริงแล้วพระนางทรงเป็นอัมพิกามารดาผู้เมตตาสรรพสิ่งทั้งมวล กระทั่งศัตรู ดัง
โคลงว่า

ebhirhatairjagadupaiti sukhaṃ tathaite
kurvantu nāma narakāya cirāya pāpam /
saṃgrāmamṛtyumadhigamya divaṃ prayāntu
matveti nūnamahitān vinihaṃsi devi // MārKp. 84.17 //

โลกสงบสุขเพราะเหล่าอสูรพินาศ พวกมันได้สร้างบาป(มากพอ)ที่จะทำให้
ตกอยู่ในนรกเป็นเวลานาน ข้าแต่พระเทวี บัดนี้ พระองค์ทรงสังหารศัตรูด้วยความ
ความคิดว่า “ขอพวกที่พบความตายในสนามรบจงไปสู่สวรรค์”

dr̥ṣṭvaiva kiṃ na bhavātī prakaroti bhasma
sarvāsūrānariṣu yatprahiṇoṣi śaṣtram /
lokān prayāntu ripavo 'pi hi śastrapūtā
itthaṃ matirbhavati teṣvapi te 'tisādhvī // MārKp. 84.19 //

เหตุใดพระองค์จึงไม่แผดเผาอสูรทั้งหลายให้เป็นเถ้าถ่านด้วยการจ้องมอง
เพียงเท่านั้น? แต่พระองค์ทรงตัดอาวุธใส่พวกมัน เพื่อให้ศัตรูบริสุทธิ์ด้วย
อาวุธของพระองค์และจะได้ไปสู่สวรรค์ นี่คือพระเมตตาสูงสุดแม้กับเหล่า
ศัตรู

3. บทสวดสรรเสริญพระเทวีในบทที่ 5 ของเทวีมาหาคยมะ (มารกัณเฑยะปุราณะอภียา
ยะที่ 85) โคลงที่ 7-36 ช่วงต้นของตำนานที่สาม ทวยเทพผู้ปราศัยต่ออสูรศุมกะ และ
นิศุมกะต้องการความช่วยเหลือจากพระเทวีอีกครั้งจึงมุ่งหน้าไปยังเขาหิมาลัย และ
สวดสรรเสริญพระเทวี โดยใช้การกล่าวประโยคซ้ำๆกันในแต่ละโคลง จะเปลี่ยน
เฉพาะคำนามเพศหญิงที่นำมาบอกคุณลักษณะของพระเทวี ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่า
ประพันธ์เช่นนี้เพื่อความสะดวกในการท่องจำ หรือเพื่อใช้เป็นมนตร์เพื่อทำสมาธิ
ด้วยวิธีการชปะ (japa) คือการท่องบทสวดซ้ำๆ ตัวอย่างเช่น

yā devī sarvabhūteṣu viṣṇumāyeti śabdītā /
namastasyai namastasyai namastasyai namo namaḥ // MārKp_85.12 //

ขอนอบน้อมอย่างสูงสุดแด่พระเทวีผู้ได้รับการขนานนามว่ามาयाแห่งพระ
 วิษณุในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอ
 นอบน้อมแด่พระเทวี

yā devī sarvabhūteṣu cetanetyabhidhīyate /
 namastasyai namastasyai namastasyai namo namaḥ // MārKP. 85.13 //

ขอนอบน้อมอย่างสูงสุดแด่พระเทวีผู้ได้รับการขนานนามว่าเป็นเจตนาใน
 สิ่งมีชีวิตทั้งปวง ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอนอบ
 น้อมแด่พระเทวี

yā devī sarvabhūteṣu buddhirūpeṇa saṁsthitā /
 namastasyai namastasyai namastasyai namo namaḥ // MārKP. 85.14 //

ขอนอบน้อมอย่างสูงสุดแด่พระเทวีผู้สถิตอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวงในรูปของ
 สติปัญญา ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอนอบน้อมแด่
 พระเทวี

yā devī sarvabhūteṣu nidrārūpeṇa saṁsthitā /
 namastasyai namastasyai namastasyai mano namaḥ // MārKP. 85.15 //

ขอนอบน้อมอย่างสูงสุดแด่พระเทวีผู้สถิตอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวงในรูปของ
 นิทรา ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอนอบน้อมแด่พระเทวี ขอนอบน้อมแด่พระ
 เทวี

4. บทสรรเสริญพระเทวีในบทที่ 11 (มารกัณฑเทศะปุราณะอถายะที่ 91) โศลกที่ 2-34

เป็นบทสรุปของวีรกรรมเรื่องสุดท้าย หลังพระเทวีทรงสังหารอสูรคุมกะ และนิคุมกะ
 แล้ว คณะเทพจึงสวดสรรเสริญพระนางในนามนารายณี และสรรเสริญพระเทวีแต่ละ
 รูปที่ปรากฏมาช่วยปราบอสูรด้วยความปิติยินดี ด้วยการใช้อาลปนะและ นม ธาตุ
 แสดงความนอบน้อมต่อเทวีลงท้ายทุกโศลก ดังตัวอย่างโศลกว่า

sarvasya buddhirūpeṇa janasya hṛdi saṁsthitā /
 svargāpavargade devi nārāyaṇi namo 'stu te // MārKP. 91.7 //

ข้าแต่พระนารายณ์ พระเทวีผู้สถิตอยู่ในหทัยของทุกคนในรูปของพุทธรูป
ปัญญา ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ผู้ประทานสวรรค์และการบรรลุนิรวาณ

trīśūlacandrāhidhare mahāvṛṣabhavāhini /
māheśvarīsvarūpeṇa nārāyaṇi namo 'stu te // MārK. 91.13 //

ข้าแต่พระนารายณ์ ผู้มีรูปของพระองค์เองเป็นส่วนหนึ่งของพระศิวะ ผู้ทรง
ตรีศูล ดวงจันทร์ และงู มีวัวตัวมหึมาเป็นพาหนะ ขอนอบน้อมแด่พระองค์

mayūrakukkuṭavṛte mahāsaktidhare 'maghe /
kaumārirūpasamsthāne nārāyaṇi namo 'stu te // MārK. 91.14 //

ข้าแต่พระนารายณ์ ผู้สถิตอยู่ในรูปของกุมารี ผู้แวดล้อมด้วยบรรดานกยูง
และไก่แจ้ ผู้ปราศจากมลทิน และทรงหอกใหญ่ ขอนอบน้อมแด่พระองค์

3.5 เทวี่มาหาคมยะในฐานะวรรณคดีทาศาสนาและพิธิกรรม

พิธิกรรมและความเชื่อทาศาสนามีอิทธิพลต่อแนวความคิด อำนาคจิตใจ และวิถีชีวิตของ
มนุษย์ การที่มนุษย์มีความเชื่อจึงก่อให้เกิดพิธิกรรมเพื่อตอบสนองต่อความเชื่อ ซึ่งความเชื่อบางเรื่อง
เป็นข้อเท็จจริง บางเรื่องถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างขวัญและกำลังใจ เป็นเครื่อง
ยึดเหนี่ยวจิตใจเตือนสติ พร้อมทั้งยังเป็นการสั่งสอนมนุษย์ทางอ้อมเพื่อไม่ให้ปฏิบัติตนขัดต่อกรอบ
ประเพณีและศีลธรรมอันดีงาม

พิธิกรรมและวรรณคดีมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ พิธิกรรมที่มนุษย์คิดขึ้นเป็นแบบแผนปฏิบัติ
ในสังคมอาจได้รับการจารึกเพื่อสืบทอดแก่ชนรุ่นหลัง เช่น บทสวดสรรเสริญ และพิธิกรรมการบูชา
เทพเจ้าองค์ต่างๆในสมัยพระเวทรวบรวมเป็นคัมภีร์พระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ทั้งสิ้น ในทางกลับกันวรรณคดี
อาจเป็นที่มา หรือมีอิทธิพลต่อการประกอบพิธิกรรมต่างๆ

เทวี่มาหาคมยะเป็นส่วนหนึ่งของมารกัณเฑยะปุราณะที่เป็นคัมภีร์ทาศาสนา ชาวฮินดูถือว่า
ปุราณะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ถ้อยคำที่ปรากฏในคัมภีร์จึงเป็นสิ่งที่พึงรักษาไว้ อย่างไรก็ตามถ้อยคำหรือ
ตำนานเหล่านี้เป็นสิ่งที่เล่าสืบทอดมาด้วยการท่องจำแล้วจึงบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรภายหลัง
และในการสืบทอดต่อกันมาได้มีการดัดแปลงแต่งเติมทำให้ตำนานในแต่ละท้องที่อาจมีรายละเอียด
แตกต่างกันออกไป

การที่ปุราณะมีเรื่องทางโลก เช่น เกร็ดประวัติศาสตร์อยู่ด้วย จึงรวมเข้าไว้ในประเภทอิติहाสะ คืองานเขียนที่มีเนื้อหาอิงเกร็ดประวัติศาสตร์ ตามรูปศัพท์ อิติ – ดังนั้น, ห- แน่นอน, อาส – เป็น เพราะเชื่อว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง แต่เนื้อหาหลักของปุราณะมักเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม เช่น การสร้างโลก ตำนานของเทพเจ้า พิธีกรรมการบูชาบวงสรวงเทพเจ้าในโอกาสต่างๆ เป็นต้น ทำให้ปุราณะจะแตกต่างกับวรรณคดีมหากาพย์ เช่น มหาภารตะ หรือ รามายณะ เพราะเป็นวรรณคดีที่ถือว่ามีคุณค่าศีลสิทธิ์ สืบทอดพิธีกรรมความเชื่อทางศาสนาต่างๆมาจากคัมภีร์พระเวท มีจุดประสงค์สำคัญเพื่อถ่ายทอดความรู้ ความคิดความเชื่อ และพิธีกรรมเพื่อเป็นการรวมกลุ่มรวมจิตใจให้ชนรุ่นหลังยึดถือต่อมาเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ

งานประพันธ์ประเภทมหาคาถา (ความยิ่งใหญ่) เป็นวรรณคดีประเภทที่มีเนื้อหาสาระสุดดี เทพเจ้า สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้การแสดงอารมณ์ที่ออกมาในงานเขียนไม่ได้ซับซ้อน และละเอียดอ่อน หรือใช้ภาษาที่วิจิตร มีอลังการมากมายเท่ากับงานเขียนประเภทกวีนิพนธ์หรือกาพย์ ที่มุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ในรูปแบบของนิทาน และบทกวี แต่อารมณ์หลักที่ได้จากการเหิมมาหาคาถา เป็นอารมณ์ที่ค่อนข้างไปทางอุดมคติ คือ ความภักดีต่อเทพเจ้า ความนอบน้อมยอมรับในวีรกรรมอันกล้าหาญของพระมหาเทวี และความปิติที่ได้สัมผัสอำนาจของพระนาง อันไม่ใช่อารมณ์พื้นฐานในการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์

แม้ตามทรรศนะของ M.Winternitz วรรณคดีประเภทนี้เป็นเพียงวรรณคดีชั้นรองที่มีความสำคัญเพียงด้านภูมิศาสตร์ (Winternitz, 1926: 556-557) แต่การแต่งวรรณคดีมาหาคาถาเป็นที่ยอมรับ มีจำนวนมากปรากฏทั้งในมหาปุราณะและอุปปุราณะ เช่น เกาตมีมาหาคาถา บทที่ 70-175 ในพราหมะปุราณะ กล่าวถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ริมฝั่งแม่น้ำคงคา และกาศมีระมาหาคาถา ผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตำนานและลักษณะภูมิประเทศของแคว้นแคชเมียร์ในนิลมตะปุราณะ เป็นต้น วรรณคดีพุทธศาสนายานสูตร เช่น สวยมภูปุราณะก็มีลักษณะของมาหาคาถาเพราะเป็นบทสดุดีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในประเทศเนปาล อธิบายถึงพิธีกรรมการบูชาขนาดเพื่อขอฝน และเล่าตำนานเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆโดยเฉพาะวัดพระสวยมภูใกล้เมืองกัมมัณฑุ มาหาคาถาจึงเป็นเสมือนคู่มือของเหล่าผู้แสวงบุญ (Bakker, 1990: 2-4)

3.5.1 จุดประสงค์ของการประพันธ์เทวีมาหัตมยะ

จากชื่อเรื่องเทวีมาหัตมยะ หมายถึง ความยิ่งใหญ่ของพระมหาเทวี จุดประสงค์ของเรื่องจึงมุ่งสดุดีพระมหาเทวี และนำเสนอบทบาทของพระมหาเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุด จะเห็นได้ว่าพระมหาเทวีในเทวีมาหัตมยะไม่ได้เป็นแค่ร่างเพศหญิงของเหล่าเทพเจ้า แต่ พระนางมีพลังอำนาจสมบูรณ์ในตัว มีบทบาทหน้าที่เป็นผู้ให้กำเนิด ปกป้องคุ้มครอง และทำลายโลกเทียบเท่ากับมหาเทพตรีมูรติทั้งสาม

นอกจากการสรรเสริญแล้วยังมีการวิงวอนขอความช่วยเหลือจากพระมหาเทวีให้ปกป้องคุ้มครองโลกยามมีภัย ความคิดเรื่องการวิงวอนให้เทพเจ้าคุ้มครองเช่นนี้มาตั้งแต่สมัยคัมภีร์ฤคเวท แต่ความคิดเรื่องการปกป้องโลกไม่ให้อุทกทำลายเริ่มเห็นชัดเจนในสมัยอิติहाสะ เรียกว่า การอวตาร หรือ การลงมาจุติเพื่อปกป้องคุ้มครองโลกของเทพเจ้า โดยเฉพาะพระวิษณุซึ่งมีเรื่องราวการอวตารลงมาจุติมากมายหลายปาง พระกฤษณะ อวตารปางหนึ่งของพระวิษณุก็ได้กล่าวถึงการอวตารเอาไว้ในภควคีตา (BG 4.6 – 8)

ในฐานะที่อยู่ในมารกัณฑะปุราณะ จุดประสงค์ของการประพันธ์เรื่องนี้อีกประการหนึ่งคือการเล่าเรื่องพระมนูองค์ที่ 8 ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของปุราณะ แม้จะมีจุดเด่นในการถ่ายทอดความรู้และสรรเสริญวีรกรรมของพระมหาเทวี แต่การขึ้นต้นและลงท้ายเรื่องก็ยังเป็นเอกภาพเน้นย้ำการกำเนิดพระมนูสาวรรณิ

เทวีมาหัตมยะยังมุ่งถ่ายทอดความคิดความเชื่อเรื่องราวเกี่ยวกับเทพเจ้า และหนทางปฏิบัติเพื่อเข้าร่วมกับเทพเจ้า ด้วยพิธีกรรมการบูชา ซึ่งเหนือกว่าการบูชาอื่นๆ เพราะประกอบพิธีง่าย ไม่ต้องทำความเจ็บปวด จึงถือเป็นวรรณคดีที่สำคัญทางศาสนาและพิธีกรรม และเป็นคัมภีร์คู่มือของผู้นับถือศาสนาฮินดูโดยเฉพาะสาวกในลัทธิศักติ หรือลัทธิที่บูชาสรรเสริญพระมหาเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุด

3.5.2 ลักษณะของการสรรเสริญเทวีที่ปรากฏในเทวีมหาตมยะ

ลักษณะของการสรรเสริญเทพเจ้าในวรรณคดีสันสกฤตมีหลายรูปแบบ จากการศึกษาบทสรรเสริญในเทวีมหาตมยะ พบว่าลักษณะของการสรรเสริญเทวีที่ปรากฏในเทวีมหาตมยะมี 3 รูปแบบหลัก ดังนี้

บทอาตมस्तูติ

บทสรรเสริญในเทวีมหาตมยะยังประพันธ์เป็นบทอาตมस्तูติ หรือ บทสรรเสริญที่เทพเจ้ากล่าวสรรเสริญตัวเอง พบตั้งแต่สมัยคัมภีร์ฤคเวท วาคเทวี เทวีแห่งถ้อยคำ ผู้ฉลาดรอบรู้ทรงตรัสสรรเสริญตนเองในมณฑลที่ 10 สุกตะที่ 125 ตัวอย่างเช่น

aham rāṣṭrī saṃghamanī vasūnāṃ cikituṣī prathamāyajñīyānām |
tām mā devā vyadadhuh purutrābhūristhātrām bhūryāveśyantīm ||

ข้าเป็นราชินี เป็นผู้รวบรวมทรัพย์สิน เป็นผู้หยั่งรู้และเป็นเทวีองค์แรกของทวยเทพ ผู้มีค่าแก่การบูชาบวงสรวง ด้วยเหตุนี้ทวยเทพจึงจัดแจงสิ่งนานาประการให้ข้า และถวายเป็นตำแหน่งมากมายให้แก่ข้าด้วย (RV 10.125.3)

mayā so annamatti yo vipāsyati yaḥ prāṇiti ya īmśṛṇotyuktam |
amantavo māṃ ta upa kṣiyanti śrudhīśruta śraddhivaṃ te vadāmi ||

มนุษย์กินอาหาร มองเห็น หายใจ และได้ยินคำพูดก็เพราะข้า พวกเขาอยู่ใกล้ตัวข้า แต่ก็เป็นผู้ไม่รู้ พวกเจ้าทั้งหลายจงฟัง ข้าจะบอกพวกเจ้าถึงสิ่งที่ควรเชื่อ (RV 10.125.4)

ในเทวีมหาตมยะบทที่ 11 และ 12 (มารกัณฑะปุราณะอภียายะที่ 91 และ 92)

พระเทวีทรงตรัสถึงเรื่องการลงมาจุติของพระองค์เพื่อปกป้องคุ้มครองโลกยามมีภัย

bhakṣayantyāśca tānuṅrān vaipracittān sudānavān /
raktā dantā bhaviṣyanti dāḍimīkusumopamāḥ // MārḁP. 91.41 //

พันทั้งหลายของเราที่ขบกัด มหาอสูรร้ายเหล่าทายาทของอสูรวิประจิตติ

จะกลายเป็นสีแดงดังดอกทับทิม

tato mām devatāḥ svarge martyaloke ca mānavāḥ /
stuvanto vyāharisyanti satataṃ raktadantikām // MārKp. 91.42 //

ทวยเทพในสวรรค์และมนุษย์ทั้งหลายในโลกแห่งมรรตัยชนผู้สรรเสริญเรา
ได้ขนานนามเราว่า รักตทันติกา (พระเทวีผู้มีฟันแดง)

ต่อมาทรงตรัสถึงผลของการสวด ท่อง และฟังเรื่องราวมาหาत्मะ และตรัสถึงวิธีการ
บูชาสรรเสริญที่จะทำให้พระองค์พึงพอใจและอำนวยพรให้ ประหนึ่งพระเทวีให้คำสั่งสอนผู้ปฏิบัติด้วย
ตัวพระองค์เอง

śrutvā mamaitanmāhātmyaṃ tathotpattīḥ pṛthak śubhāḥ /
parākramaṃ ca yuddheṣu jāyate nirbhayaḥ pumān // MārKp. 92.13 //

เมื่อฟังมาหาत्मะ การลงมาจตุอย่างเหมาะสมในแต่ละครั้งและความกล้าหาญใน
การยุทธของเราแล้ว มนุษย์จะปราศจากความกลัว

ripavaḥ saṃkṣayaṃ yānti kalyāṇaṃ copapadyate /
nandate ca kulaṃ puṃsāṃ māhātmyaṃ mama śṛṇvatām // MārKp. 92.14 //

เมื่อฟังมาหาत्मะของเรา ศัตรูทั้งหลายของผู้ฟังจะหมดสิ้นไป
ความเจริญรุ่งเรืองบังเกิดขึ้นและครอบครัวมีความสุข

śaratkāle mahāpūjā kriyate yā ca vārṣikī /
tasyāṃ mamaitanmāhātmyaṃ śrutvā bhaktisamanvitaḥ // MārKp. 92.11 //

ผู้ที่เปี่ยมไปด้วยความภักดี เมื่อฟังมาหาत्मะของเรานี้แล้ว

ในพิธีมหาบูชาประจำปีที่กระทำในฤดูใบไม้ร่วง

sarvabādhāvinirmṛkto dhanadhānyasamanvitaḥ /
maṇuṣyo matprasādena bhaviṣyati na saṃśayaḥ // MārKp. 92.12 //

จักปลอดจากภัยอันตรายทั้งปวง ถึงพร้อมด้วยความร่ำรวย และพืชพันธุ์ธัญญาหารด้วย
กรุณาของเราอย่างแน่นอน

การที่ให้พระเทวีกล่าวถึงตัวเองเช่นนี้ นอกจากจะทำให้บทสรรเสริญนี้มีคุณค่าดีสิทธิ์เพราะเป็นถ้อยคำที่มาจากเทพเจ้าโดยตรงแล้ว ยังทำให้ผู้ฟังรู้สึกคล้อยตามว่าพระเทวีสัตว์ตนอยู่จริง ยืนยันความมีอำนาจของเทวี และยืนยันว่าจะต้องกระทำการบูชาสรรเสริญเพื่อทำให้เทวีพึงพอใจ อาจมองได้ว่า บทอาถมสวดนี้ เป็นกุศโลบายหนึ่งที่ทำให้ผู้ฟังระลึกถึงความสำคัญการประกอบพิธีกรรมและการสรรเสริญเทพเจ้าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทสรรเสริญโดยผู้อื่น

ในเทวีมหาตมยะบทที่ 1 หรือมารักันเตยะอัธยาเยที่ 81 พระพรหมทรงกล่าวสรรเสริญพระเทวีโดยเน้นกล่าวสรรเสริญคุณลักษณะของพระเทวีในแง่นามธรรม โดยใช้ชื่อยานามเป็นส่วนใหญ่ เช่น

mahāvīdyā mahāmāyā mahāmedhā mahāsmṛtiḥ /
mahāmohā ca bhavātī mahādevī maheśvarī // MārKP. 81.58 //

พระองค์ทรงเป็นมหาวิทยา (ความรู้อันยิ่งใหญ่) มหามายา มหาเมธา มหาสมฤติ
และทรงเป็นมหาโมหะ มหาเทวี มหาสุรี

saumyā saumyatarāśeṣa-saumyebhyastvīsundarī /
parāparāṇḍīḥ paramā tvameva parameśvarī // MārKP. 81.62 //

ทรงศักดิ์สิทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์กว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใดทั้งหลาย ทรงงดงามเหลือคณา
พระองค์ทรงเป็นอีศวรีผู้อยู่เหนือเทวะชั้นสูง และต่ำ

prakṛtistvañca sarvasya guṇatrayavibhāvinī /
kālarāṭṛimāhārāṭṛimoharāṭṛiśca dāruṇā // MārKP. 81.59 //

พระองค์ คือ บ่อเกิดของทุกสรรพพลัง นำมาซึ่งคุณทั้ง 3

กาลราตรี มหาราตรี และโมหราตรี คือ พระองค์

tvam śrīstvamīśvarī tvam hrīstvam buddhirbodhalakṣaṇā /
lajjā puṣṭistathā tuṣṭistvam śāntiḥ kṣāntireva ca // MārKP. 81.60 //

พระองค์ คือ ศรี (เทวีแห่งโชคกลาง) เทวีผู้เป็นใหญ่ ความอ่อนน้อม สติปัญญาที่บ่งบอกลักษณะโดยความรู้ ความถ่อมตน ความเจริญรุ่งเรือง ความพึงพอใจ ความสงบ และความอดทน อดกลั้น นั้น คือ พระองค์

จากคำสรรเสริญเหล่านี้เห็นได้ว่าพระพรหมทรงสรรเสริญเทวีสุวานะที่ทรงเป็นจิตวิญญาณอันยิ่งใหญ่ เป็นแหล่งกำเนิด และมีอำนาจเหนือสรรพสิ่งทั้งปวง แม้แต่พระพรหมที่ถือว่าเป็นหนึ่งในสามเทพตรีมูรติผู้ยิ่งใหญ่ และมีอำนาจในการสร้างโลกก็ต้องยอมรับในพลังของพระเทวี ยิ่งไปกว่านั้น การใช้คำว่า tvam สรรพนามบุรุษที่ 2 กล่าวสรรเสริญพระเทวีหลายแห่งในโคลกหนึ่งบท เช่น

**tvam svāhā tvam svadhā tvam hi vaṣatkārah svarātmikā /
sudhā tvamaksare nitye tridhā mātrātmikā sthitā // MārKP. 81.54 //**

พระองค์ คือ สวาหามันตระ และ สวธามันตระ พระองค์ คือ วัชฏการะ ผู้เป็นศูนย์รวมแห่งสวระทั้งหลาย พระองค์ทรงเป็นน้ำทิพย์ ข้าแต่เทวีผู้เป็นอมตะ ผู้ไม่ดับสูญ พระองค์ทรงอยู่ในมาตราทั้งสาม

**ardhamātrā sthitā nityā yānuccāryā viśeṣataḥ /
tvameva sandhyā sāvitri tvam devi jananī parā // MārKP. 81.55 //**

ทรงเป็นกึ่งมาตราที่แม้จะเป็นนรินทร์ก็ไม่สามารรถถูกเปล่งออกมาอย่างชัดเจน
พระองค์ คือ สาวิตรี เทวีผู้เป็นใหญ่สูงสุด

**tvayaiva dhāryate sarvaṃ tvayaitatsrjyate jagat /
tvayaitatpālyate devi tvamatsyante ca sarvadā // MārKP. 81.56 //**

ข้าแต่เทวี สรรพสิ่งตั้งอยู่ได้โดยพระองค์ โลกถูกสร้างขึ้นโดยพระองค์ โลกถูกปกป้องคุ้มครองโดยพระองค์ และพระองค์ทรงกลืนกินโลกเป็นนิจในกาลสุดท้าย

ลักษณะเช่นนี้ช่วยเน้นย้ำความสำคัญของพระเทวี และแสดงให้เห็นเป็นนัยว่า

พระพรหมทรงยอมรับนับถือพระเทวีว่าเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด

นอกจากนั้นยังมีลักษณะการสรรเสริญของเหล่าเทวะทั้งหลายที่สำนึกในพระกรุณาของพระเทวีที่ช่วยปราบอสูรร้าย ลักษณะคำสรรเสริญจึงเน้นแสดงความนอบน้อม สรรเสริญคุณงามความดี และขอพรจากพระเทวี ทำให้เห็นบทบาทของเทวีในฐานะผู้ให้พรที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยพระเวท เป็นพระเทวีผู้มีคุณความดีอันยิ่งใหญ่ตามชื่อเทวีมาหาคัตมยะ ดังนี้

devyā yayā tatamidam jagadātmaśaktyā
niḥ śeṣadevagaṇasāktisamūhamūrtyā /
tāmambikāmakhiladevamarsipūjyām
bhaktyā natāḥ sma vidadhātu śubhāni sā naḥ // MārKp. 84.3 //

พวกเราขอน้อมนมัสการด้วยความภักดีต่อพระเทวี ผู้ทรงทำให้โลกนี้แผ่ไพศาลด้วยพลังของพระองค์ พระวรกายของพระองค์ประกอบขึ้นจากพลังของเหล่าทวยเทพ พวกเราขอน้อมนมัสการอัมพิกาเทวี ผู้ควรค่าแก่การบูชาสรรเสริญของเทพเจ้าและเหล่าฤๅษี ขอพระองค์ทรงนำความรุ่งเรืองมาสู่พวกเราด้วยเถิด

yā śrīḥ svayaṃ sukṛtinām bhavaneṣvalakṣmīḥ
pāpātmanām kṛtadhiyām hṛdayeṣu buddhiḥ /
śraddhām satām kulajanaprabhavasya lajjā
tām tvām natāḥ sma paripālaya devi viśvam // MārKp.84.5 //

ข้าแต่พระเทวี เราขอนอบน้อมต่อพระองค์ผู้เป็นศรี เทวีแห่งโชคลาภในเคหะสถานของคนดี เป็นอัครกษมี ความอัปโชคของเหล่าคนบาป เป็นสติปัญญาในหัวใจของนักปราชญ์ เป็นศรัทธาของคนดี เป็นความสุภาพอ่อนโยนของคนมีชาติกำเนิดเป็นผู้ดี ขอพระองค์จงปกป้องจักรวาลเถิด

namo devyai mahādevyai śivāyai satataṃ namaḥ /
 namaḥ prakṛtyai bhadṛāyai niyatāḥ praṇatāḥ sma tām //MārKp. 85.7//

ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระเทวี ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระมหาเทวี ขอความ
 นอบน้อมจงมีแด่พระคิวาผู้ศักดิ์สิทธิ์อยู่เสมอ ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระเทวีผู้เป็น
 ประภคิตี ผู้มีเมตตา เราผู้มีจิตตั้งมั่นขอประณตน์น้อมต่อพระเทวี

yā devī sarvabhūteṣu viṣṇumāyeti śabdītā /
 namastasyai namastasyai namastasyai namo namaḥ //MārKp. 85.12//

ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระเทวีผู้ได้รับขนานนามว่ามาयाแห่งพระวิษณุในสรรพสิ่ง
 ทั้งปวง ขอนอบน้อมต่อพระเทวี ขอนอบน้อมต่อพระเทวี ขอนอบน้อมต่อพระเทวี

บทสรรเสริญที่ทวยเทพทั้งหลายสรรเสริญพระเทวีแสดงให้เห็นถึงความยอมรับนับถือ
 ว่าพระเทวีเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด มีพลังสามารถอำนวยพรให้ตนได้ แตกต่างจากบทอาตมสตุติที่
 เทวีกกล่าวถึงตนเองซึ่งเป็นการกล่าวถึงหน้าที่ในการรักษาความสงบสุขของโลก ผลบุญที่ได้จากการ
 สวดเทวีมาหาตมยะสรรเสริญวีรกรรมของพระนาง และวิธีการบูชาสรรเสริญ เป็นการให้ข้อมูลเหมือน
 พระเทวีทรงเป็นผู้สั่งสอนมากกว่าจะเน้นให้พระเทวีกกล่าวยืนยันพลังอำนาจของตนเองโดยตรง

การใช้ฉายานาม

กวีผู้แต่งบทสรรเสริญต้องเป็นผู้มีจินตนาการและรู้เรื่องราวต่างๆ มาก เพราะเทพเจ้าทั้งหลาย
 ที่ได้รับการสรรเสริญนั้นเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น กวีจึงต้องทำให้เทพเจ้ามีรูปร่างขึ้นมา โดยใช้คำบอก
 คุณลักษณะและคำบอกเล่าถึงอำนาจและวีรกรรมต่างๆ คำบรรยายที่แสดงคุณสมบัติเฉพาะ หรือ
 ฉายานาม (Epithet) ช่วยให้เทพเจ้าทั้งหลายมีตัวตนในการประกอบพิธีกรรมมากยิ่งขึ้น และทำให้การ
 ประกอบพิธีสมจริงสมจัง การใช้ฉายานามนี้พบตั้งแต่ในสมัยคัมภีร์ฤคเวท J.Gonda กล่าวว่

การใช้คำบอกลักษณะเฉพาะของเทพเจ้า หรือ ฉายา พบบ่อยในคัมภีร์พระเวท และดูเหมือนว่าจะเป็นที่นิยมมากกว่าที่จะกล่าวชื่อของเทพเจ้าซ้ำๆหลายครั้ง (Gonda, 1970: 68) เช่น

eṣā **vyenī** bhavati dvibārḥā āviṣṭṛṇvānā tanvam purastāt /

อุษาเทวีผู้มีหลากสี ทรงพลังกำลังเป็นสองเท่า และ ทรงปรากฏกว้างทางทิศตะวันออก (RV 5.80.4)

dyutadyāmānam bṛhatīm ṛtena ṛtāvarīm aruṇapsuṃ vibhātīm /
devīm uṣasaṃ svar āvahantīm prati viprāso matibhir jarante //RV.5.80.1//

เหล่านักปราชญ์สรรเสริญอุษาเทวีผู้นำเสด็จพระสุริยะด้วยบทสวดสรรเสริญทั้งหลาย เทวีทรงเป็นผู้มีเส้นทางโคจรสว่างไสว ทรงความยิ่งใหญ่ เทียงธรรม ทรงมีสีแดงเรื่อ และสว่างไสว

การพรรณนาภาพของอุษาเทวีเช่นนี้ทำให้ผู้ฟังเกิดมีมโนภาพของเทวีแห่งรุ่งอรุณผู้เสด็จมาในยามรุ่งสางทางทิศตะวันออก ท้องฟ้าจะมีหลากสีโดยเฉพาะสีแดงก่อนพระอาทิตย์ขึ้นเต็มดวง ฉายา *vyenī* หรือผู้มีหลากสีจึงเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของอุษาเทวีที่ผู้สรรเสริญรู้จัก

ในเทวีมาหาตมยะฉายานามก็เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของบทสรรเสริญ พระมหาเทวีได้รับการสรรเสริญด้วยการนำฉายานามมาร้องเรียงต่อกัน เช่น

viśeśvarīm jagaddhātrīm sthiti-saṃhārakāriṇīm /
nidrām bhagavatīm viṣṇoratulām tejasāḥ prabhuḥ // MārḁP. 81.53 //

ด้วยเดชานุภาพพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทรงกล่าวสรรเสริญเทวีโยคะนิทราผู้ล้าเลิศของพระวิษณุ พระนางทรงเป็นเจ้าของจักรวาล ทรงเป็นมารดาของโลก และทรงเป็นผู้ก่อให้เกิดการดำรงอยู่ และความพินาศของจักรวาล

นอกจากนั้นฉายานามที่ใช้สรรเสริญพระเทวี หรือขนานนามพระเทวียังมีความเกี่ยวข้องกับตำนานเรื่องราว ดังเช่นในเทวีมาหาตมยะบทที่ 11 (มารกัฎฐะปุราณะ อธิบายที่ 91)

โคลกที่ 37-51 พระเทวีทรงบอกเล่าต่อทวยเทพว่า ในภายภาคหน้าเมื่อจักรวาลต้องระส่ำระสายเพราะมือสูรร้ายมาสร้างความปั่นป่วน พระองค์จะลงมาจุติเพื่อปราบเหล่าสูรในรูปลักษณะต่างๆซึ่งได้รับการขนานนามแตกต่างกันไป ดังโคลกว่า

bhuyaśca śatavārṣikyāmanāvṛṣṭyāmanambhasi /
munibhiḥ saṃstutā bhūmau saṃbhaviṣyāmyayonijā // MārKP. 91.42//

“ในครั้งที่ไม่มีฝนตก ไม่มีน้ำบนโลกเป็นเวลาร้อยปี
เราผู้ที่ฤษีทั้งหลายพร้อมใจกันสวดสรรเสริญจะมาจุติโดยมิได้กำเนิดจากครรภ์

tataḥ śatena netrāṅgāṃ nirīkṣiṣyāmi yanmunīn /
kīrtayiṣyanti manujāḥ śatākṣīmiti māṃ tataḥ // MārKP. 91.43//

ด้วยเหตุที่เราจักจ้องมองมุนีทั้งหลายด้วยเนตรร้อยดวง
คนทั้งหลายจักสรรเสริญเราในนาม ศตกาक्षี (พระเทวีผู้มีร้อยเนตร)

tato 'hamakhilam lokamātmadehasamudbhavaiḥ /
bhariṣyāmi surāḥ śākairāvṛṣṭeḥ prāṇadhārahakaiḥ // MārKP. 91.44//

ดูก่อนทวยเทพ ในกาลนั้น เราจักช่วยบำรุงเลี้ยงโลกทั้งหมดด้วย
บรรดาพืชผักที่มีอายุยืนยาวอันเกิดจากร่างกายของเราจนกว่าฝนจะตก

śākambharīti vikhyātiṃ tadā yāsyāmyahaṃ bhuvi /
tatraiva ca vadhiṣyāmi durgamākhyam mahāsuraṃ /
durgā devīti vikhyātam tanme nāma bhaviṣyati // MārKP. 91.45-46//

ด้วยเหตุนี้ เราจักได้รับการขนานนามบนโลกภายใต้นามว่า
ศากัมภรี (พระเทวีผู้ประทานอาหาร คือ พืชผัก) ณ ที่นั้น เราจักสังหารมหาสูรชื่อ
ทุรคมะ

ด้วยเหตุนี้ เราจึงมีนามว่าตุรคาเทวี (พระเทวีผู้สังหารอสูรตุรคมะ, พระเทวีผู้เข้าได้ถึง
ยาก) ...”

เทวีในสมัยพระเวท อุษาเทวีก็เป็นองค์หนึ่งที่มีการใช้ชื่อยามากที่พบในนิพนธ์ได้แก่ vibhāvarī (ผู้รุ่งโรจน์), bhāsvatī (ผู้ส่องสว่าง), odatī (ผู้สดชื่นแจ่มใส) เป็นต้น ฉายานามของเทพเจ้าเหล่านี้มีผลต่อพัฒนาการของการแต่งวรรณคดีสรรเสริญในสมัยต่อมา

นามและฉายานามเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถสื่อถึงตัวตนและแทนความมีตัวตนของเจ้าของชื่อ ชาวอินเดียจึงเชื่อว่าพระนามของเทพเจ้าสามารถแทนตัวตนและพลังอำนาจของเทพเจ้าได้ จึงเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ วรรณคดีสรรเสริญเทพเจ้าที่เกิดมาจากแนวคิดนี้เรียกว่า nāmastotra หรือ บทสรรเสริญแห่งนาม ผลงานสรรเสริญความยิ่งใหญ่ของเทพเจ้าในรูปของพระนามที่นำมาเรียงร้อยเข้าด้วยกัน เป็นลักษณะที่โดดเด่นของวรรณคดีสรรเสริญเทพเจ้าศาสนาฮินดู โดยเฉพาะในสมัยมหากาพย์ บทสรรเสริญแบบนามสโตตระพบแทรกอยู่ทั่วไป ในมหากาณะ วัลยาเยที่ 23 ก่อนหน้าภควทคีตา พระกฤษณะก็กล่าวแนะนำให้พระอรชุนสรรเสริญทูรคาเทวีเพื่อทำจิตให้บริสุทธิ์ก่อนออกรบและเพื่อให้มีชัยชนะเหนือศัตรู พระอรชุนจึงกล่าวสรรเสริญทูรคาเทวีด้วยนามต่างๆ ดังตัวอย่าง

om namas te siddhasenāni ārye mandaravāsini /
kumāri kāli kāpāli kapile kṛṣṇapiṅgale //

โอม ข้าขอนอบน้อมต่อพระองค์ เทวีผู้เป็นเสนาแห่งความสำเร็จ ผู้ประเสริฐ ผู้พำนัก
ณ มันทร ข้าแต่กุมารี กาลี ผู้ชาญฉลาด พระเทวีผู้มีวรกายสีน้ำตาลดำ

bhadrakāli namas tubhyaṃ mahākāli namo 'stu te /
caṇḍi caṇḍe namas tubhyaṃ tāriṇi varavarṇini //

ขอความอบน้อมจงมีแด่พระองค์ กาลีเทวีผู้ดีงาม ผู้ปกป้องคุ้มครอง

ขอความอบน้อมจงมีแด่พระมหากาลี พระนางจันท์ผู้ดุร้าย ผู้มีรูปลักษณะอันเลศล้ำ

พระอรชุนทำให้ทูรคาเทวีพึงพอใจด้วยการเอ่ยพระนามของพระเทวีบ่งชี้ถึงคุณลักษณะต่างๆ นำด้วย ปรมวะ หรือ ตัวอักษรโอมอันศักดิ์สิทธิ์ ใช้ธาดู นม ประกอบเพื่อแสดงความอบน้อม และสรรเสริญเทวีด้วยอาลปะนะ (Vocative) ร้องเรียกพระเทวีให้อำนวยพร ทูรคาเทวีก็ปรากฏกายและกล่าวให้พรพระอรชุน

ในเทวีมาหัตมยะก็มีการใช้ชื่อยานามยังในรูปแบบอื่นเพื่อสรรเสริญคุณลักษณะต่าง ๆ ของพระเทวี ดังตัวอย่างว่า

lakṣmi lajje mahāvidye śraddhe puṣṭe svadhe dhruve /
mahārātre mahāmāye nārāyaṇi namo 'stu te // MārK. 91.21 //

ข้าแต่พระนารายณ์ ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระลักษมี ผู้มีพลังของพระองค์
เอง ผู้สุภาพอ่อนโยน มั่นคง ผู้เป็นความรู้อันสูงสุด เป็นความศรัทธาและความ
เจริญรุ่งเรือง ไฉ้ พระมหารাত্রี พระมหามายา

บทนามสโตตระนี้เป็นที่นิยมประพันธ์มากจนเกิดเป็นวรรณคดีสรรเสริญชนิดใหม่ที่มี
ชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่าง *lalitāsaharanāma stotra* พระคิเว และพระวิษณุก็มี *śivasaharanāma* และ
viṣṇusaharanāma บางชื่อในบทสรรเสริญเหล่านี้อาจมีซ้ำกันบ้างเพื่อให้มีจำนวนครบ 1008 หรือ 1000
และแปลค่อนข้างยากเพราะไม่แน่ใจว่าจะใช้รูปสหายนามหรือวิสามานยนาม อย่างไรก็ตาม
นามสโตตระก็เป็นประเภทของวรรณคดีสรรเสริญที่คนนิยมมากมาตั้งแต่สมัยมหากาพย์

เหตุที่นามสโตตระแพร่หลายทั้งในหมู่ผู้ประพันธ์และในหมู่ผู้สรรเสริญอาจเป็นเพราะ
การเอ่ยพระนามเป็นวิธีที่ง่ายที่สุดในการเข้าถึงพระเป็นเจ้า เป็นเสมือนตัวแทนของพระเป็นเจ้า จึงเป็น
ถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ใช้ปกป้องคุ้มครอง หรือใช้ทำสมาธิเพื่อเข้าไปร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระเป็นเจ้า
ได้ จากบทสรรเสริญทศคาเทวีข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระนามที่ใช้สรรเสริญเทวีนั้นได้รับการออกแบบ
เรียงร้อยมาอย่างดี มีการใช้สัมผัสอักษรพยางค์แรก *kumāri, kālī, kāpālī, kapile, kṛṣṇapiṅgale*
นอกจากจะเพื่อให้ง่ายในการจดจำและมีความงดงามทางคำประพันธ์แล้ว ยังมีความหมายทาง
ศาสนาด้วย

J.Gonda อ้างถึง *lalitāsahasranāma* ว่า ตัวอักษร *ka* เป็นรูปหนึ่งของพระเทวี เป็น
พยางค์ศักดิ์สิทธิ์ ใช้ท่องทำสมาธิได้ ช่วยขจัดบาปและสิ่งชั่วร้าย นำมาซึ่งทรัพย์สิน ชื่อเสียง อายุที่ยืน
ยาว ให้ผลดีทั้งผู้ฟังและผู้ท่อง (*śraṇaphala*) ปรากฏว่ามีผู้สวดบทนามสโตตระนี้ในแบบชปะ คือท่อง

ซ้ำๆ โดยไม่ออกเสียงร่วมกับการนับลูกประจำ เชื่อว่าจะทำให้เข้าสู่ธยานภาวะ (ภาวะที่จิตสงบนิ่งในสมาธิ) และรวมกับพรหมันได้ในที่สุด

3.5.3 สิ่งที่สรรเสริญในเทวีมาหาคมยะ

คำสรรเสริญเทวีแสดงให้เห็นว่าสตรีเทพมีบทบาทสำคัญในวรรคดีของทุกชาติทุกภาษา ลักษณะของคำสรรเสริญเทวีในวรรคดีสันสกฤตแต่ละยุคสมัยสะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อของคนและสภาพสังคมในเวลานั้นๆ ได้ ลักษณะคำสรรเสริญเทวีในเทวีมาหาคมยะที่สังเกตได้ แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

สรรเสริญพลังอำนาจ

เทวีก็ได้รับคำสรรเสริญเรื่องพลังอำนาจเช่นเดียวกับทเวะ ในสมัยพระเวทเทวีมักจะได้รับคำสรรเสริญว่าเป็นผู้ประทานพร ให้ทรัพย์สิน และความมั่งคั่ง

asvāvatīrghomatīrīśvavārā yatamānā raśmibhiḥ sūryasya /
parā ca yanti punarā ca yanti bhadrā nāma vahamānāuśāṣaḥ // RV. 1.123.12//

ทวยเทพในยามรุ่งอรุณทรงมั่งคั่งด้วยเหล่าอาชา ฝูงโค และสิ่งดีงามทั้งปวง
พระองค์ทรงดำเนินร่วมกับรัศมีแห่งพระสุริยะ ทวยเทพเหล่านั้นเสด็จจากไปและ
กลับมาอีก ทรงนำมาซึ่งสิ่งที่มีนามว่า ความสุข

คำสรรเสริญนี้แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจของเทวีในสมัยพระเวทและจุดประสงค์ของผู้สรรเสริญได้ชัดเจน กล่าวคือ ผู้คนในสมัยนั้นต้องการความสุขทางโลกเป็นหลัก เทวีส่วนใหญ่จึงมีหน้าที่อำนวยทรัพย์สมบัติ ไม่ใช่เพียงแค่เงิน แต่เป็นปศุสัตว์ ที่เอาไวใช้งานและบริโภค รวมไปถึงลูกชายที่เป็นกำลังสำคัญของครอบครัว นอกจากนั้นเทวียังมีพลังในการปกป้องคุ้มครอง

imā juhvānā yuṣmadā namobhiḥ prati stomam sarasvati juṣasva /
tava śarman priyatame dadhānā upa stheyāma śaraṇam na vṛkṣam // RV. 7.95.5 //

ข้าแต่ศรีสวตี พวกเราถวายเครื่องสังเวทยเหล่านี้แด่พระองค์ด้วยความเคารพ
ขอพระองค์ทรงพอพระทัยในบทสรรเสริญของพวกเราด้วยเถิด และโปรดให้เราได้อยู่
อยู่ภายใต้การปกป้องคุ้มครองอันเป็นที่รักยิ่งของพระองค์ เสมือนหนึ่งว่าเรามีต้นไม้
เป็นที่กำบังฉันนั้น

เทวีพึงพอใจในบทสรรเสริญและมีพลังอำนาจในการปกป้องคุ้มครอง เทวีในสมัย
เริ่มแรกนี้เป็นเทวีที่มีรูปลักษณะสวยงามและมีเมตตา เป็นที่พึงพิงของผู้สรรเสริญ ต่างจากพระมหาเทวี
ในเทวีมาหัตมยะในรูปทศรคา หรือกาลี ที่มีรูปลักษณะน่าเกรงขามและได้รับการสรรเสริญเพราะโดดเด่น
ในเรื่องพลังความสามารถในการรบ

ศักดิ์เทวีเหล่านี้มีพลังอำนาจมากกว่าเหล่าเทวะ เทวะทั้งหลายต้องเป็นผู้กล่าว
สรรเสริญเทวีและวิงวอนให้เทวีปราบอสูร สังเกตได้ว่าเทวีสมัยพระเวทนั้นจะเป็นผู้ประทานพรและคอย
ปกป้องคุ้มครองอยู่ห่างๆ แต่เทวีในเทวีมาหัตมยะมีพลังอำนาจมากและแสดงให้เห็นในรูปของการ
กระทำในการปราบอสูรว่าพระนางมีพลังมากกว่าเทวะ ดังโคลงว่า

devānāṃ kāryasiddhyarthamāvirbhavati sāvadā /
utpanneti tadā lokesāvānityāpyabhidhīyate // MārKP.81.48 //

ในกาลใดที่พระนางทรงปรากฏกายให้ประจักษ์ตามคำวิงวอนของเหล่าเทวะ
ในกาลนั้นพระนางได้รับการขนานนามว่า ผู้กำเนิดมาในโลก แม้พระนางจะทรงเป็น
นิรันดร์ก็ตาม

yasyāḥ prabhāvatulāḥ bhagavānananto
brahmā harasāca nāhivaktumalāḥ balāḥ ca /
sāvācaṇḍikākḥilajagatparipālānāya
nāsāya cāvāsubhayasya matimkarotu // MārKP.84.4 //

พระเทวีจันติกาผู้มีเดชานุภาพหาใดเทียม และมีพลังที่พระวิษณุผู้เป็นเจ้าของ พระพรหม
และพระอิศวร ไม่สามารถพรณาได้ ขอพระองค์โปรดคุ้มครองปกป้อง
คุ้มครองโลกทั้งมวล และเพื่อทำลายความคิดชั่วร้ายเถิด

devi prasīda paripālaya no 'paribhīter
nityaṃ yathāsuraṅvadhādadhunaiva sadyaḥ /
pāpāni sarvajagatāṃ praśamaṃ nayāśu
utpātapākajanitāmśca mahopasargān // MārK.91.33//

ข้าแต่พระเทวี โปรดทรงพระเมตตา โปรดปกป้องคุ้มครองเราตลอดเวลาจากความ
กลัวศัตรูทั้งหลาย ดังเช่นที่ทรงช่วยเราจากการเข่นฆ่าของเหล่าอสูร ขอทรงนำบาป
และความหายนะทั้งปวงของโลกที่เกิดจากผลของภัยพิบัติ สู่วิษณุกรรมโดยเร็วเถิด

tvayaiva dhāryate sarvaṃ tvayaitatsrjyate jagat /
tvayaitatpālyate devi tvamatsyante ca sarvadā // MārK.81.56 //

ข้าแต่เทวี สรรพสิ่งดำรงอยู่ได้โดยพระองค์ พระองค์ทรงสร้างโลกนี้

ทรงปกป้องคุ้มครองโลก และทรงกลืนกินโลกเป็นนิรันดร์

visr̥ṣṭau sr̥ṣṭirūpā tvam̐ sthītirūpā ca pālāne /
tathā sam̐hr̥tirūpānte jagato 'sya jaganmāye // MārK.81.57 //

ในการสร้างสรรพสิ่งพระองค์ทรงมีรูปของการสร้างสรรพสิ่ง การพิทักษ์รักษา พระองค์ทรงมี
รูปของการดำรงอยู่ และในจุดจบของโลกนี้พระองค์ทรงมีรูปของความพินาศ โอ้ พระ
เทวีผู้สร้างโลก

จากบทสรรเสริญจะเห็นว่าพระเทวีเป็นศูนย์รวมของพลังอันยิ่งใหญ่สามประการของ
มหาเทพทั้งสาม ได้แก่ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ ผู้มีหน้าที่สร้างสรรพสิ่งในจักรวาล ทำลาย
จักรวาล และปกป้องคุ้มครองจักรวาล พลังอำนาจและหน้าที่อันสูงสุดเหล่านี้มารวมอยู่ในพระมหาเทวี
เพียงองค์เดียว ซึ่งเทวะทั้งหลายต่างยอมรับและสรรเสริญ ซึ่งแนวทางการสรรเสริญเทวีในขอบเขตนี้ไม่
เคยปรากฏมาก่อน

พระมหาเทวียังมีอำนาจในการประสาทพรให้แก่ผู้ภักดีทั้งทางโลก คือ การให้
ทรัพย์สิน ความมั่งคั่ง และทางธรรม คือ การพาไปสู่ความหลุดพ้น ดังตัวอย่างของพระราชาสุรละใน
เรื่องทีเลือกขอครองอาณาจักรตลอดไปจนพระมหาเทวีประทานพรให้พระองค์เป็นพระมณูสาวรรณิใน
กาลต่อมา ส่วนไวศยะสมาธิผู้หลุดพ้นจากสิ่งยึดติดทั้งหมด พระเทวีก็ให้ความรู้ที่นำไปสู่การหลุดพ้นแต่
เขา ตามที่พระฤๅษีเมธัสกล่าวไว้ว่า

sā vidyā paramā mukterhetubhūtā sanātānī /
saṃsārabandhahetuśca saiva sarveśvareśvarī // MārKP.81.44 //

พระนางทรงเป็นความรู้อันสูงสุด ทรงเป็นสาเหตุแห่งความหลุดพ้นอันเป็นนิรันดร์ ทรง
เป็นวิธีแห่งพันธนาการในสังสารวัฏ พระนางคือเทวีทูรคาผู้เป็นเจ้าของจักรวาล

สรรเสริญรูปลักษณ์

จากคำสรรเสริญจะเห็นว่าวีให้ความสำคัญกับรูปลักษณ์ของเทวี และเห็นว่า
วรรณคดีสันสกฤตมีเทวีสองรูปแบบด้วยกัน คือ เทวีที่มีรูปลักษณ์สวยงาม และ เทวีที่มีรูปลักษณ์
น่ากลัว

เทวีในสมัยพระเวทมักได้รับการสรรเสริญว่ามีรูปลักษณ์งดงาม เช่น อูษาเทวี

svasā svasre jyāsyai yonimāraighapaityasyāḥ praticakṣyeva /
vyuchantī raśmibhiḥ sūryasyāḥijyaṅkte samanaghā ivavrāḥ // RV 1.124.8//

พระเทวีสว่างสดใส ทอแสงระยิบระยับและประดับประดาเรือนร่างด้วย

รัศมีทั้งหลายของพระสุริยะประหนึ่งหมู่หญิงสาวจำนวนมากร่วมชุมนุมกันอยู่

A.A. Macdonell ชื่นชมว่า บทสรรเสริญอูษาเทวีเป็นบทประพันธ์ที่ไพเราะมากที่สุดไน
คัมภีร์พระเวท และเป็นเทวีที่ได้รับการพรรณนามว่ามีรูปลักษณ์งดงาม ส่องแสงสว่างสดใส ความโดดเด่น
เด่นนี้ไม่ได้ขัดต่อความเชื่อทางศาสนาหรือการทำพิธีของพราหมณ์ (Macdonell, 1995: 46) ทั้งบท
กวียังมีการใช้อุปมาเพื่อทำให้เห็นอูษาเทวีในภาพของสตรีเทพที่คงความอ่อนเยาว์ แต่งกายงดงาม
และมีแสงสว่างออกมาจากพระวรกายเสมอ แม้ในสมัยต่อมาเมื่อชื่อของอูษาเทวีหายไปจากวรรณคดี
แต่เทวีองค์ที่นักวิชาการเสนอว่ามีต้นกำเนิดมาจากอูษาเทวีอย่างพระลักษมีก็ยังคงได้รับคำสรรเสริญ
ว่ามีรูปลักษณ์งดงาม ซึ่งเป็นลักษณะของสตรีในอุดมคติ

พระมหาเทวีในเทวีมาหาตมยะยามเป็นอัมพิกาก็เป็นเทวีที่มีรูปลักษณะงดงามมากจน
อสูรต้องการพระองค์มาเป็นคู่ครองมากกว่าจะต่อสู้ด้วย เมื่ออสูรจันทะและมฤทนะ อสูรรบใช้ของศุ
ภะ และนิศุมภะเห็นพระเทวี พวกมันกล่าวว่า

tābhāṃ śumbhāya cākhyātā atīva sumanoharā /
kāpyāste strī mahārāja bhāsayantī himācalam // MārK.85.46 //

พวกมันกราบทูลแก่ศุภะอสูรถึงพระนางว่า “ข้าแต่มหาราชมีหญิงนางหนึ่งผู้งดงาม
ยิ่งนัก พระนางทำให้เทือกเขาหิมาลัยเรืองแสง

naiva tādrk kvacidrūpaṃ dr̥ṣṭaṃ kenaciduttamam /
jīkīyatām kāpyasau devī gr̥hyatām cāsuraśvara // MārK.85.47 //

ความงามเลิศนี้ไม่มีใครเคยเห็นในที่ไหนมาก่อน ข้าแต่เจ้าอสูร
พระองค์พึงสืบค้นว่าพระเทวีองค์นี้คือใคร และจับตัวนางเถิด

strīratnamaticārvaṅgī dyotayantī diśastviśā /
sā tu tiṣṭhati daityendra tāṃ bhavān draṣṭumarhati // MārK.85.48 //

พระนางทรงเป็นนางแก้ว ทรงมีร่างงดงามยิ่ง รัศมีของพระนางส่องสว่างไปทุกทิศ
พระนางทรงพำนักอยู่ ณ ที่นั้น ข้าแต่เจ้าวแห่งอสูรพระองค์ควรจะได้เห็นพระนาง

พระมหาเทวีจึงตรัสว่าพระนางได้ปฏิญาณไว้ว่าจะสุมพรกับผู้ที่สามารถชนะพระ
นางในการรบได้เท่านั้น แต่อสูรก็พ่ายแพ้และถูกพระเทวีสังหาร เห็นได้ว่า แม้พระเทวีจะมี
ความสามารถในการรบและคุณแตกต่างจากเทวีผู้นุ่มนวลสวยงามในสมัยพระเวท แต่การกระทำของ
พระองค์ไม่ผิดชนเพราะถือเป็นการทำลายความชั่วร้ายเพื่อรักษาโลกไว้ เป็นหน้าที่หนึ่งของมารดาผู้
ปกป้อง

จุดเด่นของพระมหาเทวีในเทวีมาหาตมยะคือ เป็นศุณยร่วมของสรรพสิ่ง พระเทวีจึงมี
รูปที่น่ากลัว น่าเกรงขาม เช่น ทูคาเทวีแม้จะสวยงามแต่ก็แฝงความโหดร้าย เป็นเทวีที่กรบผู้สังหาร
มหิษาสูร มี 10 กรถืออาวุธครบ มีกายที่สว่างมาก ประทับอยู่บนหลังสิงโต จึงทรงได้รับขนานนามว่า

จันทิกา หรือ เทวีผู้ดูร้าย ซึ่งการสรรเสริญเทวีในลักษณะน่าเกรงขาม และดูร้าย ไม่เคยปรากฏอย่างชัดเจนมาก่อนในวรรณคดีสันสกฤตสมัยก่อนเทวีมาหาत्मะ ตัวอย่างเช่น

sāpi devī tatastāni śastrānyastrāṇi caṇḍikā /
līlayaiva praciccheda nijaśastrāstravarṣiṇī // MārKP. 82.48 //

ลำดับนั้น เทวีจันทิกาทรงขัดศาสตราวุธทั้งหลายของพระนาง
เข้าทำลายบรรดาอาวุธยุทธโศปกรณ์ของอสูรเหล่านั้นประหนึ่งทรงเล่นสนุกๆ

tataḥ kruddhā jaganmātā caṇḍikā pānamuttamam /
papau punaḥ punaścaiva jahāsaruṇalocanā // MārKP.83.33 //

จากนั้นเทวีจันทิกา พระมารดาแห่งโลกก็ทรงพิโรธ ทรงตีเมรัยชั้นเลิศ
พระนางผู้มีเนตรแดงกำ ทรงสรวลตลอดเวลา

prācyāṃ rakṣa prācyāṃ ca caṇḍike rakṣa dakṣiṇe /
bhrāmaṇenātmaśūlasya uttarasyāṃ tatheśvari // MārKP.84.24//

ข้าแต่พระจันทิกา ขอทรงปกป้องเราทางทิศใต้ ขอทรงปกป้องเราทางทิศตะวันออก
ทางทิศตะวันตก และทางทิศเหนือด้วยการกวัดแกว่งหอกของพระองค์เถิด องค์ศิวรี

saumyāni yāni rūpāṇi trailokye vicaranti te /
yāni cātyarthaghorāṇi tai rakṣāsmāṃstathā bhuvam // MārKP.84.26 //

โปรดคุ้มครองพวกเราและโลกด้วยรูปทั้งหลายที่
งดงามและน่ากลัวยิ่งที่ท่องเที่ยวในสามโลกของพระองค์

ส่วนกาลเทวีนั้นยังเป็นเทวีที่มีรูปลักษณะน่าสยดสยอง ซึ่งกาลีมาจากพระวรกายที่มีสี่
ดำสนิท มี 10 กร ถืออาวุธร้ายอยู่ในพระกรทั้งสิบนั้น แลปลิ้นถึงทรวงอก ที่ริมฝีปากมีเลือดไหลหยด
เป็นทางยาว เครื่องประดับเป็นศิระษะมนุษย์

tataḥ kopam cakāroccairambikā tānarīn prati /
kopena cāsya vadanam maṣivaramabhūttadā // MārKP.87.4 //

จากนั้น พระอัมพิกา เปล่งเสียงกัมปนาทไปที่เหล่าศัตรูด้วยความเกรี้ยวโกรธ
พระพักตร์ของพระนางกลายเป็นสีดำตั้งน้ำหมึกเพราะความโกรธ

bhrukuṭikuṭilāttasyā lalāṭaphalakād drutam /
kāli karālavadanā viniṣkrāntāsipāśinī // MārKp.87.5 //

กาลิเทวีผู้มีพระพักตร์นำสะพริงกัลว ถือดาบและปวงบาท
เสด็จออกมาจากพระชนงที่ขมวดบนพระนลาฏของพระนางทันที

vicitrakhaṭvāṅgadharā naramālavibhūṣaṇā /
dvīpicarmaparīdhānā śuṣkamāṃsātibhairavā // MārKp.87.6 //

พระนางทรงถือไม้เท้าประหลาดมีหัวกระโหลกประดับอยู่บนยอดและ
ทรงสวมพวงมาลาที่ทำจากกระโหลกมนุษย์ พระนางทรงนุ่งห่มหนังเสือ
และดูน่าสยดสยองที่สุดด้วยผิวพรรณชอุบผอม

ativistāravadanā jihvālalanabhīṣaṇā /
nimagnāraktanayanā nādāpūritadinmukhā // MārKp.87.7 //

พระโอษฐ์ที่อ้ากว้างของพระนางดูน่ากลัวด้วยชีวหาที่ห้อยแกว่งไปมา
เนตรสีแดงกลวงโบ๋และโอษฐ์ที่ส่งเสียงกัมปนาทก้องไปทุกทิศทาง

ด้วยรูปลักษณะเช่นนี้ทำให้คนเข้าใจผิดว่าเป็นเทวีแห่งความชั่วร้าย ในภาษาไทย กาลิก็
มีความหมายไม่ดี เช่น กาลิบ้านกาลิเมือง แต่เทวีในรูปลักษณะที่น่ากลัวนี้น่าจะสร้างขึ้นเพราะมี
จุดหมายให้นำเกรงขามมากกว่า และสำหรับผู้ที่ยึดถือแล้ว เทวีทั้งสองพระองค์ถือเป็นภาคของพระ
มหาเทวีผู้ที่มีเมตตาคอยปกป้องกำจัดสิ่งชั่วร้าย

3.6 คุณค่าทางวรรณคดีของเทวีมาหாதมยะ

เทวีมาหாதมยะมีการสืบทอดต่อกันมา ภาษาที่ใช้มีมากมายหลายสำนวน เน้นเป็นคำ
ประพันธ์ที่ช่วยให้จำง่าย ไม่ได้เน้นการใช้ข้อลังการตกแต่งมาก แต่มีโคลงหลายบทที่โดดเด่นในการใช้
เสียงสัมผัส และคำซ้ำ อาจเพื่อให้ง่ายต่อการสวด และเพื่อเน้นย้ำความสำคัญของพระเทวี เช่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

tvayaiva dhāryate sarvaṃ tvayaitatsrjyate jagat /
tvayaitatpālyate devi tvamatsyante ca sarvadā // MārḱP. 81.56 //

ข้าแต่เทวี สรรพสิ่งดำรงอยู่ได้โดยพระองค์ พระองค์ทรงสร้างโลกนี้
 ทรงปกป้องคุ้มครองโลก และทรงกลืนกินโลกเป็นนิจ

visr̥ṣtau **sr̥ṣṭirūpā** tvam̐ **sthitirūpā** ca pālāne /
 tathā **samh̥ṛtirūpānte** jagato 'sya jaganmāye // MārḱP. 81.57 //

ยามเมื่อโลกกำเนิดพระองค์ทรงอยู่ในรูปของพลังแห่งการสร้างสรรค ในยามปกปักรักษา
 รักษา พระองค์ทรงอยู่ในรูปแห่งความมั่นคง และยามเมื่อโลกสิ้นสูญพระองค์ทรงเป็น
 ผู้ทำลาย โอ้ พระเทวีผู้ทรงไว้ซึ่งโลก

นอกจากนั้นยังใช้คำซ้ำเน้นความหมายของการกระทำของตัวละครทำให้ได้อารมณ์ และ
 เห็นภาพชัดเจนขึ้น ดังตัวอย่างโคลงว่า

garja garja kṣaṇam̐ mūḍha madhu yāvatpibāmyaham /
 mayā tvayi hate 'traiva garjiṣyantyāśu devatāḥ // MārḱP.83.36 //

“จรร้องคำราม จรร้องคำรามไปก่อนเกิด เจ้าโง่เอ๋ย ขณะที่ข้าดื่มเมรัยนี้
 เมื่อข้าสังหารเจ้าแล้วในไม่ช้าก็จะเป็นที่ของเหล่าเทวะบ้างที่จะได้ให้ร้อง”

ผู้ประพันธ์เทวีมาหัตมย่นำเรื่องเล่าผสมผสานเข้ากับบทสวด เรียงร้อยตำนานที่เล่าสดุดี
 วีรกรรมของพระเทวีทั้งสามเรื่องรวมกัน ซึ่งตำนานเหล่านี้มีการบรรยายภาพเหตุการณ์อย่างละเอียด
 ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นการรบของพระเทวีกับอสูรชัดเจน

tataḥ pravavṛte yuddham̐ tayā devyā suradviṣām /
 śāstrāstrairbahudhā muktairādīpitadigantaram // MārḱP.82.38 //

บัดนั้น การต่อสู้ของพระเทวีกับเหล่าศัตรูของเหล่าเทวะจึงได้เริ่มต้นขึ้น ท้องฟ้าสว่าง

ไสวด้วยบรรดาอาวุธและศรจำนวนมหาศาลที่ถูกปล่อยออกมา

so 'pi krudhdo dhutasato devyā vāhanakeśarī /
 cacārāsurasainyeṣu vaneṣviva hutāsanaḥ // MārḱP.82.50 //

คุณธรรมกับคุณธรรม
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ราชสีห์ที่เป็นพาหนะของพระเทวี โกรธเกรี้ยวแฉกคอสั้นไหว
มันบุกท่งไปกลางกองทัพอสูรตั้งไฟไหม้ป่า

tataḥ so 'pi padākṛāntastayā nijamukhāttataḥ /
ardhaniṣkrānta evāsīd devyā vīryeṇa saṃvṛtaḥ // MārKP. 83.38 //

เมื่อพระเทวีทรงเหยียบด้วยพระบาท (ร่างจริง) ครึ่งหนึ่งของอสูรมหิษะก็ออกมาจาก
ปาก(มหิษะ) ของตนเอง พ่ายแพ้ด้วยพระวีรภาพของพระเทวี

ardhaniṣkrānta evāsau yudhyamāno mahāsuraḥ /
tayā mahāsīnā devyā śiraśchittvā nipātitaḥ // MārKP. 83.39 //

มหาอสูรผู้ต่อสู้ด้วยครึ่งร่าง (จริงครึ่งร่างมหิษะ) ถูกพระเทวีสังหาร
ทรงตัดหัวของมันด้วยดาบโค้งใหญ่ของพระองค์

โคลกบางบทมีลักษณะคล้ายบทละคร กล่าวคือ การกระทำและเหตุการณ์ต่อเนื่องกัน และมี
บทสนทนาเพิ่มเติมแสดงอารมณ์ของตัวละครได้ชัดเจนมากขึ้น เช่น เมื่อพระเทวีทรงปรากฏภายใน
สนามรบพระองค์ทรงหัวเราะดังลั่นจนโลกและมหาสมุทรสั่นไหว เหล่าทเวผู้ยินดีปรีดาต่างก็ร้องว่า
“จขชนะ” (MārKP. 82.33) ในขณะที่

āḥ kimetaditi krodhādābhāṣya mahiṣāsuraḥ /
abhyadhāvata taṃ śabdamaśeṣairasurairvṛtaḥ // MārKP. 82.35 //

อสูรมหิษะผู้แหวดล้อมด้วยเหล่าอสูรกล่าวด้วยความโกรธว่า “นี่มันคืออะไรกัน!”
แล้ววิ่งตรงไปยังเสียงนั้น

บทประพันธ์สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของเทพเจ้าซึ่งมีทั้งเทพเจ้าในสมัยพระเวท เช่น พระ
อินทร์ พระวรุณ พระยม และเทพเจ้าที่ได้รับความนิยมในการนับถือสมัยหลัง พระศิวะ พระวิษณุ
พระพรหม พระคเณศ หรือสกันทกุมาร ผสมผสานกัน จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า เทวีมาหาत्मะยังได้รับ
อิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ หรือมีความพยายามในการนำเอาเทพเจ้าที่อยู่ในชนบทเดิมซึ่งผู้คนคุ้นเคย
มาสนับสนุนบทบาทของพระเทวีในฐานะเทพสูงสุด

ผู้ประพันธ์มีการใช้อุปมาโวหารช่วยในการพรรณนาทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและเกิดอารมณ์ร่วมมากขึ้น ดังโคลงว่า

kṣaṇena tanmahāsainyamasurāṇaṃ tathāmbikā /
ninye kṣayaṃ yathā vahnistr̥ṇadārumahācayam // MārKP.82.65//

ในกาลนั้น อัมพิกาเทวีทรงทำลายกองทัพใหญ่ของอสูร
ตั้งไฟกองใหญ่แผดเผาองหญ้าและไม้ยอดววย

cikṣepa ca tatastattu bhadrakālyāṃ mahāsuraḥ /
jājvalyamānaṃ tejohī ravibimbamivāmbārāt // MārKP.83.8 //

แล้วมหาอสูรก็ซัดหาวที่ลุกโชนนั้นไปยังพระภัทรกาลี
ประดุจซัดจักรดวงอาทิตย์ที่มีแสงโชติช่วงจากฟากฟ้า

ในด้านรสของกวีนิพนธ์ เทวีมาหาตมยะเป็นวรรณคดีสดุดีพระมหาเทวี เน้นเรื่องวีรกรรมของพระนางในการสังหารอสูร วีรรส เมื่อพระเทวีทรงเผชิญหน้ากับอสูรทั้งหลายซึ่งแวดล้อมไปด้วยกองทัพ อาชา คชสาร รถศึก และบรรดาอาวุธ พระเทวีก็ทรงต่อสู้กับทัพอสูรอย่างแกลั้วกล้า

koṭīkoṭīśahasraistu rathānāṃ dantināṃ tathā /
hayānāṅgīca vṛto yuddhe tatrābhūmahāṣāsuraḥ // MārKP. 82.45 //

อสูรมหิษะอยู่ในสนามรบ ณ ที่นั้น ล้อมรอบด้วยอาชา
คชสาร และรถศึกตั้งหลายพันโกฏิ

tomarairbhindipālaiśca śaktibhirmusalaistathāṣā /
yuyudhuḥ saṃyuge devyā khaḍgaiḥ paraśupaṭṭīśaiḥ // MārKP. 82.46 //

ต่างเข้าต่อสู้กับพระเทวีด้วยคทาเหล็ก แหวน หอก กระบอง
ดาบ ขวาน และทวน ในการรบ

kecicca cikṣipuh śaktīḥ kecit pāsāṃstathāpare /
devīm khaḍgaprahāraistu te tāṃ hantuṃ pracakramuḥ // MārKP. 82.47 //

อสูรบางตนขว้างหอก บางตนขว้างบ่วงบาศ ต่างเข้าโจมตีพระเทวี
เพื่อสังหารพระนางด้วยการเหวี่ยงกระบอง

sāpi devī tatastāni śāstrāṇyastrāṇi caṇḍikā /
līlayaiva praciccheda nijaśāstrāstravarṣiṇī // MārKp. 82.48 //

ลำดับนั้น พระเทวีจันชิกาทรงขัดศาสตราวุธทั้งหลายของพระนาง
เข้าทำลายบรรดาอาวุธยุทธโปกรณ์ของอสูรเหล่านั้นประหนึ่งทรงเล่นสนุกๆ

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะอุตสาหะของพระเทวีจากการต่อสู้กับบรรดาอสูรร้ายที่มีอาวุธครบมือ
ผู้อ่านย่อมชื่นชมในความเก่งกล้าสามารถและความอุตสาหะของพระเทวี วีรรสจึงเกิดขึ้น

นอกจากนั้นยังมีพิภตสรรส คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจ ในเทวี
มาหัตมยะพิภตสรรสนี้มักปรากฏคู่กับภยานกรส หรือ อารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัวปะปน
กัน เช่น ผู้ประพันธ์ได้บรรยายสภาพอันน่ารังเกียจของอสูรที่พระเทวีทรงสังหาร

kecid dvidhā kṛtāstikṣṇaiḥ khaḍgapātaistathāpare /
vipothitā nipātena gadayā bhuvī śerate // MārKp. 82.56 //

อสูรบางตนถูกตัดเป็นสองท่อนด้วยดาบ
อสูรบางตนถูกบดขยี้ด้วยกระบองนอนแน่นิ่งอยู่บนพื้น

keṣāñcidvāhavaśchinnāschinnagrīvāstathāpare/
śirāṃsi peturanyeśāmanye madhye vidāritāḥ // MārKp. 82.59 //

อสูรบางตนแขนหัก บางตนคอหัก หัวของอสูรบางตนตกลงบนพื้น
บ้างก็ถูกแทงทะลุกลางลำตัว

kabandhāschinnakhirasaḥ khaḍga-śaktyrṣṭipāṇayaḥ /
tiṣṭha tiṣṭheti bhāṣanto devīmanye mahāsurāḥ// MārKp.82.62 //

ลำตัวไร้หัวเพราะหัวขาด แต่ดาบ หอก และดาบสองคมยังคงอยู่ในมือ
มหาอสูรบางตนร้องต่อพระเทวีว่า “หยุดเถิด! หยุดเถิด!”

บรรดาอสูรเมื่อได้เผชิญกับพลังอำนาจอันมหาศาลของพระเทวีจึงเกิดความกลัวขึ้นจนต้อง
เปล่งเสียงร้องวิงวอนขอให้พระเทวีโปรดหยุดการฆ่าฟันตน ในที่นี้พิภตสรรสอาจนำไปสู่กรูณาสได้ เมื่อ
เราได้รับรู้สภาพความน่าสังเวช หรือความทุกข์โศกของบรรดาอสูร

ภยานกรสยังเกิดขึ้นได้จากการบรรยายรูปลักษณะอันน่ากลัวของเทวีที่ออกมาจากร่างของพระมหาเทวีเพื่อต่อสู้กับอสูร เช่น กาลีเทวี (MärkP. 87.4-7)

รศทางวรรณคดีที่เห็นได้เด่นชัดในเรื่องนี้อีกประการ คือ เราทรสซึ่งเป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากรับรู้ความโกรธ หรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละครในเรื่อง ดังเช่นเมื่ออสูรมหิษะเห็นพระเทวีสังหารกองทัพของตนก็เกิดโกรธแค้น แปลงเป็นร่างมหิษะของตน

nanarda cāsuraḥ so 'pi balavīyamadoddhataḥ /
viṣṇūābyāñca cikṣepa caṇḍikāṃ prati bhūdarān // MärkP.83.34//

อสูรมหิษะผู้โอหังด้วยพลังอำนาจ แผลดเสียดกัมปนาท
และขว้างบรรดาภูเขาไปที่เทวีจันทิกาด้วยเขา

พระเทวีผู้โกรธแค้นเช่นกัน ทรงตรัสว่า

garja garja kṣaṇaṃ mūḍha madhu yāvatpibāmyaham /
mayā tvayi hate 'traiva garjiṣyantyāśu devatāḥ // MärkP.83.36 //

“จงร้องคำราม จงร้องคำรามไปก่อนเถิด เจ้าโง่เขลา ขณะที่ข้าดื่มเมรัย(นี้)
เมื่อข้าสังหารเจ้าแล้วในไม่ช้าก็จะเป็นที่ของเหล่าเทวะบ้างที่จะได้ให้ร้อง!”

รศทั้งหลายและการพรรณนาภาพที่ชัดเจนจากการสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์เทวีมาหاتمยะ ช่วยทำให้เรื่องนี้เป็นวรรณคดีทางศาสนาเรื่องหนึ่งทีอ่านแล้วเห็นภาพ ได้อรรถรสทำให้คนเกิดความชื่นชมในความเก่งกล้าสามารถและพลังอำนาจของพระเทวีทั้งยังเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้ตำนานในเทวีมาหاتمยะนี้เป็นนิยม ได้รับไปขยายความต่อไปในวรรณคดีสมัยต่อมา หรือมีอิทธิพลทางศิลปะทำให้เกิดผลงานทางศิลปะ เช่น ภาพวาดและรูปปั้นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานของพระเทวีเหล่านี้

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

เทวี่มาหาคมยะในบริบททางสังคม ประเพณี และวัฒนธรรมของชาวฮินดู

ชาวฮินดูมีความศรัทธาในวรรณคดีสันสกฤตโดยเฉพาะวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา และพิธีกรรมเป็นอย่างมาก ยกย่องให้วรรณคดีที่สำคัญทางศาสนา เช่น พระเวท พราหมณะ อูนิษัท และปุราณะ เป็นคัมภีร์หรืองานเขียนอันศักดิ์สิทธิ์ จากคัมภีร์เหล่านี้ทำให้เกิดเป็นประเพณี คือความประพฤติและวัฒนธรรมที่คนในสังคมส่วนรวมถือเป็นระเบียบแบบแผน หรือธรรมเนียมปฏิบัติที่ดั่งาม สืบทอดต่อกันมา ประเพณีเกี่ยวกับการบูชาเทพเจ้า การเกิด หรือ การตายมีจารึกไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาเหล่านี้

นอกจากนั้น วรรณคดียังแสดงให้เห็นถึงความคิดความเชื่อของคนในแต่ละสมัย รวมถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรม ในวรรณคดีอิติहाสะที่เน้นการเล่าเรื่องราวอิงเกร็ดประวัติศาสตร์และสฤติวีรบุรุษ เช่น มหาภารตะก็มีเนื้อหาในการแสดงให้เห็นถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนเผ่ามาเป็น การรวมเป็นอาณาจักรใหญ่ และการเปลี่ยนแปลงความคิดจากศาสนาพราหมณ์โบราณเข้าสู่ศาสนาฮินดู เริ่มมีทวะและเทวี่องค์ใหม่ที่อยู่นอกขอบปรากฏให้เห็น รวมถึงความนิยมในการนับถือเทพเจ้าหลายองค์ มาเป็นการนับถือเทพเจ้าที่สำคัญสามองค์ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเช่นนี้ก็ปรากฏอย่างชัดเจนในเทวี่มาหาคมยะ

สาระสำคัญของเรื่องเทวี่มาหาคมยะ คือ การบูชาสรรเสริญพระมหาเทวี่เป็นเทพเจ้าสูงสุด แนวคิดนี้ได้รับการถ่ายทอดผ่านทางเรื่องเล่าวีรกรรมและบทสวดสรรเสริญพระเทวี่ ผู้ศึกษาสามารถเห็นความเจริญเติบโตของลัทธิการนับถือเทพเจ้าองค์เดียวเป็นศูนย์กลาง และการเผยแพร่พิธีกรรมในศาสนาฮินดูที่คนสามารถทำพิธีบูชาและสรรเสริญเทพเจ้าได้เองโดยไม่ต้องใช้พราหมณ์เป็นศูนย์กลาง

4.1 ปัจจัยที่ทำให้เทวีมาหாதมยะเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่มีชีวิต

Thomas B. Coburn กล่าวว่าเทวีมาหாதมยะเป็นหนึ่งในวรรณคดีทางศาสนาที่ชาวอินเดียปัจจุบันรู้จักดีที่สุดและเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดในการบูชาสรรเสริญเทวี (Dehejia, 1999: 38) เหตุผลประการหนึ่งคือ เทวีมาหாதมยะมีความสำคัญทางศาสนาสองประการ ประการแรกคือเทวีมาหாதมยะเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ปุราณะซึ่งกล่าวว่าได้รับการถ่ายทอดมาจากวณะของพระเจ้า เป็นเสมือนคัมภีร์พระเวทเล่มที่ 5 และเทวีมาหாதมยะยังมีบทสรรเสริญเทพเจ้าซึ่งถือเป็นมนตร์ระ คือถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อกล่าวสรรเสริญพระเทวี ทำให้พระองค์พึงพอใจ ควรค่าแก่การถ่ายทอดประการที่สอง คือความหมายของตัวเนื้อหาที่แสดงให้เห็นภาพของพระเทวีผู้เป็นเทพเจ้าสูงสุด ถือเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่นำเสนอเทวีในขอบเขตนี้ทำให้น่าสนใจ และเป็นทางเลือกสำหรับชาวฮินดู

ผู้ศึกษาสังเกตจากข้อความในเรื่องเทวีมาหாதมยะแล้วเห็นว่า ตัววรรณคดีเองก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เทวีมาหாதมยะเป็นที่รู้จักในสังคมฮินดูมาตั้งแต่สมัยโบราณตั้งแต่ยังไม่ได้รับการจารึกผ่านทางมุขปาฐะ หลักฐานที่แสดงคือความหมายโดยนัยของคำกิริยาที่ใช้ในบทที่ 12

ผู้ประพันธ์ให้พระเทวีกล่าวถึงผลบุญที่จะได้รับจากการฟัง (ผลศฤติ) มาหாதมยะนี้ ความว่า

madhukaitabhānāsaṃ ca mahiṣāsuraḥātanam /
kīrtayisyanti ye tadvad vadhaṃ śumbhaniśumbhayoḥ // MārK.92.2 //

คนเหล่านั้นสรรเสริญ (kīrtayisyanti) การประหารอสูรมนุ อสูรไภวณะ
อสูรมหิษะ อสูรศุมภะและนิศุมภะ

aṣṭamāṃ ca caturdaśyāṃ navamāṃ caikacetasaḥ /
śroṣyanti caiva ye bhaktyā mama mähātmyamuttamam // MārK.92.3 //

และคนทั้งหลายเล่าเรื่อง (śroṣyanti) ความยิ่งใหญ่สูงสุดของเราด้วยความภักดี
ในวันที่ 8, 9 และ 14 ด้วยจิตอันเป็นสมาธิมุ่งมั่น

na teṣāṃ duṣkṛtaṃ kiñcid duṣkṛtothā na cāpadaḥ /
bhaviṣyati na dāridrayaṃ na caiveṣṭaviyojanam // MārK.92.4 //

สิ่งชั่วร้ายหรือเคราะห์ร้ายใดๆ ที่เกิดจากการกระทำผิดจักไม่บังเกิดแก่พวกเขา
จะไม่มีควมอยากจนหรือการพรากจากบุคคลที่รักเกิดแก่พวกเขา

yatraitat paṭhyate samyānityamāyatane mama /
sadā na tadvimokṣyāmi sām̐nidhyaṃ tatra me sthitam // MārKp.92.8 //

สถานที่ที่มาหาत्मะนี้ได้รับการท่องสวดอย่างถูกต้อง(paṭhyate) ในบริเวณศักดิ์สิทธิ์
อยู่เป็นนิจ เราจะไม่ละทิ้งที่นั่นเลย เราจะสถิตอยู่ ณ ที่นั่น

balipradāne pūjyāmagnikārye mahotsave /
sarvaṃ mamaitaccaritamuccāryaṃ śrāvyaṃ ca // MārKp.92.9 //

ในการถวายเครื่องพลีกรรม ณ พิธีบูชาวงศรวงในพิธีบูชาไฟ และในเทศกาลสำคัญ
วีกรรมของเราทั้งหมดนี้จักได้รับการเอ่ยถึง (uccaryam) และรับฟัง (śravyam)

śrutvā mamaitanmāhātmyaṃ tathotpattīḥ pṛthak śubhāḥ /
parākramaṃ ca yuddheṣu jāyate nirbhayaḥ pumān // MārKp.92.13 //

เมื่อฟัง (śrutvā) มหาत्मะ การลงมาจืดอย่างเหมาะสมในแต่ละครั้ง
และความกล้าหาญในการยุทธของเรแล้ว มนุษย์จะปราศจากความกลัว

ripavaḥ saṃkṣayaṃ yānti kalyāṇaṃ copapadyate /
nandate ca kulaṃ puṃsāṃ māhātmyaṃ mama śṛvatām // MārKp.92.14 //

เมื่อฟัง(śṛvatām) มหาत्मะของเรา ศัตรูทั้งหลายของผู้ฟังจะหมดสิ้นไป
ความเจริญรุ่งเรืองบังเกิดขึ้น และครอบครัวมีความสุข

anyaiśca vividhairbhogaiḥ pradānairvatsareṇa yā /
pṛitirme kriyate sāsm̐n sakṛtsuccarite śrute // MārKp.92.21 //

ความปิตินดีอย่างเดียวกันนั้น บังเกิดในตัวเรา เมื่อได้ยินคนท่องมหาत्मะนี้
(uccarite) หรือได้ฟัง (śrute) เพียงครั้งเดียว

śrutaṃ harati pāpāni tathā'rogyaṃ prayacchati /
rakṣāṃ karoti bhūtebhyo janmanāṃ kīrtanaṃ mama // MārKp.92.22 //

คุณของทศพรพิทักษ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มาหาตมยะยอมขจัดบาปทั้งหลายและนำบุคคลนั้นไปสู่ความมีสุขภาพสมบูรณ์
แข็งแรง เมื่อได้ฟัง (śrutam) การบอกเล่า (kirtanam) ถึงกำเนิดของเรา ย่อมจะ
ป้องกันวิญญานร้ายทั้งหลายได้

sarvābādhāsu ghorāsu vedanābhyardito 'pi vā /
smaranmamaitaccharitaṃ naro mucyeta saṅkaṭāt // MārK.92.28 //

ผู้ที่ระลึก (smaran) ถึงวีรกรรมของเราภายใต้สถานการณ์ทั้งหลายนั้น ย่อมหลุดพ้น
จากความยากลำบาก ด้วยอำนาจของเรา บรรดาสิงโต โจรผู้ร้าย และศัตรูเป็นต้น
ย่อมหนีไปไกลเมื่อคนระลึกถึงวีรกรรมของเรา

หากผู้ใดได้เปล่งวาจา ประกาศ (ud-car) บอกต่อ (krt) หรือท่องสวดเทวีมาหาตมยะ (path)
พระเทวีจะปกป้องคุ้มครองคนเหล่านี้จากสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง ยิ่งกว่านั้นคนทั้งหลายยังได้บุญเพียงแคฟัง
ถ้อยคำแห่งเทวีมาหาตมยะ (śru) ทำให้ผู้อื่นได้ฟัง (śroṣyanti) หรือ ระลึกถึง (smr) ก็จะสามารถ
คุ้มครองจากภัยอันตรายได้

ผู้ศึกษาจึงสันนิษฐานว่าข้อความที่บอกว่าจะสวด ฟัง ท่องให้ผู้อื่นฟัง หรือ ระลึกถึงเทวี
มาหาตมยะก็ได้บุญทั้งสิ้นนี้ เป็นสาเหตุหนึ่งที่สนับสนุนให้เทวีมาหาตมยะได้รับความนิยมนับถือเพื่อ
ตนเอง และสวดตามที่สาธารณะจนเกิดการจ้ำงนักสวดอาชีพมาสวดให้ฟังโดยเฉพาะในเทศกาล
สำคัญ การเข้าใจความหมายของเนื้อหาทั้งหมดจึงอาจไม่ใช่สิ่งจำเป็นเพราะไม่มีข้อจำกัดระบุไว้
และจุดประสงค์ของการท่อง บอกเล่า หรือ ฟังถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้คือ เพื่อบุญกุศลเท่านั้นไม่ใช่
ข้อความสำหรับสั่งสอนที่ผู้สวดและผู้ฟังต้องรู้ความหมาย วิธีการเช่นนี้สนับสนุนให้เทวีมาหาตมยะเป็น
ที่รู้จักทั่วไปในอินเดีย

การรวมเรื่องราวของเทวีตามท้องถิ่น เช่น ทูรคา กาลี และเหล่ามาตฤกะ มาผสมผสานกับเทวี
ที่มีชื่อคุ้นเคยอยู่แล้วในวรรณคดีสันสกฤต เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เทวีมาหาตมยะแพร่หลายใน
ฐานะวรรณคดีเรื่องแรกที่มีการนำเสนอภาพของพระมหาเทวีผู้เป็นศูนย์รวมของเทวีทั้งหมด และมี
อำนาจเหนือทเวทั้งหลาย ตำนานที่ปรากฏในเรื่องนี้ทั้งสามตำนานก็เป็นที่คุ้นเคย โดยเฉพาะตำนาน

เรื่องพระวิษณุปราบอสูรมฤและไภวภู และตำนานทศคาเทวีต่อสู้กับอสูรมหิষะ เทวีมาหาคณะนำเรื่องนี้มาเสนอในแง่มุมใหม่ ขยายความให้มีเรื่องราวที่ไปที่ไปชัดเจนเพื่อเสริมบทบาทพระมหาเทวี

นอกจากนี้ความที่พระเทวีมีบทบาทของการเป็นผู้ให้กำเนิด คอยดูแลคุ้มครอง แนวคิดดั้งเดิมนี้ทำให้คนอาจจะรู้สึกว่าเข้าถึงพระเทวีได้ง่าย ทรงเป็นดังมารดาของชนทุกชั้น โดยเฉพาะชนชั้นที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำ เช่น สตรีและศูทร การนับถือพระมหาเทวี และวรรณคดีเรื่องเทวีมาหาคณะจึงได้รับความนิยม และมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวฮินดูทั่วโลก

4.2 อิทธิพลของเทวีมาหาคณะต่อประเพณีและวัฒนธรรมในศาสนาฮินดู

ตามวัตถุประสงค์สำคัญที่ผู้ศึกษาสรุปได้จากเนื้อเรื่องนอกจากการนำเสนอบทบาทของเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุด คือ ผู้สรรเสริญเทวีต้องปฏิบัติพิธีกรรมควบคู่กับการสรรเสริญเพื่อทำให้พระเทวีทรงพึงพอใจและได้รับกุศลผลบุญตามที่กล่าวไว้ตอนท้ายของเรื่อง ได้แก่ (1) การทอสงวด หรือ ฟังเทวีมาหาคณะต่างให้ผลดี (2) การจัดเทศกาลบูชาประจำปีในฤดูใบไม้ร่วง เป็นโอกาสอันเหมาะสมที่จะสวดเทวีมาหาคณะ และระลึกถึงองค์พระมหาเทวี (3) การทำพิธีบูชาของกษัตริย์และไวศยะต่อรูปเคารพของพระเทวีที่สร้างขึ้นริมฝั่งแม่น้ำด้วยการถวายดอกไม้ กายาน บูชาด้วยไฟและน้ำ พร้อมสวดเทวีมาหาคณะ พิธีกรรมเหล่านี้เน้นย้ำให้เห็นถึงความเป็นวรรณกรรมทางศาสนา มากกว่าการเป็นแค่คำสอน หรือเรื่องเล่าเพื่อความบันเทิง

พระเทวีตรัสว่า

ānatājānatā vāpi balipūjām tathā kṛtām /
praticchiṣyāmyahaṃ prītyā vahnihomam tathā kṛtam // MārK.92.10 //

เมื่อการพลีกรรมและการบูชาได้กระทำขึ้นจะด้วยความรู้หรือไม่รู้ก็ตาม

เช่นเดียวกับการปฏิบัติบูชาไฟ เราย่อมยอมรับด้วยความยินดี

ทำเรื่องเมื่อได้ฟังวีรกรรมของพระเทวีจากฤๅษีแล้วพระราชและไวศยะนั่งลงบนฝั่งแม่น้ำ และมุ่งบำเพ็ญตบะด้วยความมุ่งหมายแห่งการได้เห็นภาพขององค์พระแม่เจ้า ทั้งสองทอสงวดบท

สรรเสริญแต่เทวีอันศักดิ์สิทธิ์ สร้างรูปเคารพของพระเทวีที่ปั้นด้วยดิน บนฝั่งแม่น้ำ บูชาพระเทวีด้วย บรรดาดอกไม้ กายาน ไฟ และน้ำ บางคราวก็อดอาหาร บางคราวก็ควบคุมอาหาร ด้วยจิตอันเป็นสมาธิเพื่อให้จดจ่อต่อพระเทวี แสดงให้เห็นความสำคัญของการเข้าถึงพระเจ้าด้วยวิธีบูชาที่เข้ามาแทนพิธีกรรมอันซับซ้อนของพราหมณ์ พิธีบูชาในศาสนาฮินดูเป็นพิธีที่ปฏิบัติได้ง่าย และเน้นเรื่องความภักดีต่อเทพเจ้ามากกว่าการประกอบพิธีให้ถูกต้องตามลำดับที่ตั้งที่พระเทวีได้กล่าวไว้แล้ว อย่างไรก็ตาม เทวีมาหาตมยะยังแสดงให้เห็นการพลีกรรมแบบชนท้องถิ่น คือ ทั้งไวศยะ และพระราชาสุรณะได้ถวายเครื่องสังเวद्यต่อพระเทวีซึ่งประพรมด้วยเลือดจากแขนขาของตน

ข้อความตอนนี้ยังชี้ให้เห็นความสำคัญของรูป หรือภาพเคารพของพระมหาเทวี โดยแก่นของพิธีบูชา สาวกทั้งหลายจะมานูชาสรรเสริญเทวีที่เทวาลัยเพื่อให้เห็น (darshan) รูปของพระเทวีประจำเทวาลัย การเห็นนั้นไม่ได้หมายความว่าเห็นด้วยตา แต่เป็นการเห็นด้วยจิตเหมือนคำว่า ฤษีที่มาจากธาตุ ฤ ซึ่งแปลว่า เห็น เมื่อเทวีปรากฏให้เห็นแล้วก็จะมอบพรให้ผู้บูชาสรรเสริญ ถือเป็นหัวใจของการสร้างเทวาลัยและรูปเคารพของเทวี คัมภีร์วิษณุสังหิตาได้กล่าวถึงรูปเคารพว่า

เราจักตั้งสมาธิถึงเทพเจ้าได้อย่างไรหากปราศจากรูป?

หากปราศจากรูปแล้ว จิตจักตั้งมั่นอยู่ที่ใด?

เมื่อไม่มีสิ่งใดให้จิตจดจ่อ จิตนั้นจักหลุดจากสมาธิ หรือ เคลื่อนเข้าไปในภาวะง่วงงุน

ดังนี้ ปราชญ์จึงทำสมาธิด้วยรูป (Eck, 1981: 55-57)

อิทธิพลของเทวีมาหาตมยะต่อประเพณีทางศาสนามีในโลกที่พระเทวีตรัสต่อมาว่า เวลาที่คนควรฟังมาหาตมยะของพระองค์ คือ พิธีบูชาครั้งใหญ่ในฤดูใบไม้ร่วง ดังนี้

śaratkāle mahāpūjā kriyate yā ca vārsikī /
tasyāṃ mamaitanmāhātmyaṃ śrūtva bhaktisamanvitaḥ // MarkP_92.11 //

ผู้ที่เปี่ยมไปด้วยความภักดี เมื่อฟังมาหัตมยะของเรานี้แล้ว

ในพิธีมหาบูชาประจำปีทีกระทำในฤดูใบไม้ร่วง

sarvabādhāvinirmṛkto dhanadhānyasamanvitaḥ /
manuṣyo matprasādena bhaviṣyati na saṁśayaḥ // MarkP_92.12 //

จักปลอดจากภยันตรายทั้งปวง ถึงพร้อมด้วยความร่ำรวย

และพืชพันธุ์ธัญญาหาร ด้วยความกรุณาของเราอย่างแน่นอน

Thomas B. Coburn สันนิษฐานว่า พิธีที่พระเทวีเอ่ยถึงนี้ ภายหลังจากรู้จักในนามทศคาบูชา หรือนวราตรี (Coburn, 1192: 153) เป็นเทศกาลที่กินเวลา 9 วันเต็ม จัดขึ้นสองช่วงในหนึ่งปี คือ ช่วงเดือนไจตระ (มีนาคม-เมษายน) และเทศกาลใหญ่ในเดือนอัศวินะ (กันยายน-ตุลาคม) ผู้คนจะบูชาองค์เทวีในฐานะพระโลกมาตา และฉลองชัยที่พระเทวีสังหารอสูรมหิษะนำความสงบสุขมาสู่โลก ชาวฮินดูจะตั้งรูปเคารพขององค์เทวีเอาไว้ในบ้านเรือน กระทำสักการบูชาทุกวัน และยกเทวีมาหัตมยะมาสวดสรรเสริญพระมหาเทวี ในรัฐคุชราต พวกผู้หญิงจะออกมาเต้นระบำ ครรพะ ปรบมือ เคาะไม้ให้จังหวะไปรอบ ๆ ตะเกียงดินเผา (Dehejia, 1999: 84-92)

เทศกาลทศคาบูชาถือเป็นเทศกาลสำคัญ มีการประกอบพิธีกันที่เทวาลัยมหากาลีในกัลกัตตา และเทวาลัยอื่นๆ อีกหลายแห่ง มีคนมาร่วมงานกันเนื่องแน่นในงานทศคาบูชาจะมีการสวดสรรเสริญพระเทวี และมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมอีกหลายอย่าง ครั้นถึงวันที่สิบผู้คนจะนำกระบือซึ่งสมมุติว่าเป็นอสูรมหิษะมาฆ่าบูชาพระเทวี ชาวนาจะนำเอาฟางมามัดและไม้มาประดับ เป็นรูปทศคาเทวียืนคร่อมร่างอสูรมหิษะ ฉาบด้วยดินเหนียวและทาสีประดับประดาสวยงาม ผู้เข้าร่วมพิธีจะนำหุ่นนี้ลอยแม่น้ำคงคา

ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า การบูชาพระทศคามีความหมายทางสังคมด้วยคือทำให้ผู้คนเกิดกำลังใจในการต่อสู้กับอุปสรรคและความยากลำบาก เพราะทรงเป็นเทวีแห่งสงคราม จึงได้รับการนับถือบูชาจากชนในวรรณะกษัตริย์มากเป็นพิเศษ มีหลักฐานว่าในสมัยโบราณมีธรรมเนียมว่าหลังจบพิธีในวันที่สิบแล้ว กองทัพจะเริ่มทำสงครามซึ่งในปัจจุบัน ใช้ขบวนแห่เทศกาลนวราตรีของรัฐไม่ซอร์กับชัยปุระเป็นสัญลักษณ์แทน มหาราชาในอดีตจะประทับอยู่บนหลังช้าง เข้าร่วมขบวนเขตใจกลางเมืองออกไปจนถึงนอกประตูเมืองพอดิ เสียงเป่าแตรและเสียงรัวกลองดังกระหึ่ม ช้างจะได้รับการตกแต่ง

อย่างสวยงาม ทหารดูภาคภูมิด้วยชุดพระราชพิธี พวกเจ้าขุนมูลนายก็แต่งกายตามแบบโบราณราชประเพณีมาเข้าร่วมขบวน ในประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย มีการฉลองพิธีนวราตรี หรือทศราตรีที่วัดพระศรีมหาธาตุมาเทวีเป็นประจำทุกปีเช่นกัน

นอกจากพิธีกรรมและประเพณี เทวีมาหாதมยะยังเกี่ยวข้องกับงานศิลปะทางศาสนา กล่าวคือตำนานที่พระเทวีทรงสังหารอสูรมหิษา หรือ มหิษาสูระมรรทินี (mahīṣāsūramardīnī) ยังเป็นที่นิยมถูกนำมาถ่ายทอดเป็นรูปปั้นและภาพวาดทั่วประเทศอินเดีย สถานที่ของรูปเคารพของพระเทวีที่เป็นที่รู้จักกันดีคือ จามุณที ฮิลล์ ในแคว้น ไมซอร์ ทางภาคใต้ของอินเดีย เรื่องเทวีมาหาทมยะยังเป็นแรงบันดาลใจให้ รามกฤษณะ ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง มหิษาสูระมรรทินี สโตตระ บทสรรเสริญทศราตรีที่มีชื่อเสียง และ กวีภานุ ประพันธ์วรรณคดีเรื่องจันทีศตกะ เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า พิธีบูชาสรรเสริญมหาเทวี และเทศกาลนวราตรีสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของเรื่องราวในวรรณคดีที่มีผลต่อพิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรมและการดำรงชีวิตของชาวฮินดู ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจว่าการบูชาสรรเสริญพระเทวีจะสามารถขจัดอุปสรรคได้ ทำให้ผู้บูชาสรรเสริญที่มีความศรัทธามีกำลังใจ นอกจากนี้ยังช่วยกำหนดแนวทางในการนับถือปฏิบัติให้เป็นแบบแผนผูกพันกลุ่มคนมารวมกันเป็นลัทธิศักติ หรือ ลัทธิที่บูชาสรรเสริญพระมหาเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุด เป็นสัญลักษณ์ซึ่งนำการดำเนินชีวิต

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

สรุปการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องเทวีมาหัตมยะ: การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤตตามจุดประสงค์ และขอบเขตของเรื่องที่กำหนดไว้ ได้ข้อสรุปในประเด็นต่างๆดังต่อไปนี้

การศึกษาแนวคิดเรื่องการบูชาสรรเสริญเทวีในสังคมอินเดียพบว่า วัฒนธรรมการบูชาสรรเสริญสตรีเทพพบได้ทั่วไปในวรรณคดีทางศาสนาของอินเดีย วรรณคดีพระเวทเป็นวรรณคดีสันสกฤตเรื่องแรกที่ปรากฏการบูชานับถือเทวี เทวีในสมัยนี้ส่วนมากจะมาจากรูปบุคคลาธิษฐานของปรากฏการณ์ธรรมชาติและมีบทบาทหน้าที่สำคัญในฐานะผู้ให้พร เน้นเรื่องความเจริญรุ่งเรือง ทรัพย์สิน ความอุดมสมบูรณ์

แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการบูชาสรรเสริญเทวีมีหลายประการ ได้แก่ ความเชื่อว่าเพศหญิงเป็นผู้ให้กำเนิดและเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์, บทบาทของคู่ครองในฐานะผู้ช่วยเหลือและผู้เสริมบารมีให้แก่สังคมที่เพศชายเป็นใหญ่ สะท้อนออกมาให้เห็นในบทสวดสรรเสริญเทวีในคัมภีร์พระเวท แม้เทวีในวรรณคดีสมัยหลังพระเวท ทั้งพราหมณะ และอุปันิษัทจะไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก แต่ความคิดทางปรัชญาในอุปันิษัท โดยเฉพาะปรัชญาสางขยะ และเวทานตะมีอิทธิพลต่อการบูชาสรรเสริญเทวี และบทบาทของเทวีในฐานะพลังศักดิ์

การบูชาสรรเสริญเทวีเข้าสู่ยุครุ่งเรืองสมัยราชวงศ์คุปตะ เนื่องจากความต้องการรวมศูนย์ที่เกิดขึ้นในอาณาจักรใหญ่ๆ และแนวคิดเรื่องภักดี ประชาชนนิยมบูชาสรรเสริญเทวีทั้งในเมืองและในระดับท้องถิ่นด้วยการถวายเครื่องสังเวद्यต่อรูปเคารพ หรือสัญลักษณ์แทนเทวี เรียกว่า พิธีบูชา เทวีชายาของมหาเทพ เช่น ทูรคาเทวี ลักษมีเทวี กาลีเทวี และสรัสวดีเทวี ได้รับการสรรเสริญมาก และเกิดแนวคิดการบูชาสรรเสริญพระมหาเทวีเป็นเทพเจ้าสูงสุด เห็นได้ชัดเจนในปุราณะ เช่น มารกัณฑะยะ ปุราณะที่บรรจวรรณคดีสำคัญของลัทธิศักติ คือ เทวีมาหัตมยะ

เทวีมาหัตมยะ หรือความยิ่งใหญ่แห่งเทวีมาจากส่วนหนึ่งในมารกัณฑะยะปุราณะ เมื่อแยกออกมาจากปุราณะนิยมเรียกว่า ทูรคาสัปตศตี หรือ 700โคลกแห่งเทวีทูรคา แยกเป็นบท มี 13 บท

สันนิษฐานว่าประพันธ์ประมาณ 1600 ปีมาแล้ว (ค.ศ.400-500) โดยฤๅษีมารกัณเฑยะ โครงสร้างของเรื่องเทวีมาหัตมยะ คือ การนำเรื่องราววีรกรรมของพระมหาเทวีสามเรื่องมาเชื่อมโยงเข้าด้วยกันเป็นบทที่ 81-93 ภายใต้โครงเรื่องใหญ่ของมารกัณเฑยะปุราณะ มีจุดประสงค์จะเล่าถึงเรื่องราวของการกำเนิดพระมณูในแต่ละสมัยจนมาถึงพระมณู ชื่อ สวารรณิ ในบทที่ 81 ซึ่งเป็นจุดเริ่มเรื่อง

ตำนานทั้งสามเรื่องของเทวีมาหัตตามยะนำเรื่องราวท้องถิ่นเข้ามาวมเป็นเรื่องเดียวกันเสริมบทบาทของพระมหาเทวีให้โดดเด่น นำเสนอพระเทวีในฐานะเทพสูงสุดที่รวมอำนาจการสร้างโลก การปกป้องโลก และการทำลายโลกของมหาเทพทั้งสาม คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะไว้ในองค์เดียวกัน แสดงให้เห็นภาพของพระมหาเทวีองค์เดียวที่เป็นศูนย์รวมของเทวีหลายๆองค์ภายใต้แนวคิด ศักติ หรือพลังในการสร้างสรรค์ ปกป้องคุ้มครอง และมีอยู่ในทุกสรรพสิ่งในจักรวาล

ตามลักษณะทางวรรณคดี เทวีมาหัตมยะจัดอยู่ในประเภทวรรณคดีสรรเสริญเทพเจ้า หรือวรรณคดีสโตตระ ที่มีเนื้อหาสาระหลักในการสวดดีเทพเจ้า หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ประกอบไปด้วยการเล่าตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้าหรือสถานที่นั้น ประพันธ์เป็นบทร้องกรอง คำประพันธ์ส่วนมากให้อ่อนช้อยไพเราะ หรือ โสลก

วรรณคดีสโตตระมีที่มาจากคำสรรเสริญเทพเจ้าตั้งแต่สมัยพระเวทสะท้อนความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อเทพเจ้า มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความภักดี เป็นวิธีการบูชาสรรเสริญเทพเจ้าที่เหนือกว่าการบูชาอื่นๆ เพราะไม่ต้องทำความเจ็บปวดให้สิ่งอื่นเหมือนการบูชายัญ ช่วยระบายความรู้สึกกดดันในจิตใจของบุคคล และได้บุญ ส่งผลให้คนนิยมแต่ง สโตตระจึงพัฒนาไปสู่รูปแบบที่หลากหลายและกลายเป็นวรรณคดีสำคัญประเภทหนึ่ง

ในเทวีมาหัตมยะมีบทสวดสรรเสริญพระมหาเทวีที่รวมเข้าเป็นเรื่องเดียวกับตำนานวีรกรรมมี 4 ส่วนที่สำคัญได้แก่ คำที่พระพรหมสรรเสริญพระเทวี ในบทที่ 1 (มารกัณเฑยะปุราณะอถายะที่81) บทสวดสรรเสริญในบทที่ 4 (มารกัณเฑยะปุราณะอถายะที่84) บทสวดที่ทวยเทพสรรเสริญเทวีในบทที่ 5 (มารกัณเฑยะปุราณะอถายะที่ 85) บทสรรเสริญเทวีสุดท้ายในเรื่องเทวีมาหัตมยะคือ บทที่ 11

(มารกัณฑ์พระปฐมสมโพธิที่ 91) ทวยเทพกล่าวสรรเสริญพระนางในนามนารายณ์ และสรรเสริญพระเทวีแต่ละรูปที่ปรากฏมาช่วยปราบอสูร

การศึกษาโครงเรื่องและลักษณะทางวรรณคดีของเทวีมาหாதมยะทำให้เห็นบทบาทความเป็นวรรณคดีทางศาสนาและพิธีกรรม เพราะจุดประสงค์ของเรื่องคือ การเล่าเรื่องของพระมณู นำเสนอแนวคิดการนับถือเทพเจ้าสูงสุดคือพระเทวี ถ่ายทอดความคิดความเชื่อเรื่องราวเกี่ยวกับเทพเจ้าและหนทางปฏิบัติเพื่อเข้าร่วมกับเทพเจ้าด้วยพิธีกรรมการบูชา ซึ่งเป็นพิธีกรรมการบูชาสรรเสริญเทพเจ้าที่ได้รับความนิยมมากหลังสมัยศาสนาพราหมณ์ เพราะบุคคลสามารถประกอบเองได้ง่าย และไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ

เนื้อหาในคำสรรเสริญของเทวีมาหาทมยะกล่าวยกย่องพลังอำนาจของพระมหาเทวีซึ่งแตกต่างจากเทวีในสมัยพระเวทที่มักมีอำนาจในการให้พร ให้ทรัพย์สินและความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นความสุขทางโลก แต่พระมหาเทวีนี้สามารถนำพาผู้คนทั้งหลายให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ พระมหาเทวียังได้รับการสรรเสริญเรื่องรูปลักษณ์ นอกจากพระองค์จะมีรูปที่งดงามตามชนบแล้ว ในเทวีมาหาทมยะยังสรรเสริญรูปที่ดูร้าย น่ากลัว แสดงให้เห็นถึงความน่าเกรงขามของพระเทวีผู้เป็นนักรบผู้ปกป้องโลกอย่างเต็มที่

ด้านคุณค่าทางวรรณคดี เทวีมาหาทมยะมีการใช้สัมผัสอักษร และคำซ้ำมากอาจเพื่อประโยชน์ในการท่องจำ และช่วยเน้นความ ผู้ประพันธ์สามารถบรรยายภาพเหตุการณ์ที่เป็นตำนานเรื่องเล่าอย่างละเอียดทำให้ผู้อ่านได้รสทางวรรณคดีตามไปด้วย โดยเฉพาะวีรรส พิภตสรส ภยานกรส และเราทรส เพราะเป็นวรรณคดีที่เน้นการสรรเสริญวีรกรรมการสู้รบของมหาเทวี

บทบาทของเทวีมาหาทมยะในสังคมอินเดียมีอยู่จนถึงปัจจุบัน วรรณคดีเรื่องนี้ได้รับยกย่องว่าเป็นหนึ่งในวรรณคดีทางศาสนาที่ชาวอินเดียปัจจุบันรู้จักดีที่สุดและเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดในการบูชาสรรเสริญเทวี ปัจจัยที่ทำให้เทวีมาหาทมยะเป็นที่นิยมถึงบัดนี้ ได้แก่ การเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ปุราณะ มีบทสรรเสริญเทพเจ้าเป็นส่วนประกอบสำคัญจึงถือเป็นมนตร์ศักดิ์สิทธิ์ ความหมายตัวเนื้อหาแสดงให้เห็นภาพของพระเทวีในฐานะเทพเจ้าสูงสุดเป็นเรื่องแรกทำให้น่าสนใจ บทประพันธ์ยัง

เชื้อต่อการเผยแพร่ซึ่งเกิดจากคำกริยาที่ใช้ชี้ให้เห็นว่าผู้ใดสวด ฟัง ท่องให้ผู้อื่นฟัง หรือ ระลึกถึงเทวีมาหาตมยะต่างได้บุญทั้งสิ้นนี้ นอกจากนั้นการรวมเรื่องราวของเทวีตามท้องถิ่น เช่น พุรคา กาลี และเหล่ามาตฤกะ มาผสมผสานกับเทวีที่มีชื่อคุ้นเคยอยู่แล้วในวรรณคดีสันสกฤตก็มีส่วนช่วยให้ผู้คนรู้จักคุ้นเคยทั่วไป

อิทธิพลของเทวีมาหาตมยะต่อประเพณีพิธีกรรมของชาวฮินดูที่เห็นได้จากเนื้อเรื่อง คือ การเผยแพร่ความนิยมในพิธีบูชา ความสำคัญของรูปเคารพ และการทำพิธีบูชาพระเทวีที่ยิ่งใหญ่ในฤดูใบไม้ร่วง ปัจจุบันคือพิธีที่เรียกว่า พุรคาบูชา หรือพิธีนราตรี

เนื่องจากวิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวคิดการบูชาสรรเสริญเทวีในสังคมอินเดีย วิเคราะห์จากเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตสมัยต่างๆ เพื่อให้เข้าใจวรรณคดีสฤดีพระเทวีเรื่องเทวีมาหาตมยะทั้งที่มาของเรื่องโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง แนวคิดเกี่ยวกับการบูชาสรรเสริญพระมหาเทวี การใช้ภาษา บทบาทการเป็นวรรณคดีทางศาสนาและพิธีกรรม คุณค่าทางวรรณคดี และอิทธิพลของวรรณคดีเรื่องนี้ในสังคมฮินดูปัจจุบันเท่านั้น แต่เทวีมาหาตมยะยังมีความสำคัญในแง่ของสัญลักษณ์ปรัชญาและศาสนาซึ่งเป็นความคิดที่ควรนำมาศึกษาและวิเคราะห์ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤษณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2525. **มหากาพย์มหาภารตะ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสถียร โกเศศ-นาคะ
ประทีป.

กฤษณา รัชชมณี, 2533. **การวิจัยวรรณคดี**. นครปฐม: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กฤษณา รัชชมณี, 2534. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.

กฤษณา รัชชมณี, 2547. **สันสกฤตวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

กฤษณา รัชชมณี, 2547. **วรรณนัยวินิจฉัย**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2515. **อารยธรรมอินเดีย**. พระนคร: กรุงเทพฯ.

เจตนา นาควัชระ, 2521. **ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.

เจตนา นาควัชระ, 2514. **“วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี” วรรณไวทยาการ**.

กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
ไทย.

เจริญ ตันมหาพราน, 2541. **ชมประเพณีพิสดาร**. กรุงเทพฯ: ธารบัวแก้ว.

ฉันท สทองช่วย, 2539. **พินิจภาษาและวรรณกรรม**. สงขลา: ภาควิชาภาษาไทยและภาษา
ตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, 2518. **วรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), 2546. **สุโพล์ลังการมัญชรี: หลักการตกแต่งเสียงและ
ความหมาย**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลี
ศึกษาพุทธโฆส.

แย้ม ประพัฒน์ทอง, 2504. **พระคัมภีร์โพล์ลังการ**. พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิช.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา, 2534. **วรรณวิทยา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา, 2517. **ศักดิ์ศรีนิพนธ์**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525. **วรรณคดีวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สุนทร ณ รังสี, 2537. **ปรัชญาอินเดีย (ประวัติและลัทธิ)**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสถียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน) , 2507. **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. พระนคร :
ราชบัณฑิตยสถาน.

แสง มนวิฑูร, 2541. **ภรตมูณีนานุกรณศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ภาษาต่างประเทศ

Apte, V., 1965. **The Practical Sanskrit Dictionary**. Delhi: Motilal Banarsidass.

Bakker, H., 1990. **The History of Sacred Places in India as Reflected in Traditional Literature**. New York: E.J. Brill.

Ballantyne, J., 1994. **Sahityadarpana of Visvanatha**. Delhi: Motilal Banarsidass.

Banerji, S., 1989. **A Companion to Sanskrit Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass.

Bhargava, P., 1971. **India in the Vedic Age**. Lucknow: Upper India Publishing.

Bhattacharyya, N., 1971. **Imagery in the Mahabharata; Influence on Later Sanskrit Literature**. Calcutta: Sanskrit Pustak Bhandar.

Bhattacharyya, N., 1996. **History of the Sakti Religion**. Delhi: Munshiram Manoharlal

Brockington, J., 1998. **The Sanskrit Epics**. Leiden : Brill.

Brown, C, 1991. **The Triumph of the Goddess: The Canonical Models and Theological Issues of the Devi-Bhagavata Purana**. State University of New York Press: Suny Series in Hindu Studies.

Buitenen, J. and Ludo, R., 1988. **Studies in Indian Literature and Philosophy**. Delhi: Motilal Banarsidass.

Chakraborti, T., 1971. **Indian Aesthetics and Science of Language**. Calcutta: Sanskrit Pustak Bhandar.

Chatterjee, A., 1967. **Padma-purana : a Study**. Calcutta: Sanskrit College.

Clothey, F., 2006. **Religion in India: A Historical Introduction**. New York: Routledge.

- Coburn, T., 1992. **Encountering the Goddess.** Delhi: Sri Satguru Publications.
- Coburn, T., 2002. **Devi Mahatmya: The Crystallization of the Goddess Tradition.**
Columbia: South Asia Books.
- Coppieters, F. and Didier, L., 1978. **Functional Studies in Language and Literature.**
Ghent: E.Story-Scientia P.V.B.A.
- Das, A., 1972. **An Introduction to the Study of Society.** Delhi: Motilal Banaridass.
- Das, A., 1925. **Rgvedic Culture.** Calcutta: R. Cambay & Co.
- Davadatta, K., 2003. **In Praise of the Goddess: The Devi Mahatmya and Its Meaning.**
Maine: Nicolas-Hays, Inc.
- De, S., 1976. **Aspects of Sanskrit Literature.** Calcutta: Firma KLM.
- Dehejia, V., 1999. **Devi : The Great Goddess.** Washington, D.C.: the Arthur M. Sackler
Gallery, Smithsonian Institution in association with Mapin Publishing,
Ahmedabad and Prestel Verlag, Munich.
- Dikshitar, V., 2003. **The Purana Index.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Dimmitt, C. and Buitenen, J., 1978. **Classical Hindu Mythology: A Reader in the
Sanskrit Puranas.** Philadelphia: Temple University Press.
- Dowson, J. **Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History
and Literature.** New Delhi: Mann Pub.
- Dubois, J., 1987. **Hindu Manners, Customs and Ceremonies.** Oxford: Clarendon Press.
- Dumézil, G., 1970. **The Destiny of a Warrior.** Chicago: University of Chicago Press.
- Dutt, M., 1892. **The Ramayana.** Calcutta : Girish Chandra Chakravarti.
- Dutt, M., 1897. **Markandeya Purana.** Calcutta: H.C. Dass.
- Eliade, M., 1995. **The Encyclopedia of Religion.** New York: Oxford University Press.
- Farguhar, J., 1967. **Outline of the Religious of India.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Feldhaus, A., 1995. **Water and Womanhood.** New York: Oxford University Press.
- Flood, G., 1996. **An Introduction to Hinduism.** Cambridge: Cambridge University Press.

- Ganguli, K., 1981. **The Mahabharata of Kraishna-Dapiapayana Vyasa.** Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Ghosh, P., 1871. **Durga Puja.** Calcutta: S.N.
- Gimbutas, M., 2001. **The Language of the Goddess.** London: Thames & Hudson.
- Griffith, R., 1874. **The Ramayana of Valmiki.** London: Trubner.
- Griffith, R., 1973. **The Hymns of the Rgveda.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Gonda, J., 1949. **Remarks on Similes in Sanskrit Literature.** Leiden: E.J. Brill.
- Gonda, J., 1981. **History of Indian Literature.** Weisbaden: Otto Harrasowitz.
- Goyal, S., 1986. **A Religious History of Ancient Indian.** Meerut: Kusumanjali Prakashan.
- Guleri, V., 1990. **Female Deities in Vedic and Epic Literature.** Delhi: Nag Publishers.
- Hamilton, E., 1987. **Mythology: Timeless Tales of Gods and Heroes.** New York: Warner Books.
- Handoo, J., 1986. **Indian Folklore.** Mysore: Central Institute of Indian Languages.
- Hawley, J. and Wulff, D., 1998. **Devi : Goddess of India.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Hiltebeitel, A. and Erndl, K., 2000. **Is the Goddess a Feminist? The Politics of South Asian Goddesses.** New York: New York University Press.
- Hopkins, E., 1891. **The Ordinances of Manu.** London: Trubner.
- Hopkins, E., 1895. **The Religions of India.** Boston: Ginn.
- Hopkins, E., 1974. **Epic Mythology.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Hopkins, E., 1993. **The Great Epic of India: Character and Origin of the Mahabharata.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Hudson, W., 1910. **An Introduction the Study of Literature.** London: Harrap.
- Ingalls, D., 1968. **Sanskrit Poetry From Vidykaras "Treasury".** Masschusetts: Harvard University Press.
- Jagadiswarananda, S., 1969. **Devi Mahatmyam.** Madras: Sri Ramkrishna Math.
- Jayal, S., 1966. **The Status of Women in the Epics.** Delhi: Motilal Banarsidass.

- Jyotir, M., 1994. **Mysticism of the Devi Mahatmya Worship of the Divine Mother**. South Miami: Yoga Research Foundation.
- Kahrs, E., 1998. **Indian Semantic Analysis: The Nirvacana Tradition**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kane, P., 1971. **History of Sanskrit Poetics**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Kane, P., 1995. **Sahityadarpana of Visvanatha**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Kaushal, M., 2001. **Chanted Narratives "The Living Katha Vachana Tradition"**. New Delhi: Indira Gandhi National Center for Arts.
- Keith, A. and Macdonell, A., 1912. **Vedic Index of Names and Subjects**. London: Murray.
- Keith, A., 1920. **A History of Sanskrit Literature**. London: Oxford University Press.
- Kinsley, D., 1986. **Hindu Goddesses**. Berkeley: University of California Press.
- Lalye, P., 1973. **Studies in Devi Bhagavata**. Bombay: Popular Prakashan.
- Levering, M., 1989. **Rethinking Scripture: Essays from a Comparative Perspective**. Albany: State University of New York Press.
- Lowenkopf, A., 1993. **Sanskrit Grammar for Students**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Mainkar, T., 1961. **Mysticism in the Rgveda Popular**. Bombay: Motilal Banarsidass.
- Majumdar, R. and Pusalker, A., 1951. **The History and Culture of the Indian People**. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan.
- Mani, V., 1996. **Puranic Encyclopedia**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Manna, S., 1993. **Mother Goddess Chandi**. Calcutta: Punthi Pustak.
- Maury, C., 1969. **Folk Origins of Indian Art**. New York: Columbia University Press.
- McDaniel, J., 2004. **Offering Flowers, Feeding Skulls: Popular Goddess Worship in West**. U.S.A.: Oxford University Press.
- Monier-Williams, M., 2004. **Sanskrit-English Dictionary**. Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Mookerjeet, A., 1988. **Kali: The Feminine Force**. Vermont: Destiny Books.
- Morgan, K., 1996. **The Religion of the Hindus**. Delhi: Motilal Banarsidass.

- Nehru, J., 1976. **The Discovery of India**. New Delhi: Indian Council for Cultural Relations.
- O'Flaherty, W., 1976. **The Origins of Evil in Hindu Mythology**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Olson, S., 1978. **The Structure of Literary Understanding**. London: Cambridge University Press.
- Pandit, K., 2000. **Laksmi-Tantra a Pancaratra Agama**. Chennai: The Adyar Library and Research Centre.
- Pargiter, F., 1922. **Ancient Indian Historical Tradition**. London: Oxford University Press.
- Pargiter, F., 1969. **The Markandeya Purana**. Delhi: Indological Book House.
- Pechilis, K., 1999. **The Embodiment of Bhakti**. New York: Oxford University Press.
- Plott, J., 1974. **A Philosophy of Devotion**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Raghavan, V., 1938. **Prayers, Praises and Psalms**. Madras: G. A. Natesan.
- Raghavan, V., 1956. **The Indian Heritage; An Anthology of Sanskrit Literature**. Bangalore: Indian Institute of Culture.
- Ram, S., 1965. **Essays on Sanskrit literature, Bearing on Ancient Sanskrit literature and Indian Culture**. Delhi: Munshi Ram Manoharlal.
- Radhahrishnan, S., 1974. **The Bhagavadgita**. Delhi: Blackie & Son (India) LTD.
- Rodrigues, H., 2006. **Introducing Hinduism**. New York: Routledge.
- Sankaran, A., 1973. **Some Aspects of Literary Criticism in Sanskrit**. New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.
- Sankaranarayanan, S., 2001. **Glory of the Divine Mother (Devi Mahatmya)**. India: Nesma Books.
- Sarma, S., 2006. **Saptashti Sarvasvam**. New Delhi: Rashtriya Sanskrita Samsthan.
- Satyananda, S., 1995. **Chandi Patha**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Sharma, Arvind., 2005. **Goddesses and Women in the Indic Religious Tradition**. Boston: Brill.

- Shastri, J., 1978. **The Bhagavata Purana**. Delhi. Motilal Banarsidass.
- Shastri, J., 2002. **Bhagavata Purana**. Ancient Indian Tradition & Mythogy. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Shastri, J., 2002. **Padma Purana**. Ancient Indian Tradition & Mythology Vol.39-48. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Short, M., 1988. **Reading, Analysing, and Teaching Literature**. Essex: Longman.
- Sircar, D., 1998. **The Sakta Pithas**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Sorrensen, S.,1969. **An Index to the Name in Mahabharata**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- The Government of India, Ministry of Education and Culture., 1984. **The Padmamahapuranam**. Delhi: Nag Publishers.
- Thomas, P., 1971. **Hindu Religion, Customs and Manners**. Bombay: Taraporevala.
- Trikha, R., 1986. **Alankars in the work of Banabhatta**. Delhi: Parimal Publications.
- Unni, N., 1998. **Natyashtra**. Delhi: Nag Publishers.
- Venkatachary, V., 1999. **Sri Venkatasa Suprabhatam**. Chennai: The Adyar Library and Research Centre.
- Vijananananda, S. and Chatterji, H.,1923. **The Sri Mad Devi Bhagavatam**. Allahabad: Motilal Banarsidass.
- Vijayavardhana, G., 1970. **Outlines of Sanskrit Poetics**. Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.
- Warder, A., 1972. **Indian Kavya Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Wellek, R. and Warren, A., 1977. **Theory of Literature**. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Whitney, W., 1963. **The roots, Verb-forms, and Primary Derivatives of the Sanskrit Language**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Winternitz, M.,1962. **History of Indian Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Wilks, W., 2004. **Hindu Mythology, Vedic and Puranic**. Kessinger Publishing.
- Woodroffe, J., 1951. **Sakti and Sakta**. London: Luzac & Co.

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ฉายานามของพระมหาเทวี

ฉายานามของพระมหาเทวีที่พบในเทวีมาหาत्मะที่มักพบในเทวีมาหาत्मะอันเกิดจากคุณสมบัติประจำตัว กำเนิด หน้าที่ บทบาท ตลอดจนความสำคัญของพระเทวีที่ผู้ประพันธ์แต่งยกย่องสรรเสริญ เรียงตามลำดับอักษรภาษาไทย มีดังนี้

กาดยายณี (Kātyāyanī)	พระเทวีผู้มาจากตระกูลกาดยายณะ
กาลี (Kālī)	พระเทวีผู้มีวรกายสีดำ
เกามารี (Kaumārī)	เทวี หรือ คักติ พลังที่มาจากพระสกันทกุมาร
เคารี (Gaurī)	พระเทวีผู้สว่างไสว มักรู้จักว่าเป็นชายาของพระศิวะ
จันทิกา (Caṇḍikā)	พระเทวีผู้ดุร้าย
จามุณฑา (Cāmuṇḍā)	พระเทวีผู้สังหารอสูรจันทะ และมุณฑะ ใช้เรียกพระกาลีเทวี
ตมสี (Tamasī)	พระเทวีแห่งความมืด, พระเทวีผู้ประกอบไปด้วยคุณคือตมัส (ความมืด, ความมัวงมัวเทาหวนอน)
ทุรคา (Durgā)	พระเทวีผู้เข้าถึงยาก, พระเทวีผู้ขจัดอุปสรรค
นรสิงห์ (Nārasimhī)	เทวี หรือ คักติ พลังที่มาจากนรสิงห์ (อวตารปางหนึ่งของพระวิษณุในรูปครึ่งคนครึ่งสิงห์)
นารายณี (Nārāyaṇī)	พระเทวีผู้มีความสัมพันธ์กับพระนารายณ์ รู้จักกันว่าเป็นพระนามหนึ่งของพระลักษมีผู้เป็นชายาของพระนารายณ์
นิตยา (Nityā)	พระเทวีผู้เป็นนิรันดร์
นิตรา (Nidrā)	การนอนหลับ, ความมัวงมัวเทาหวนอน

ปารวตี (Pārvatī)	พระเทวีผู้พำนักอยู่ในภูเขา เป็นชายาของพระศิวะ
ประภฤติ (Prakṛti)	พระเทวีผู้เป็นมูลฐานแห่งสรรพสิ่ง เป็นต้นกำเนิดแห่งจักรวาล
พราหมณี (Brahmāṇī)	เทวี หรือ ศักติ พลังของเทวีที่มาจากพระพรหม
ภัทรกาลี (Bhadrakālī)	พระเทวีผู้ศักดิ์สิทธิ์ผู้มีพระวรกายสีดำ
มหามายา (Mahāmāyā)	พระเทวีผู้เป็นภาพลวงตาอันยิ่งใหญ่
มาตฤ (Mātr)	มารดา
มายา (Māyā)	พระเทวีผู้เป็นภาพลวงตา
มาเหศวรี (Māheśvarī)	เทวี หรือ ศักติ พลังที่มาจากพระมเหศวร (พระศิวะ)
โยคะนิทรา (Yoganidrā)	สภาวะที่อยู่ในระหว่างการทำสมาธิและการนอนหลับ, การบรรทมของพระวิษณุในยามสิ้นยุค มักกล่าวว่าเป็นรูปหนึ่งของเทวีลักษมี ชายาของพระวิษณุ หรือเทวีทูรคา
ลักษมี (Lakṣmī)	โชคดี, ความเจริญรุ่งเรือง, ความสำเร็จ
วารাহี (Vārāhī)	เทวี หรือ ศักติ พลังที่มาจากวารหะ (อวตารปางหนึ่งของพระวิษณุในร่างหมูป่า)
ไวษณวี (Vaiṣṇavī)	เทวี หรือ ศักติ พลังที่มาจากพระวิษณุ
ศักติ (Śakti)	พลัง, ความสามารถ
ศรี (Śrī)	เทวีแห่งโชคลาภ, ความมั่งคั่ง, ความร่ำรวย
ศิวะทุตี (Śivadūtī)	พระเทวีผู้มีพระศิวะเป็นทูติ ในเทวีมาหัตมยะศิวะทุตี คือ ศักติที่ออกมาจากร่างของพระจักรกัปปะ เป็นศักติที่แตกต่างออกไปจากขนบเดิมว่า ศักติมาจากพลังของเทวะ

สวธา (Svadhā)	คำอุทาน หรือ คำให้พรที่ใช้ในยัชญพิธียามเทเครื่องสังเวทในกองไฟเพื่อบูชาเทพเจ้าหรือบรรพบุรุษสมัยพระเวท
สร้สวตี (Sarasvatī)	พระสร้สวตี เทวีแห่งสายน้ำในสมัยพระเวท กล่าวกันว่าเป็นองค์เดียวกับวาคเทวี หรือ เทวีแห่งถ้อยคำ
สวฮา (Svāhā)	คำอุทานที่ใช้ในการบูชาบวงสรวงเทพเจ้าสมัยพระเวท
อลักษมี (Alakṣmī)	โชคร้าย, ความยากจน
อัมพา (Ambā)	มารดา
อัมพิกา (Ambikā)	มารดา
ไอนทรี (Aindri)	เทวี หรือ ศักติ พลังของเทวีที่มาจากพระอินทร์

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวศุภมาส เชยศักดิ์ เกิดวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2527 ที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร สำเร็จปริญญาตรีอักษรศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เกียรตินิยมอันดับสอง จากภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ.2549 และได้เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2549

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย